

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ με θέμα:

Ανάπτυξη Μειονεκτικών Περιοχών στην Ελλάδα

Εκπονήτρια: Καραλή Κωνσταντίνα

Επιβλέπων Καθηγητής: Πολύζος Σεραφείμ

Δήλωση

Βεβαιώνω ότι η παρούσα εργασία είναι δική μου, δεν έχει συγγραφεί από άλλο πρόσωπο με ή χωρίς αμοιβή, δεν έχει αντιγραφεί από δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη εργασία άλλου και δεν έχει προηγουμένως υποβληθεί για βαθμολόγηση στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή αλλού. Βεβαιώνω ότι είμαι εν γνώσει των κανόνων περί λογοκλοπής του ΤΜΧΙΠΠΑ και ότι στο πλαίσιο αυτού έχουν τηρηθεί όλοι οι κανόνες κατά την ακαδημαϊκή δεοντολογία, σχετικά με αναφορές, βιβλιογραφία, κ.λ.π., τόσο από έντυπες όσο και από ηλεκτρονικές πηγές. Σε περίπτωση λογοκλοπής αποδέχομαι όλες ανεξαιρέτως τις ποινές που προβλέπουν οι εκάστοτε Κανονισμοί του ΠΘ ή και του ΤΜΧΙΠΠΑ.

Ημερομηνία: 26/6/2019

Όνοματεπώνυμο: Κωνσταντίνα Καραλή

Υπογραφή:

Περίληψη

Η Ελλάδα θεωρείται από τις ορεινότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς το 77,9% της συνολικής έκτασης της είναι ορεινή. Το γεγονός αυτό όμως καθιστά αυτές τις περιοχές μειονεκτικές, επειδή αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα τα οποία μέχρι σήμερα δεν ευνοούσαν στην "ανάπτυξη" αυτών των περιοχών καθώς οποιαδήποτε προσπάθεια ανάπτυξης σε αυτές τις περιοχές συναντά φυσικά εμπόδια. Αυτές οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μειονεκτικές περιοχές έχουν οδηγήσει σε σοβαρή μείωση του πληθυσμού τους κάτι που εντείνει την μη-ανάπτυξη των περιοχών αυτών ακόμα περισσότερο. Αξίζει να σημειωθεί όμως ότι αυτές οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές πλουτίζουν σε φυσικό και πολιτιστικό πλούτο.

Σκοπός της εργασίας είναι η καταγραφή των πολιτικών που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών αλλά και ο εντοπισμός των αιτιών που επηρέασαν τη σημαντική μείωση του πληθυσμού και στην μη σωστή ανάπτυξη αυτών των περιοχών. Στόχος της εργασίας είναι να εντοπισθούν και να καταγραφούν σαφείς και αναλυτικές δράσεις που σκοπός τους είναι η αναβάθμιση του ορεινού χώρου κατά τρόπο που να εξασφαλίζεται η οικονομική αυτοδυναμία του, η προστασία του περιβάλλοντος και η διάσωση και διαφύλαξη στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Λέξεις κλειδιά: Μειονεκτικές περιοχές, ορεινός χώρος, ανάπτυξη

ABSTRACT

Greece is considered to be one of the most mountainous countries in the European Union, with 77.9% of the total area being mountainous. This fact, however, makes these areas facing many disadvantages as they face particular problems which to date have not favored the development of these areas as any development effort in these areas encounters natural obstacles. These difficulties faced by disadvantaged areas have led to a severe reduction in their population, which has intensified the non-development of these areas more. However, it is worth noting, that these less developed areas are rich in natural and cultural wealth.

The purpose of the paper is to record the policies used for the development of the disadvantaged areas and to identify the causes that have affected the significant population decline and the poor development of these areas. The objective of this study is to identify and record clear and detailed actions whose aim is to upgrade the mountain area so as to ensure the financial independence of the environmental protection and rescue and preserve the cultural heritage.

Key-words: disadvantaged areas, mountainous area, development

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	x
Κεφάλαιο 1: Σκοπός, στόχοι και δομή της εργασίας	1
Κεφάλαιο 2: Ανάπτυξη και μειονεκτικές περιοχές: Ανάλυση βασικών εννοιών.....	6
2.1 Ορισμός μειονεκτικών περιοχών.....	6
2.2 Ορισμός Ανάπτυξης	9
2.3 Τα χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών	10
2.4 Μειονεκτικές περιοχές και περιφερειακές ανισότητες.....	13
Κεφάλαιο 3: Στρατηγικές Ανάπτυξης Μειονεκτικών περιοχών: Η Διεθνής Εμπειρία.....	15
3.1 Γενικά χαρακτηριστικά	15
3.2 Στρατηγικές, Πολιτικές και προγράμματα	20
Κεφάλαιο 4: Οι μειονεκτικές περιοχές στην Ελλάδα και τα χαρακτηριστικά τους	29
4.1 Χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα.....	29
4.1.1 Φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά	29
4.1.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά.....	40
4.1.3 Οικονομικά χαρακτηριστικά.....	50
4.1.4 Ευημερία και συσχέτιση δεικτών.....	54
4.2 Νομοθετικό πλαίσιο και προγράμματα	68
4.2.1 Νόμος 2742/99.....	71

4.2.2 Ο νέος χάρτης των μειονεκτικών περιοχών	73
4.2.3 Το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης	77
4.2.4 Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό	79
4.2.5 Νησιώτικες Περιοχές	80
4.2.6 Προγράμματα.....	80
Κεφάλαιο 5: Προτάσεις Ανάπτυξης Μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα	87
5.1 Οικονομική Ανάπτυξη.....	88
5.2 Φυσικό περιβάλλον και η προστασία του	101
5.3 Κοινωνική Ανάπτυξη	102
Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα.....	106
Βιβλιογραφία.....	108

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ, ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

Πίνακες

Πίνακας 3.1: Έκταση ορεινών περιοχών στην Ευρωπαϊκή Ένωση	17
Πίνακας 3.2: Πληθυσμός ορεινών περιέχων στην Ευρωπαϊκή Ένωση	17
Πίνακας 3.3: Κατανομή των μειονεκτικών περιοχών στην Ευρωπαϊκή Ένωση	17
Πίνακας 3.4: Κριτήρια για τον ορισμό της ορεινής περιοχής στα κράτη μέλη της ΕΕ	18
Πίνακας 4.1 Κατανομή στοιχείων του γεωργικού τομέα και των ορεινών εκτάσεων στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας.....	32
Πίνακας 4.2: Κατανομή στοιχείων πολιτιστικών πόρων και αξιόλογων οικισμών στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας	35
Πίνακας 4.3: Κατανομή στοιχείων δασικών πόρων, ορυκτού πλούτου και υδάτινου δυναμικού στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας.	38
Πίνακας 4.4: Ορεινός Πληθυσμός της Ελλάδας από το 1951 – 2011	41
Πίνακας 4.5: Μεταβολή Ορεινού Πληθυσμού της Ελλάδας από το 1951 – 2011	45
Πίνακας 4.6: Μεταβολή Πληθυσμού στο σύνολο της χώρας και στις ορεινές περιοχές.....	48
Πίνακας 4.7: Ποσοστό παραγόμενου προϊόντος ανά κλάδο ως προς το συνολικό προϊόν ανά Περιφέρεια (έτος 2006)	53
Πίνακας 4.8: Αριθμός απασχολούμενων που διαμένουν σε ορεινές περιοχές της χώρας και στο σύνολο της χώρας κατά Τομέα οικ. Δραστηριότητας (έτος 2011)	53
Πίνακας 4.9: Μόνιμος πληθυσμός σε ορεινές περιοχές και στο σύνολο της χώρας κατά επίπεδο εκπαίδευσης	58
Πίνακας 4.10 : Δείκτες Ανάπτυξης και ευημερίας των περιφερειακών ενοτήτων	60
Πίνακας 4.11: Ισχύουσα Ευρωπαϊκή Νομοθεσία για τον καθορισμό των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα	69
Πίνακας 4.12: Βιοφυσικά κριτήρια για την οριοθέτηση περιοχών που αντιμετωπίζουν φυσικά μειονεκτήματα.....	74
Πίνακας 4.13: Άξονες και μέτρα του Π.Α.Α. 2007-2013 που εφαρμόζονται αποκλειστικά ή κύρια σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.....	83
Πίνακας 4.14: Μέτρα του Π.Α.Α. 2007-2013 που προβλέπουν ειδικές ενισχύσεις για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.....	85
Πίνακας 5.1: Ταξινόμηση των Ελληνικών προϊόντων ονομασίας προέλευσης, που παράγονται σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.....	93

Διαγράμματα

Διάγραμμα 4.1: Εξέλιξη πληθυσμού της Ελλάδας 1951-2011.....	48
Διάγραμμα 4.2: Εξέλιξη ορεινού πληθυσμού 1951-2011	48
Διάγραμμα 4.3: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με την ορεινή έκταση	62
Διάγραμμα 4.4: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με την ορεινή γεωργική έκταση	62
Διάγραμμα 4.5: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τις δασικές εκτάσεις	63
Διάγραμμα 4.6: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με το ποσοστό ορεινού πληθυσμού για το έτος 2011	63
Διάγραμμα 4.7: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τον δείκτη παραγωγικού δυναμισμού	64
Διάγραμμα 4.8: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με το ποσοστό αστικού πληθυσμού	64
Διάγραμμα 4.9: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τα πολιτιστικά μνημεία.....	65
Διάγραμμα 4.10: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης του δείκτη εκπαίδευσης με τον ορεινό πληθυσμό.....	65
Διάγραμμα 4.11: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης της ορεινής έκτασης με τον ορεινό πληθυσμό	66
Διάγραμμα 4.12: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης της ορεινής γεωργικής έκτασης με τον ορεινό πληθυσμό	67
Διάγραμμα 4.13: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης του ποσοστού του ορεινού πληθυσμού με την αξία του βέβαιου και 50% του πιθανού ορυκτού πλούτου	67

Χάρτες

Χάρτης 3.1: Μειονεκτικές περιοχές της Ευρώπης	16
Χάρτης 4.1: Ορεινοί οικισμοί άνω των 800μ.	30
Χάρτης 4.2: Οι συνολικοί πολιτιστικοί πόροι των νομών	37
Χάρτης 4.3: Κατανομή ορεινού πληθυσμού των νομών για το έτος 2011	44
Χάρτης 4.4: Μεταβολή του ορεινού πληθυσμού στους νομούς για τα έτη 2001 – 2011.....	47
Χάρτης 4.5: Οι ανισότητες των νομών ως προς το επίπεδο ευημερίας	55
Χάρτης 4.6: Ο παραγωγικός δυναμισμός των νομών	56
Χάρτης 4.7: Το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού των νομών	59

Χάρτης 4.8: Ο νέος χάρτης των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα 77

Σχήματα

Σχήμα 5.1: Συγκριτικό διάγραμμα του μαζικού και του εναλλακτικού τουρίστα.....95

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΛΕΠ: Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές

ΚΑΠ: Κοινής Αγροτικής Πολιτικής

ΚΓΠ: Κοινή Γεωργική Πολιτική

ΕΓΤΑΑ: Ευρωπαϊκό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης

ΤΑ 21: Τοπική Ατζέντα 21

ΜΟΠ: Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

ΚΠΣ: Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης

ΕΕΣ: Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο

ΠΑΑ: Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης

ΓΠΧΣΑΑ: Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης

ΕΣΣΑΑ: Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης

ΕΣΠΑ: Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης

ΠΟΠ: Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης

ΠΓΕ: Προϊόντα Γεωγραφικής Ένδειξης

ΑΠΕ: Ανανεώσιμες πηγές ενέργειας

ΕΣΥΕ: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος

ΕΛΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφή της παρούσας εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω, καταρχήν, τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Πολύζο Σεραφείμ για τη βοήθεια του, τις συμβουλές και την καθοδήγηση του κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και την κ. Τσιάπα Μαρία, η βοήθεια της οποίας ήταν ανεκτίμητη. Ήταν πάρα πολύ πρόθυμη να με βοηθήσει στην εύρεση των στοιχείων που χρησιμοποίησα.

Οφείλω ακόμα να ευχαριστήσω και τους υπόλοιπους καθηγητές του Τμήματός μου για τις γνώσεις που μας μετέδωσαν, για το ενδιαφέρον που έδειξαν, αλλά και για το γεγονός ότι ήταν κοντά στους φοιτητές και διαθέσιμοι.

Θα ήταν παράλειψή μου εάν δεν αναφερόμουν στους φίλους μου. Το καθημερινό τους ενδιαφέρον και η στήριξη τους μου έδιναν κουράγιο και δύναμη να συνεχίσω με τη συγγραφή της εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, η οποία βρίσκεται δίπλα μου σε κάθε μου εγχείρημα. Ήταν κοντά μου καθ' όλη τη διάρκεια της φοίτησης μου και η υποστήριξή της, ιδιαίτερα κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, ήταν ουσιαστική.

Κεφάλαιο 1

Σκοπός, στόχοι και δομή της εργασίας

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη εργασία θα ασχοληθεί με τις μειονεκτικές περιοχές, με τον όρο αυτό νοούνται κυρίως οι περιοχές που χαρακτηρίζονται από μειωμένη ανταγωνιστικότητα στη γεωργική παραγωγή, η οποία μπορεί να οφείλεται είτε στις δυσχερείς κλιματικές συνθήκες είτε στη μικρή παραγωγικότητα, λόγω έλλειψης των αναγκαίων υποδομών. Στις μειονεκτικές περιοχές εντάσσονται οι ορεινές περιοχές, περιοχές που απειλούνται με πληθυσμιακή εγκατάλειψη και ερήμωση οπου με τον κανονισμό 1257/99 ονομάζονται λοιπές μειονεκτικές περιοχές, περιοχές που εμφανίζουν ειδικά μειονεκτήματα οπου ανήκουν οι περιοχές, στις οποίες η γεωργική δραστηριότητα πρέπει να συνεχισθεί για τη διατήρηση ή τη βελτίωση του περιβάλλοντος, τη διατήρηση του φυσικού τοπίου, τη διαφύλαξη του τουριστικού δυναμικού ή/και την προστασία της παράκτιας ζώνης περιοχές που υπόκεινται σε περιβαλλοντικούς περιορισμούς στην κατηγορία αυτή ανήκουν περιοχές, όπου η γεωργική δραστηριότητα περιορίζεται από την εφαρμογή κοινοτικών κανονισμών για την προστασία του περιβάλλοντος. Στην εργασία οι μειονεκτικές περιοχές αναφέρονται και ως προβληματικές αλλά και ως Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές, καθώς θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ο ορισμός των Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών ή μειονεκτικών περιοχών μπορεί και πρέπει να αποκτήσει ευρύτερη σημασία από την στενή αναφορά σε ορούς αγροτικής παραγωγής και να αφορά την γενικότερη ανάπτυξη τους. Στις περιοχές αυτές εντάσσονται τόσο ορεινές και άγονες περιοχές και μικρά νησιά, όσο και οι παραμεθόριες περιοχές ιδιαίτερα εντατικής γεωργίας (Σπιλάνης, κ.α., 2004).

Οι ορεινές περιοχές αποτελούν ένα ζωτικό χώρο με πολλαπλές λειτουργίες. Η σπουδαιότητα του ορεινού χώρου είναι πλέον αναγνωρισμένη παγκοσμίως, αφού τόσο η εισαγωγή ενός ειδικού κεφαλαίου (κεφάλαιο 13) στο Πρόγραμμα Δράσης 21 (Agenda 21) κατά τη Παγκόσμια Διάσκεψη για τη Γη των Ηνωμένων Εθνών που πραγματοποιήθηκε

στο Rio de Janeiro το 1992, όσο και η κήρυξη του έτους 2002 ως το "Παγκόσμιο Έτος για το Βουνό" φαίνεται να το αποδεικνύουν.

Η Ελλάδα είναι χώρα ορεινή καθώς η ορεινή της έκταση καλύπτει πάνω από το 70%, αλλά συγκεντρώνει λιγότερο από το 10% του πληθυσμού της χώρας. Υπάρχει δηλαδή μια μεγάλη δυσαναλογία ανάμεσα στην έκταση και στο μόνιμο πληθυσμό των κατοίκων στις ορεινές περιοχές που δημιουργεί προβλήματα και εγκυμονεί κίνδυνους για τη δημογραφική, οικονομική και κοινωνική κατάρρευση των περιοχών αυτών (Μπεριάτος, 2005β).

Ο ελληνικός ορεινός χώρος αποτελείται από μια ποικιλία εύθραυστων και ευαίσθητων φυσικών και ανθρωπογενών οικοσυστημάτων. Παρουσιάζει μεγάλη ιστορική και πολιτισμική ποικιλότητα τόσο σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς τόπους και μνημεία (Γουργιώτης, 2012).

Οι ελληνικές ορεινές περιοχές που μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα διακατείχαν έναν ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας, διατηρώντας υψηλά ποσοστά πληθυσμού και εργατικού δυναμικού, άρχισαν να αποδυναμώνονται λόγω διαρθρωτικών αλλαγών, που μετέβαλαν σταδιακά τα ορεινά παραγωγικά συστήματα και συνέτειναν στη στροφή των πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα, τις πεδινές και τις παράκτιες περιοχές, με αποτέλεσμα σήμερα οι ορεινές περιοχές να παρουσιάζουν τη χαμηλότερη πυκνότητα πληθυσμού. Η απώλεια του ενεργού ρόλου τους είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και κατά συνέπεια την εμφάνιση χωρικών ανισοτήτων και γενικότερα προβλημάτων χωρικής συνοχής. Πολλές από τις ορεινές περιοχές ερήμωσαν, και υποφέρουν σήμερα από ανεργία, χαμηλά εισοδήματα, και αναμφισβήτητα χαμηλή ποιότητα παροχής υπηρεσιών δημιουργώντας έτσι μια εικόνα "καθυστέρησης" και μειονεκτήματος, (Γουργιώτης, 2007).

Σύμφωνα δε με στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας για το έτος 2008, το 78% επί του συνόλου των γεωργικών περιοχών της Ελλάδας ταξινομείται στις μειονεκτικές περιοχές. Αν και χαρακτηρίζονται από τις παραγωγικές τους δραστηριότητες (κατά κύριο λόγο αγροτικές) τα ιδιαίτερα φυσικά και πολιτιστικά τους στοιχεία παρουσιάζουν σημαντικά αναπτυξιακά προβλήματα. Οι αναπτυξιακές επιλογές για τις ορεινές περιοχές της Ελλάδας προσανατολίζονται από τη μια μεριά στην ενίσχυση του

χιονοδρομικού τουρισμού και από την άλλη στην προώθηση ηπίων μορφών τουρισμού ως συμπληρωματικής δραστηριότητας στην ορεινή γεωργία (Καρτσιούνης, 2012).

Οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν οι ορεινές περιοχές, συνδέονται άμεσα με την διαδικασία ενσωμάτωσης τους στις τρέχουσες κοινωνικές-οικονομικές, τεχνολογικές και περιβαλλοντικές εξελίξεις (Μπεριάτος, 2005α).

Τα προβλήματα αυτά δύσκολα αντιμετωπίζονται από τις παραδοσιακές τομεακές και χωρικές πολιτικές, αφού η παγκοσμιοποίηση θέτει, πολύ συχνά, εκτός εμβέλειας των εθνικών πολιτικών όλο και περισσότερες παραμέτρους που αφορούν την οικονομία, την κοινωνία και τους θεσμούς. Είναι γεγονός ότι προωθήθηκαν επενδυτικές δράσεις οι οποίες συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό της γεωργικής δραστηριότητας, αλλά και στη διαφοροποίηση εντός και εκτός της αγροτικής εκμετάλλευσης μέσω διαρθρωτικών μέτρων, παρόλο αυτά οι επενδυτικές πρωτοβουλίες στον ορεινό χώρο υπήρξαν πολύ κατώτερες του αναμενόμενου (Γουργιώτης, 2012).

Έτσι βγάζουμε το συμπέρασμα ότι υπάρχει απουσία εξειδικευμένης πολιτικής ολοκληρωμένου σχεδιασμού για τον ορεινό χώρο δεν επέτρεψε μέχρι σήμερα τη δημιουργία όρων και προϋποθέσεων για μια ορθολογική διαχείριση όλων των δραστηριοτήτων στον ορεινό χώρο σεβόμενη από μια μεριά το φυσικό περιβάλλον και την ανάγκη προστασίας του και από την άλλη την ανάγκη διαβίωσης, ενδιαίτησης, οικονομικής και βιοτικής ανάπτυξης των μετακινήσεων και της αναψυχής. Η διαμόρφωση μιας τέτοιας πολιτικής κρίνεται απαραίτητη λόγω του ότι οι ορεινή όγκοι αποτελούν από μόνοι τους μια γεωγραφική, οικονομική και κοινωνική οντότητα, των οποίων το ανάγλυφο, το κλίμα, η φυσική και πολιτισμική κληρονομιά απαιτούν τον προσδιορισμό και την εφαρμογή μιας εξειδικευμένης εθνικής πολιτικής ολοκληρωμένου σχεδιασμού (Γουργιώτης, 2007).

Τα ιδιαίτερα αυτά χαρακτηριστικά του ορεινού χώρου επιβάλλουν διαφορετικές δράσεις σε σχέση με τις πεδινές περιοχές, έναντι των οποίων εμφανίζουν ανταγωνιστικά μειονεκτήματα όταν πρόκειται για τις παραγωγικές δραστηριότητες. Ο σκληρός πυρήνας αυτής της προσπάθειας πρέπει να είναι η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών αυτών και η με κάθε τρόπο διαφύλαξή τους από άστοχες και βιαστικές ενέργειες. Η αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων, των προβλημάτων και των προοπτικών ανάπτυξης των ορεινών περιοχών συνηγορεί στην ανάγκη άσκησης ειδικών πολιτικών χωρικής ανάπτυξης

με επιμέρους στόχους την άρση της μειονεκτικότητας και των χωρικών ανισοτήτων. Κατά συνέπεια προκύπτει η ανάγκη ιδιαίτερης μέριμνας για τη διαμόρφωση στρατηγικής για την προστασία και ανάπτυξη του ορεινού χώρου, καθώς και τη διαχείρισή του μέσα από την προώθηση μιας ολοκληρωμένης χωροταξικής πολιτικής για τον ορεινό χώρο (Γουργιώτης, 2012).

Σκοπός και στόχος της εργασίας

Η παρούσα εργασία αναφέρεται συνολικά στις μειονεκτικές περιοχές της Ελλάδας παρουσιάζοντας τους ορισμούς, τα χαρακτηριστικά και τις πολιτικές που εφαρμοστήκαν και συνεχίζουν να εφαρμόζονται μέχρι σήμερα στην Ελλάδα αλλά και στην ΕΕ. Σκοπός της εργασίας είναι ο εντοπισμός, η παρουσίαση του πλαισίου που ισχύει σήμερα σε αυτές τις περιοχές και η ανάδειξη των κρίσιμων ζητημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι μειονεκτικές περιοχές.

Τέλος, στόχος της εργασίας είναι ο εντοπισμός των παραγόντων που επηρεάζουν την αργή ανάπτυξη αυτών των περιοχών αλλά και ο εντοπισμός των πλεονεκτημάτων τους ώστε να προταθούν πιθανοί τρόποι ανάπτυξης τους.

Δομή της εργασίας

Κεφάλαιο 2: Αναφέρονται οι ορισμοί των μειονεκτικών περιοχών και την ανάπτυξης, επίσης περιγράφονται τα χαρακτηριστικά τους και πως επηρεάζουν οι περιφερειακές ανισότητες την ανάπτυξη των περιοχών αυτών.

Κεφάλαιο 3: Αναφέρεται στα φυσικογεωγραφικά, δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών στη ΕΕ, όπως επίσης γίνεται αναφορά στις πολιτικές και προγράμματα που διαχειρίζονται στην ΕΕ.

Κεφάλαιο 4: Περιγράφονται τα φυσικογεωγραφικά, δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών στη Ελλάδα. Γίνεται σύγκριση διαφόρων δεικτών που επηρεάζουν την ευημερία των περιοχών αυτών μέσω της συσχέτισης δεικτών. Επίσης, αναφέρονται το νομοθετικό πλαίσιο και τα προγράμματα που ακολουθεί η Ελλάδα για αυτές τις περιοχές.

Κεφάλαιο 5: Παρατίθενται κάποιες προτάσεις για την ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 6: Παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας.

Κεφάλαιο 2

Ανάπτυξη και μειονεκτικές περιοχές: Ανάλυση βασικών εννοιών

2.1 Ορισμός μειονεκτικών περιοχών

Με τον όρο Μειονεκτικές νοούνται κυρίως οι περιοχές που χαρακτηρίζονται από μειωμένη ανταγωνιστικότητα στη γεωργική παραγωγή, η οποία μπορεί να οφείλεται είτε στις δυσχερείς κλιματικές συνθήκες είτε στη μικρή παραγωγικότητα, λόγω έλλειψης των αναγκαίων υποδομών. (Πασχαλίδου, 2010)

Στο πλαίσιο της Περιφερειακής Ευρωπαϊκής Πολιτικής, η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στην προσπάθειά της να μειώσει τις περιφερειακές ανισότητες αλλά και να περιορίσει τις οικονομικές, δημογραφικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις θεσμοθέτησε από το 1975 την έννοια των μειονεκτικών ζωνών (Γούσιος, 1999).

Μεταπολεμικά στον Ευρωπαϊκό χώρο δημιουργήθηκαν μεγάλες διαφορές στην παραγωγικότητα των εδαφών και στα γεωργικά εισοδήματα μεταξύ των γεωργών της Ε.Ε. καθώς πολλές περιοχές δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στο μοντέλο ανάπτυξης της παραγωγικής γεωργίας. Επακόλουθο ήταν η σταδιακή αποψίλωση των ‘μειονεκτικών’ περιοχών. Τα παραπάνω αποτέλεσαν τα αίτια για την εμφάνιση του σχεδίου για τις Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές (ΛΕΠ) δηλαδή της οδηγίας 75/268/ ΕΟΚ (Βακουφάρης, 2007). Το Σχέδιο αυτό για τις ΛΕΠ, για πολύ καιρό ήταν το μοναδικό ουσιαστικό διαρθρωτικό μέτρο της αγροτικής πολιτικής της ΕΕ (Dax and Hellegers, 2000).

Κατά την Ευρωπαϊκή επιτροπή ως μειονεκτική περιοχή ορίζεται μια περιοχή όταν κατά τον κανονισμό 1257/1999 (ΕΕ) είναι ενταγμένη σε μια από τις ακόλουθες κατηγορίες: ορεινή περιοχή, λιγότερο μειονεκτική περιοχή και περιοχή που επηρεάζεται από ειδικά μειονεκτήματα. Κάθε κατηγορία χαρακτηρίζει ένα συγκεκριμένο σύνολο μειονεκτημάτων, κοινών σε ορισμένες περιοχές γεωργικής γης σε ολόκληρη την Ευρώπη, που απειλούν τη συνέχιση της χρήσης της γεωργικής γης.

Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές καθορίστηκαν με την οδηγία 75/268/ ΕΟΚ του Συμβουλίου 28ης Απριλίου 1975 περί της ορεινής γεωργίας και της γεωργίας σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές. Η εφαρμογή του προγράμματος έχει να κάνει τόσο με

την αποζημίωση των παραγωγών σε αυτές τις περιοχές, που υποχρεώνονται να ανταγωνιστούν παραγωγούς άλλων πλεονεκτικών περιοχών με ίσους όρους εξαιτίας του ενιαίου Ευρωπαϊκού οικονομικού χώρου, όσο και με την διατήρηση του αγροτικού πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές, παρέχοντας οικονομικά κίνητρα στους παραγωγούς τους (Fennel, 1997).

Επισημαίνεται, ότι για τη Ελλάδα οι Οδηγίες που έχουν εκδοθεί για τον κατάλογο των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών είναι: 81/645/ΕΟΚ, 85/148/ΕΟΚ, 93/66/ΕΟΚ Σύμφωνα με την οδηγία 75/268 της 28/5/1975, ως μειονεκτικές περιοχές ορίζονται:

- Ορεινές περιοχές που βρίσκονται σε υψόμετρο 600 έως 1000μ. και η μέση κλίση του

εδάφους τους είναι μεγαλύτερη από 20%.

- Οι περιοχές που απειλούνται με εγκατάλειψη, και το έδαφος τους είναι χαμηλής παραγωγικότητας, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν χαμηλούς οικονομικούς δείκτες και μικρή πληθυσμιακή πυκνότητα.

- Περιοχές με ειδικά μειονεκτήματα (όπως μεθοριακές, κ.λπ.).

Στις Μειονεκτικές περιοχές (Άρθρο 3 παράγραφος 4) εντάσσονται Δήμοι, Κοινότητες ή Οικισμοί που αποτελούν ομοιογενείς ζώνες και χαρακτηρίζονται από χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού, άγονο έδαφος και χαμηλό εισόδημα και πρέπει:

(α) η πυκνότητα του πληθυσμού να είναι μέχρι 45 κατοίκους ανά χμ²

(β) το γεωργικό εισόδημα να είναι μικρότερο του 80% του μέσου όρου της χώρας

(γ) οι αποδόσεις των κυριότερων καλλιεργειών να είναι μέχρι 80% του μέσου όρου της χώρας

Στο Άρθρο 3 παράγραφος 5 η οδηγία αναφέρεται στις Εξομοιωμένες μειονεκτικές περιοχές στις οποίες εντάσσονται περιοχές μικρής εκτάσεως που επηρεάζονται από ειδικά μειονεκτήματα και στις οποίες η διατήρηση της γεωργικής δραστηριότητας είναι απαραίτητη για να εξασφαλίζεται η διατήρηση του περιβάλλοντος, η συντήρηση του φυσικού χώρου, το τουριστικό τους δυναμικό καθώς και η προστασία των ακτών. Η συνολική έκταση τέτοιων περιοχών δεν πρέπει να υπερβαίνει σε ένα κράτος μέλος το 4% της έκτασης του.

Οι κατηγορίες των μειονεκτικών περιοχών που εισήχθησαν με την αρχική οδηγία ήταν δυο : ορεινές περιοχές και μειονεκτικές περιοχές ενώ με τον Κανονισμό 1257/99

εντάχθηκε και τρίτη κατηγορία μειονεκτικών περιοχών οι οποίες είναι οι περιοχές όπου η αγροτική παραγωγή υπόκειται σε περιβαλλοντικούς περιορισμούς (Σπιλανης, κ.α., 2004).

Η αναγνώριση της σημασίας και της διαφορετικότητας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την ειδική αντιμετώπιση προβλημάτων που προέρχονται από γεωγραφικές μειονεξίες ή από ιδιαίτερα χωρικά χαρακτηριστικά, όπως είναι αυτά των ορεινών περιοχών, των νησιωτικών, κ.ά. (Χατζηθεοδωρίδης, κ.α., 2006). Στις μειονεκτικές περιοχές η αναπτυξιακή υστέρηση οφείλεται κατά κύριο λόγο σε μόνιμα φυσικά χαρακτηριστικά και δευτερεύον σε ένα υποσύνολο χαρακτηριστικών (έντονα φθίνουσα παραγωγική βάση και γερασμένο περιορισμένων δεξιοτήτων πληθυσμό).

Παρατηρείται ανεπάρκεια των ορισμών όσο αφορά την μειονεκτικότητα έτσι πρέπει να επαναπροσδιοριστούν τα κριτήρια μειονεκτικότητας καθώς το ζήτημα που τίθεται για την Ελλάδα δεν συνδέεται τόσο με την διεύρυνση των ορίων των δημογραφικών και οικονομικών κριτηρίων όσο με την αναγκαιότητα προσδιορισμού ομοιογενών μειονεκτικών ζωνών στο εσωτερικό του αποκαλούμενου «προβληματικού χώρου» – με βάση την παραγωγική και κοινωνική δομή και τον βαθμό οικονομικής αποδοτικότητας/ βιωσιμότητας των εκμεταλλεύσεων – ώστε να σχεδιασθούν χωρικά εξειδικευμένες πολιτικές και δράσεις στήριξης της γεωργικής οικονομίας και του αγροτικού χώρου γενικότερα. (Γάκη, 2013).

Η υιοθέτηση πολλών κριτηρίων που αφορούν διαφορετικά αντικείμενα (πολιτισμό, κοινωνικά, οικονομικά, κλπ.) είναι δυνατό να συνθέσουν μια πλήρη και ολοκληρωμένη εικόνα μιας περιοχής, να προσδιορίσουν το βαθμό προβληματικότητάς της και να ανιχνεύσουν το πραγματικό πρόβλημα, το οποίο στις περισσότερες των περιπτώσεων δεν είναι μονοδιάστατο (Γάκη, 2013).

Η έννοια των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών χρησιμοποιείται τώρα αντί του όρου "υπανάπτυκτες περιοχές" και για περιοχές με χαμηλό δείκτες ανάπτυξης και δείκτες ευημερίας. Ταυτόχρονα, όταν αναφέρεται στην "προβληματική περιοχή" αναφέρεται σε περιοχές με διαρθρωτικές ελλείψεις που εμποδίζουν την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Ωστόσο, η διάκριση μεταξύ των προβληματικών και των μειονεκτικών περιοχών δεν είναι εύκολη (Σπιλάνης, κ.α., 2004).

2.2 Ορισμός Ανάπτυξης

Μια άλλη έννοια στην οποία πρέπει να δοθεί ορισμός είναι η «ανάπτυξη», η οποία μπορεί να έχει πολλές μορφές όπως οικονομική, πολιτιστική, κοινωνική, τεχνολογική κ.α.. Ωστόσο στις περισσότερες αναφορές για την ανάπτυξη νοείται η οικονομική ανάπτυξη, η οποία συνδέεται ή αλληλοεπηρεάζεται από τις υπόλοιπες μορφές ανάπτυξης (Πολύζος, 2011).

Ως έννοια η ανάπτυξη θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως μια ‘‘νέα κατάσταση ισορροπίας σχέσεων και αλληλεπιδράσεων, με σκοπό την καλύτερη και μέγιστη αξιοποίηση των πραγματικών δυνατοτήτων της φυσικής και της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, σύμφωνα με το κάθε φορά κυρίαρχο κοινωνικό πλαίσιο αξιών και επιλογών ‘’ (Ρόκος, 2001).

Ο ορός οικονομική ανάπτυξη είναι ευρύτερος της διαχρονικής αύξησης του πραγματικού κατά κεφαλή προϊόντος μιας χώρας δηλαδή της οικονομικής μεγέθυνσης και περιλαμβάνει εκτός από την αύξηση των υλικών αγαθών μιας χώρας και σημαντικές αλλαγές στη διάρθρωση και τη λειτουργία της οικονομίας της (Σκούντζος, 2005).

Ωστόσο ο Πολύζος θεωρεί ότι η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί μια πολυσύνθετη διαδικασία, η οποία, εκτός από την αύξηση της παραγωγής περιλαμβάνει διαρθρωτικές οικονομικές αλλαγές μονιμότερου χαρακτήρα, αλλά και αλλαγές στο θεσμικό, τεχνολογικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, εντός των οποίων παράγεται και διανέμεται το προϊόν (Πολύζος, 2011).

Η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί η μακροχρόνια αύξηση του κατά κεφαλή πραγματικού προϊόντος με την προϋπόθεση της ανόδου της κοινωνικής ευημερίας. Η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης υπάγεται στην ευρύτερη έννοια της γενικής ανάπτυξης μιας χώρας. Επίσης μεγάλο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη έχει και ο τρόπος διακυβέρνησης της, το νομικό σύστημα, τα επίπεδα της εκπαίδευσης και της υγείας, η θρησκεία κ.λπ. (Σκούντζος, 2005)

Τέλος ο ορισμός που δίνει ο Λαμπριανίδης (2006) είναι ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι μια πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία δεν ταυτίζεται με την επιδίωξη στενών χρηματικών και υλικών απολαβών αλλά εντάσσει ως στατιστικά της στοιχεία την ανάπτυξη νέων ανώτερων πολιτιστικών αντιλήψεων (Λαμπριανίδης, 2006).

Παρακάτω αναφέρεται τη σχέση της ανάπτυξης με τους φυσικούς πόρους καθώς η έννοια της ανάπτυξης είναι συνδεδεμένη με το βασικό στόχο του ανθρώπου, που είναι η κάλυψη των υλικών του αναγκών μέσω της εργασιακής διαδικασίας με την καλύτερη δυνατή χρήση των φυσικών πόρων (Δημαδάμα, 2008).

Σύμφωνα με τις παραδοσιακές θεωρίες οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης οι φυσικοί πόροι και τα τεχνητά πλεονεκτήματα κάθε περιοχής συγκαταλέγονται στους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική ανάπτυξη της. Κατά συνέπεια, η ύπαρξη φυσικών ή τεχνητών πλεονεκτημάτων αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας περιοχής (Πολύζος, 2016).

Επομένως η ανάπτυξη ήταν και παραμένει άρρηκτα συνδεδεμένη με τη σχέση της ανθρώπινης δραστηριότητας πάνω στο περιβάλλον (Δημαδάμα, 2008). Η διαχρονική και ιστορική εξέταση στις σχέσεις φυσικών πόρων και οικονομικής ανάπτυξης οδηγεί στο λογικό συμπέρασμα, ότι οι φυσικοί πόροι συμβάλουν στην ανάπτυξη των περιοχών που τους κατέχουν. Υπάρχουν όμως αντιρρήσεις για τη δυνατότητα των φυσικών πόρων να εξασφαλίσουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο ανάπτυξης καθώς η ανάπτυξη πολλών περιοχών δεν συναρτάται αποκλειστικά από τη φύση, αλλά από παράγοντες όπως η ποιότητα εργασίας, οι οικονομίες κλίμακας, η τεχνολογία κλπ. (Πολύζος, 2016).

2.3 Τα χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών

Εκτός από τον ορισμό των μειονεκτικών περιοχών πρέπει να παρατεθούν τα βασικά μειονεκτήματα που καθιστούν αυτές τις περιοχές σε αυτή τη ζώνη υποβάθμισης. Αυτό που καθορίζει τον όρο είναι τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν αυτές οι περιοχές καθώς αυτά τα προβλήματα είναι αυτά που εμποδίζουν τις μειονεκτικές περιοχές από την ανάπτυξη.

Οποιαδήποτε προσπάθεια ανάπτυξης σε αυτές τις περιοχές συναντά φυσικά εμπόδια που είναι δύσκολο να ξεπεραστούν εύκολα. Δηλαδή θα μπορούσαμε να τα ορίσουμε ως «μόνιμα φυσικά μειονεκτήματα», καθώς χαρακτηρίζονται από φτώχη ποιότητα πόρων και απομόνωση και μεγάλη απόσταση από τα βασικά πληθυσμιακά κέντρα. Τα βασικά εμπόδια αποτελούν οι δύσκολες εδαφολογικές συνθήκες, οι απότομες κλίσεις του εδάφους, το μεγάλο υψόμετρο, οι χαμηλές θερμοκρασίες με μεγάλη διάρκεια παγετώνων, το υποβαθμισμένο και διαβρωμένο έδαφος κ.λπ. Παρ' όλα αυτά υπάρχει στις

περισσότερες από αυτές τις περιοχές αναλλοίωτο φυσικό περιβάλλον, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί κατάλληλα και να αποτελέσει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα (Χατζηνικολάου, 2000).

Όσον αφορά τα δημογραφικά δεδομένα, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα είναι η μείωση του πληθυσμού και ως αποτέλεσμα να μετατρέπονται αυτές οι περιοχές σε ένα ευάλωτο κοινωνικό και οικονομικό σύνολο, με το πέρασμα του χρόνου αυτή η υποβάθμιση εξελίσσεται ταχύτατα (Νούλα, 2012). Επίσης η τάση εγκατάλειψης των μειονεκτικών περιοχών φανερώνει ότι οι εξαιρετικά περιορισμένες προοπτικές βιώσιμης απασχόλησης οδηγούν σταδιακά στην ερήμωση των περιοχών αυτών ιδιαίτερα από άτομα νεαρής ηλικίας καθιστώντας την περιθωριοποίηση, την απομόνωση και την γήρανση του πληθυσμού βασικά μειονεκτήματα των συγκεκριμένων περιοχών.

Τα δημογραφικά προβλήματα οδηγούν σε ένα άλλο πρόβλημα, αυτό του μικρό ποσοστού οικονομικά ενεργού πληθυσμού το οποίο εμφανίζεται συνεχώς μειωμένο. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει τις μειωμένες δυνατότητες και ευκαιρίες για απασχόληση στα άτομα της συγκεκριμένης ηλικίας που προσφέρουν οι εξεταζόμενες περιοχές, σε σύγκριση με τις αστικές και ημιαστικές περιοχές, οι οποίες σταδιακά τείνουν να συγκεντρώσουν τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των αγροτικών και περιφερειακών περιοχών (Χατζηνικολάου, 2000).

Η συκοινωνιακή σύνδεση των περιοχών είναι ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα για τις περιοχές αυτές, διότι η κατασκευή οδικών δικτύων δημιούργησε την άρση της απομόνωσης η οποία είναι αναμφισβήτητα μια πραγματική ανάγκη και μια πραγματική απειλή ιδίως για τις ορεινές περιοχές. Η απομόνωση των περιοχών αυτών έχει καταστεί ο βασικός περιοριστικός παράγοντας για την ανάπτυξη τους, αλλά επίσης συνέβαλε στη διατήρηση ενός ανεκτίμητου και γνήσιου φυσικού περιβάλλοντος. (Νούλα, 2012) Όμως, η κακή κατάσταση του οδικού δικτύου έχει ως αποτέλεσμα να μην εξυπηρετούνται οι κάτοικοι και οι οικισμοί να απομονώνονται όλο και περισσότερο από τα αστικά κέντρα, γεγονός που επηρεάζει σημαντικά κάθε οικονομική δραστηριότητα στις περιοχές αυτές (Χατζηνικολάου, 2000).

Επιπλέον, η υπερεκμετάλλευση του τουρισμού έχει σημαντική επίδραση, γεγονός που υποβαθμίζει αισθητικά και περιβαλλοντικά τις περιοχές αυτές, συχνά λόγω

ανεπαρκούς σχεδιασμού. Η άμεση και έμμεση κατασπατάληση των φυσικών πόρων και των τοπίων μέσω ασυνεχών πολιτικών δημιουργεί λανθασμένη ανάπτυξη (Τσιπής, 1999).

Επίσης, η κύρια παραγωγική δραστηριότητα, ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές είναι η κτηνοτροφία. Σε αρκετές περιοχές αυτή η δραστηριότητα αποτελεί βασική οικονομική δραστηριότητα με δυνατότητες ταχείας ανάπτυξης και βελτίωσης, τόσο του ζωικού κεφαλαίου και των προϊόντων του αλλά και της εμπορίας τους. Ωστόσο αυτή εξακολουθεί να γίνεται με παραδοσιακές μεθόδους σε οικοτεχνική βάση, χωρίς να γίνεται χρήση των νέων τεχνολογιών καθιστώντας αυτές τις περιοχές αναπτυξιακά καθυστερημένες (Χατζηνικολάου, 2000).

Πέραν όμως από τις κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους του προβλήματος, πολύ σημαντική είναι επίσης και η περιβαλλοντική συνιστώσα, διότι οι μειονεκτικές περιοχές σχετίζονται με μια σειρά από περιβαλλοντικά προβλήματα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται:

α) Υποβάθμιση του εδάφους: Παρατηρείται κυρίως στις ορεινές περιοχές και σχετίζεται με τις λεκάνες απορροής, την μειωμένη έως και ανύπαρκτη συγκράτηση των υδάτων, εξαιτίας της μείωσης της δενδροκάλυψης (λόγω πυρκαγιών, αλόγιστης υλοτόμησης κλπ), τις εποχιακές πλημμύρες, τη διάβρωση του εδάφους κλπ.

β) Μείωση της γονιμότητας του εδάφους: Παρατηρείται κυρίως σε περιοχές, όπου δεν υπάρχουν οι αναγκαίες γεωργικές υποδομές και δεν γίνεται χρήση ανόργανων λιπασμάτων.

γ) Καταστροφή των δασών: Παρατηρείται κυρίως στις υπανάπτυκτες αλλά συχνά και στις αναπτυσσόμενες περιοχές, όπου μεγάλες δασικές εκτάσεις υλοτομούνται, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί η γη για καλλιέργειες.

δ) Καταστροφή της βιοποικιλότητας: Συχνά η γεωργική υπερεκμετάλλευση των μειονεκτικών περιοχών (μέσω υπερβολικής βόσκησης, υλοτόμησης, εντατικής και αλόγιστης καλλιέργειας του εδάφους, υπέρ-αλίευσης κλπ) μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρή καταστροφή της βιοποικιλότητας των δασών, των δρυμών, των υδροβιότοπων, των λιβαδιών κλπ.

ε) Ερημοποίηση: Η υπερβολική άντληση των υπόγειων υδάτων για αρδευτικούς σκοπούς μπορεί να οδηγήσει στην ερημοποίηση μεγάλων εκτάσεων.

Αναφορικά με την ερημοποίηση, επειδή αποτελεί και αφ' εαυτού της σοβαρό παράγοντα υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος, και ως εκ τούτου δημιουργίας μειονεκτικών περιοχών. Αν και δεν πρόκειται για σύγχρονο φαινόμενο αλλά για μια φυσική διαδικασία εξέλιξης και μεταβολής του παγκοσμίου κλίματος, ωστόσο κατά την διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η αλόγιστη εκμετάλλευση και οι καταστρεπτικές επεμβάσεις του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον έχουν οδηγήσει σε σημαντική έξαρση του φαινομένου με καταστρεπτικές συνέπειες για τις κοινωνίες και τα οικοσυστήματα. Ειδικότερα, ο ρυθμός της επέκτασης αυτής έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία πενήντα χρόνια και αναμένεται να αυξηθεί περαιτέρω με την ενίσχυση της έντασης του φαινομένου του θερμοκηπίου (Πασχαλίδου, 2010).

Τέλος, όλα τα παραπάνω μειονεκτήματα συντελούν στην εμφάνιση αναπτυξιακών προβλημάτων, καθώς ο αδύναμος δεσμός μεταξύ αναπτυξιακών δράσεων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο αλλά και η αδυναμία υιοθέτησης και ενσωμάτωσης των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων σε τοπικό επίπεδο είναι βασικό μειονέκτημα των περιοχών αυτών (Μπεριάτος, 2005).

2.4 Μειονεκτικές περιοχές και περιφερειακές ανισότητες

Οι περιφερειακές ανισότητες συνδέονται άμεσα με το περιφερειακό πρόβλημα όπου τα τελευταία χρόνια απασχολεί ολοένα και περισσότερο τους οικονομικούς επιστήμονες. Υπάρχει ένα πλήθος μελετών που προσπαθούν να το εξηγήσουν και να βρουν τη λύση του. Το περιφερειακό πρόβλημα έγκειται στη χωρική ασυμμετρία αναφορικά με την αναπτυξιακή διαδικασία και στην περιφερειακή ανισορροπία. Στα πλαίσια της οικονομικής ανάπτυξης, χρησιμοποιείται συχνά όρος 'ισόρροπη ανάπτυξη' μεταξύ των περιφερειών. Έτσι λοιπόν βγάζουμε το συμπέρασμα ότι η περιφερειακή ανισορροπία επηρεάζει αρνητικά την 'ισόρροπη ανάπτυξη' και έτσι κάποιες περιοχές με λιγότερη ανάπτυξη σε σχέση με άλλες επηρεάζονται και ως αποτέλεσμα εντείνεται το πρόβλημα των μειονεκτικών περιοχών.

Οι περιφερειακές ανισότητες που εκδηλώνονται συνήθως με τη μορφή άνισων κοινωνικών και οικονομικών ευκαιριών και έντονων διαφορών στα επίπεδα ευημερίας μεταξύ περιοχών μιας χώρας ή μιας ευρύτερης περιοχής, αποτελούν το βασικό λόγο για την άσκηση περιφερειακής πολιτικής (Πετράκος και Ψυχαρης, 2004).

Εστιάζοντας στις περιφερειακές ανισότητες, θα τις ορίζαμε ως ανισότητες στις ευκαιρίες που υπάρχουν στις επιμέρους χωρικές μονάδες. Τέτοιου είδους ευκαιρίες είναι πιθανό να αφορούν οικονομικές δραστηριότητες, απασχόληση, αναψυχή, επενδύσεις, πολιτιστική δραστηριότητα, σταδιοδρομία, σπουδές, περίθαλψη, κ.λπ. Ωστόσο ο προσδιορισμός των ανισοτήτων στις ευκαιρίες παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα ποσοτικής αποτύπωσης. Εκτός των μετρήσεων αναφορικά με υποδομές, ή ανθρώπινο δυναμικό, απαραίτητες είναι και οι μετρήσεις σχετικά με αποστάσεις, πληροφόρηση, τοπικές αντιλήψεις (Παπαδασκαλόπουλος και Χριστοφάκης, 2004).

Η ύπαρξη διαφορετικών ρυθμών ανάπτυξης μεταξύ των περιφερειών έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του ονομαζόμενου περιφερειακού προβλήματος. Ο προσδιορισμός των βασικών αίτιων και των παραγόντων που προκαλούν το περιφερειακό πρόβλημα δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ως τα πιο σημαντικά αίτια των περιφερειακών αυτών ανισοτήτων μπορούν να αναφερθούν:

- Γεωγραφικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες
- Η δομή της οικονομίας των περιφερειών
- Η χαμηλή κινητικότητα εργασίας και κεφαλαίου
- Θεσμικοί και πολιτικοί παράγοντες
- Εξωτερικές οικονομίες

(Πολύζος, 2011),

Για τις περιοχές που θεωρούνται λιγότερο αναπτυγμένες θα πρέπει να ακολουθήσουν τις περιφερειακές πολιτικές ώστε να οδηγηθούν στην ανακάλυψη ή στη δημιουργία συγκριτικών πλεονεκτημάτων που θα τις αποτρέψουν να ανταγωνιστούν με επιτυχία το νέο περιβάλλον (Πετράκος και Ψυχαρης, 2004).

Ο σχεδιασμός των αναπτυξιακών πολιτικών υποδηλώνει την αναγκαιότητα για τις περιοχές με υστέρηση και θεωρεί απαραίτητο αυτές οι πολιτικές να ακολουθούν ένα συνολικό σχεδιασμό ώστε να μπορέσουν να αντισταθμίσουν τις δυνάμεις της αγοράς και να δώσουν την αναγκαιότητα ώθησης στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές (Πετράκος και Ψυχαρης, 2004).

Κεφάλαιο 3

Στρατηγικές Ανάπτυξης Μειονεκτικών περιοχών: Η Διεθνής Εμπειρία

3.1 Γενικά χαρακτηριστικά

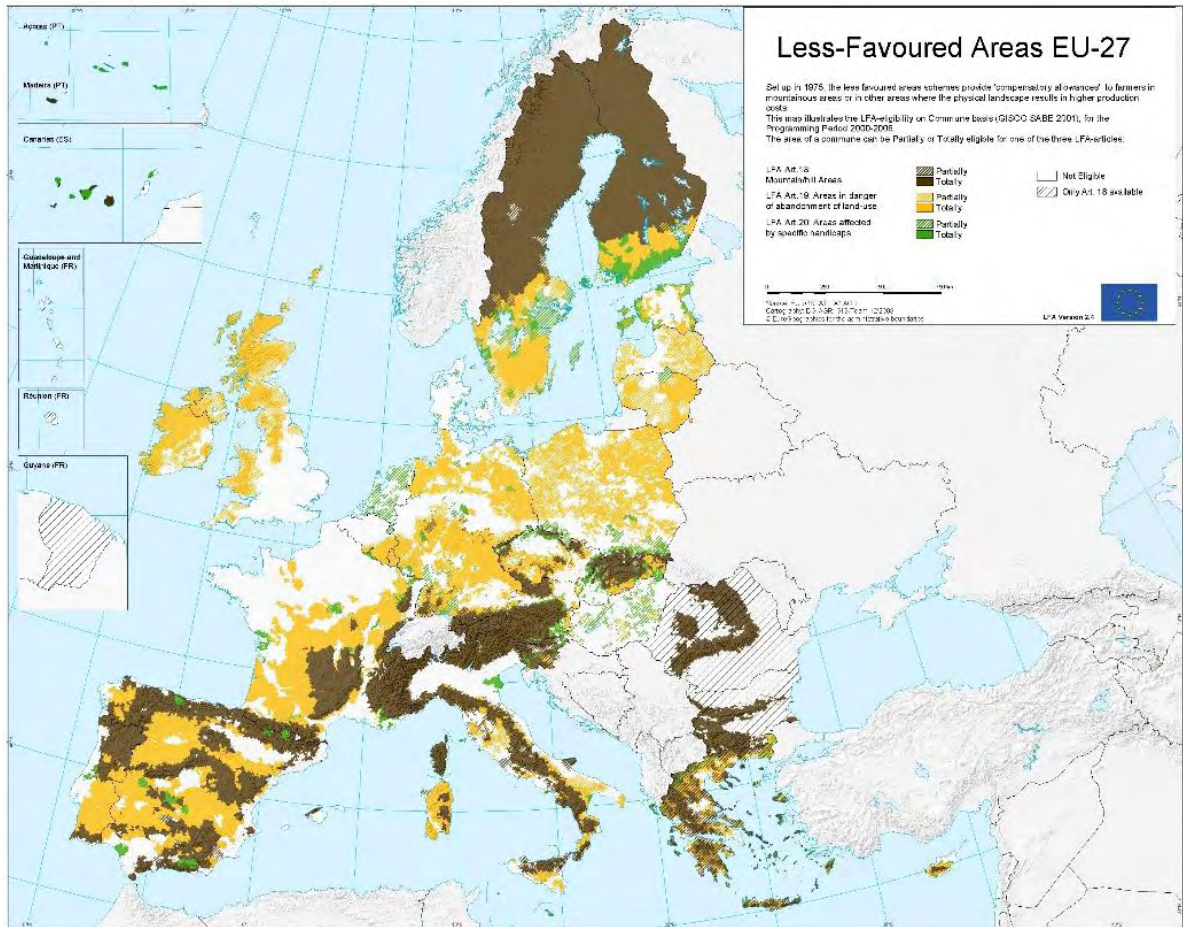
Η αναγνώριση της σημασίας και της διαφορετικότητας τους από την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για την ειδική αντιμετώπιση προβλημάτων που προέρχονται από γεωγραφικές μειονεξίες ή από ιδιαίτερα χωρικά χαρακτηριστικά, όπως είναι αυτά των ορεινών περιοχών, των νησιωτικών, κ.ά. Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές καθορίστηκαν με την οδηγία 75/268/ ΕΟΚ του Συμβουλίου 28ης Απριλίου 1975 περί της ορεινής γεωργίας και της γεωργίας σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές (Χατζηθεοδωρίδης κ.α., 2006).

Σε σχετική βιβλιογραφία για το θέμα των μειονεκτικών περιοχών σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι περισσότερες αναφορές γίνονται πάνω στις ορεινές μειονεκτικές περιοχές και όχι τόσο στις νησιώτικες και αυτό κυρίως γιατί τα περισσότερα κράτη της Ε.Ε. θεωρούνται ορεινά.

Οι ορεινές και μειονεκτικές περιφέρειες, καταλαμβάνουν περίπου το 28% της ευρωπαϊκής εδαφικής επικράτειας και το 8% του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Στην περίπτωση της μεσογείου τα ποσοστά αυτά είναι ακόμα μεγαλύτερα, ενώ στην Ελλάδα καλύπτουν περισσότερο από το 75% των εδαφών της, με ένα αριθμό ορεινών κοινοτήτων που ξεπερνά τις 3.300 και μειονεκτικών κοινοτήτων περισσότερων από 1.300 (Ρόκος, 2001).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το μεγαλύτερο ποσοστό των χωρών της Ε.Ε. είναι ορεινά, το μεγαλύτερο ποσοστό ορεινού εδάφους συγκεντρώνεται στα νότια της Ευρώπης (Ελλάδα, Ιταλία, Σλοβακία, κ.α.), ακολουθούν οι σκανδιναβικές χώρες ενώ στην κεντρική Ευρώπη δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου ορεινές περιοχές. Όπως φαίνεται και στον παρακάτω χάρτη 3.1

Χάρτης 3.1: Μειονεκτικές περιοχές της Ευρώπης

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3.1, οι ορεινές περιοχές καταλαμβάνουν το 40,9% της συνολικής έκτασης της ΕΕ-27. Στην ΕΕ-15 οι ορεινές περιοχές καταλαμβάνουν το 39,9%, ενώ στην ΕΕ-12 το ποσοστό της έκτασης είναι 22,4%. Οι τελευταίες διευρύνσεις της ΕΕ προκάλεσαν αύξηση του ποσοστού των ορεινών εκτάσεων ωστόσο το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της ΕΕ που κατοικεί σε αυτές τις περιοχές δεν μεταβλήθηκε σημαντικά (Πίνακας 3.1) (Λουλάκης, 2011)

Πίνακας 3.1: Έκταση ορεινών περιοχών στην Ευρωπαϊκή Ένωση

	Συνολική Έκταση (1000 τχλ)	Έκταση ορεινών Δήμων (1000 τχλ)	Ποσοστό Ορεινής Έκτασης στο σύνολο της ΕΕ %
ΕΕ-27	4,761	1,935	40,6
ΕΕ-15	3,319	1,323	39,9
ΕΕ-12	1,077	2,41	22,4

Πηγη: Nordegio 2004

Πίνακας 3.2: Πληθυσμός ορεινών περιέχων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

	Συνολικός πληθυσμός ΕΕ	Ορεινός πληθυσμός	Ποσοστό πληθυσμού ορεινών περιοχών %
ΕΕ-27	481.326.133	85.330.157	17,3
ΕΕ-15	375.982.254	66.789.474	17,8
ΕΕ-12	105.343.879	18.540.683	17,6

Πηγη: Nordegio 2004

Οι ορεινές περιοχές του Ευρωπαϊκού χώρου παρουσιάζουν έντονες ανισότητες λόγω της μορφολογίας του εδάφους, του κλίματος και της δύσκολης προσβασιμότητας, με επιπτώσεις στις οικονομικές δραστηριότητες. (Λουλάκης, 2011)

Πίνακας 3.3: Κατανομή των μειονεκτικών περιοχών στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Κατηγορία μειονεκτικών περιοχών ποσοστό επί του συνόλου στην ΕΕ	Ποσοστό επί του συνόλου στην ΕΕ
Ορεινές περιοχές	36,1
Λοιπές μειονεκτικές περιοχές	58,5
Περιοχές με ειδικά μειονεκτήματα	4,8
Περιοχές με περιβαλλοντικούς περιορισμούς	0,6

Πηγή: Farm Accountancy Data Network (Ηνωμένο Βασίλειο)

Πίνακας 3.4: Κριτήρια για τον ορισμό της ορεινής περιοχής στα κράτη μέλη της ΕΕ

Κράτος – Μέλος	Ελάχιστη Ανύψωση	Άλλα κριτήρια
Αυστρία	700 μ	επίσης πάνω 500 μ αν κλίση >20% Βέλγιο
Βέλγιο	300 μ	
Γαλλία	700 μ (γενικά)	κλίση>20% πάνω>80% της περιοχής
	600 μ (Βοζ)	
	800 μ (Μεσόγειος)	
Γερμανία	700 μ	Κλιματικές δυσκολίες
Ελλάδα	800 μ	επίσης 600 μ αν κλίση >16%
		Κατω 600 μ αν κλίση >20%
Ιρλανδία	200μ	
Ιταλία	600 μ	Ιταλία 600 μ Υψομετρική διαφορά > 600 μ
Πορτογαλλία	700 μ (βόρεια του ποταμού Τάγου)	Κλίση >25%
	800 μ (νότια του ποταμού Τάγου)	
Ισπανία	1000μ	Κλίση >20%
		Υψομετρική 400
Ηνωμένο Βασίλειο	240 μ	

Πηγή: <http://archive.nordregio.se/en/Publications/Publications-2004/Mountain-areas-in-Europe/index.html>

Οι υποδομές των ορεινών περιοχών είναι εξελιγμένες στις ανεπτυγμένες χώρες, ενώ στις υποανάπτυκτες, οι υποδομές είναι ανύπαρκτες. Στα όρη χωρών όπως Γερμανία, Αυστρία, Γαλλία υπάρχει μεγάλο δίκτυο μεταφορών, είτε αυτό πρόκειται για σιδηρόδρομο, είτε για αυτοκινητόδρομους σε αντίθεση με άλλες χώρες και αυτός είναι ο

βασικός λόγος απομόνωσης των προβληματικών αυτών περιοχών. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές πολιτικές για τα ορεινά διαφέρουν ανάλογα με το ευρύτερο θεσμικό πλαίσιο. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2009).

Η ευρωπαϊκή πολιτική στρέφεται προς τη «βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών» και κυρίως των μειονεκτικών περιοχών. Αυτό βέβαια συμβαίνει με μη δεσμευτικά κείμενα, καθώς γίνεται προσπάθεια να αλλάξει και να ακολουθηθεί μία ενιαία πολιτική που θα αφορά όλες τις ευρωπαϊκές ορεινές περιοχές. Οι γενικοί στόχοι που πρέπει να πετύχουν οι χώρες για την ανάπτυξη των ορεινών μειονεκτικών περιοχών τους αφορούν τους τομείς του τουρισμού, της γεωργίας, της μεταποίησης, των υποδομών και του περιβάλλοντος. (Παπαδημητρίου και Ρόκος, 2001)

Σύμφωνα με την ευρωπαϊκή Επιτροπή και τον κανονισμό 1257/1999 ο τρόπος που λειτουργεί η ένταξη μιας περιοχής στις μειονεκτικές είναι ότι όχι όλες οι εκμεταλλεύσεις που βρίσκονται σε μια μειονεκτική περιοχή λαμβάνουν αντισταθμιστική αποζημίωση. Οι δικαιούχοι των μειονεκτικών περιοχών υποχρεούνται να αναλαμβάνουν την υποχρέωση εκμετάλλευσης για τουλάχιστον πέντε έτη από την πρώτη πληρωμή και να εκμεταλλεύονται μια ελάχιστη έκταση που καθορίζεται σε επίπεδο κράτους μέλους. Επιπλέον, τα κράτη μέλη εφαρμόζουν σειρά ειδικών κριτηρίων επιλεξιμότητας.

Οι ενισχύσεις στις μειονεκτικές περιοχές χορηγούνται ετησίως ανά εκτάριο χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης. Το ύψος της πληρωμής μπορεί να κυμαίνεται μεταξύ τουλάχιστον 25 € / εκτάριο και μέγιστου ποσού 200 € / εκτάριο.

Το 57% της συνολικής χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης στην ΕΕ ταξινομείται ως μειονεκτική περιοχή. Παρά το μεγάλο ποσοστό της επιφάνειας που ορίζεται ως μειονεκτική περιοχή, μόνο ένα περιορισμένο ποσοστό γεωργών επωφελείται από μια αντισταθμιστική αποζημίωση. Το 2005, περίπου 1,4 εκατομμύρια αγροκτήματα, που αντιπροσωπεύουν περίπου το 13% του συνολικού αριθμού των γεωργικών εκμεταλλεύσεων στην ΕΕ των 25, έλαβαν στήριξη στο πλαίσιο όλων των καθεστώτων μειονεκτικών περιοχών. Μπορούν να παρατηρηθούν σημαντικές διαφορές μεταξύ των κρατών μελών, η οποία οφείλεται στους κανόνες επιλεξιμότητας που θεσπίζουν τα κράτη μέλη.

Η χρηματοδοτική στήριξη προς τις μειονεκτικές περιοχές ανήλθε σε 8 δισ. Ευρώ, ήτοι περίπου 18% της κοινοτικής χρηματοδότησης για την αγροτική ανάπτυξη για την

περίοδο 2000-2006. Κατά την περίοδο προγραμματισμού 2007-2013, η κατανομή του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) για το εν λόγω πρόγραμμα ανέρχεται σε 12,6 δισεκατ. Ευρώ ή 13,9% του συνολικού ποσού κοινοτικής χρηματοδότησης, που αντιστοιχεί στο 32% των πόρων βελτίωση του περιβάλλοντος και της υπαίθρου.

Οι εθνικές πολιτικές των κρατών για την ανάπτυξη των ορεινών μειονεκτικών περιοχών, οργανώνονται και συμπληρώνονται από διάφορες διακρατικές πολιτικές, από διεθνείς συμφωνίες, για παράδειγμα η Σύμβαση των Άλπεων και η Σύμβαση των Καρπαθίων, αλλά και από κοινοτικές πολιτικές, όπως για παράδειγμα το Leader, κλπ. τα οποία πιο αναλυτικά θα αναφερθούν στο παρακάτω κεφάλαιο.

3.2 Στρατηγικές, Πολιτικές και προγράμματα

Γενικά οι αναπτυξιακές στρατηγικές του ορεινού χώρου στο σύνολο της Ευρώπης άρχισαν να εμφανίζονται από τα μέσα του 20ου αιώνα, όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο 2.1 με την οδηγία της ΕΕ για τις ΛΕΠ το 1975. Από το 1996, χώρες όπως η Γαλλία, Αυστρία και Ιταλία είχαν συντάξει τα πρώτα μνημόνια για την ορεινή γεωργία και δασοκομία στο Αγροτικό Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (MacDonald, 2000). Παράλληλα με αυτές τις πρωτοβουλίες, από το 1990 ξεκίνησαν τα προγράμματα δράσης LEADER τα οποία είναι δεσμευτικά επίσης. Τώρα πλέον υπάρχουν κάποιες χώρες που έχουν αναπτύξει ισχυρές αντισταθμιστικές και εξισωτικές πολιτικές για τις περιφέρειές τους όπως η Γερμανία, Ιταλία και ειδικότερα η βόρεια, Ισπανία και η Σκωτία (Nordregio, 2004).

Σε μια έκθεση που εκπόνησε το Ινστιτούτο για την Ευρωπαϊκή Πολιτική Περιβάλλοντος το Νοέμβριο του 2006 όπου αφορά την αξιολόγηση των μέτρων για την πολιτική των Λιγότερο Ευνοημένων περιοχών στην Ευρώπη των τότε 25 αναφέρεται αρχικά ότι:

Κατά τα πρώτα έτη εφαρμογής του μέτρου για τις Λιγότερο Ευνοημένες περιοχές, η οδηγία 75/268 / ΕΟΚ του Συμβουλίου σχετικά με την "ορεινή και ορεινή γεωργία σε ορισμένες μειονεκτικές περιοχές" είχε έναν γενικό και δύο επιμέρους στόχους: 1) να εξασφαλίσει τη συνέχιση της γεωργίας 2α) τη διατήρηση ενός ελάχιστου επιπέδου πληθυσμού σε αυτές τις περιοχές ή 2β) τη διατήρηση της υπαίθρου. Οι στόχοι σχεδιάστηκαν για να καλύψουν ορισμένες ανάγκες, συγκεκριμένες για ορισμένες

μειονεκτικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από τις λιγότερο ευνοϊκές συνθήκες παραγωγής. Αυτές περιλάμβαναν την ανάγκη να αποφευχθεί η απειλή της μεγάλης κλίμακας αποδυνάμωσης των γεωργικών περιοχών, η οποία θα έθετε σε κίνδυνο τη βιωσιμότητά τους και τη συνέχιση της κατοίκησής τους. Μακροπρόθεσμα, αυτό θα οδηγούσε στην εγκατάλειψη της παλαιάς διατηρημένης γης. Η λογική της παρέμβασης ήταν να διατηρηθεί μια γεωργική βιομηχανία σε τέτοιες περιοχές για να αποφευχθεί η διαδικασία της εγκατάλειψης της υπαίθρου και να αναληφθεί δράση κατά της εγκατάλειψης της γεωργικής γης ή της μετατροπής της σε εναλλακτικές χρήσεις γης. Μια έξοδος από τη γεωργία θα μπορούσε να αποτραπεί εάν διατηρηθεί η βιωσιμότητα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και ως εκ τούτου, να αυξηθούν τα γεωργικά εισοδήματα στις περιοχές αυτές σε λογικό επίπεδο. Τα έσοδα των γεωργικών εκμεταλλεύσεων θα αυξάνονταν με την καταβολή ετήσιας αντισταθμιστικής αποζημίωσης που θα αποζημιώνει τους γεωργούς για μόνιμα φυσικά μειονεκτήματα, το επίπεδο του οποίου αντανακλά τη σοβαρότητα του μειονεκτήματος σε σχέση με ορισμένα περιφερειακά / εθνικά και ευρωπαϊκά σημεία αναφοράς.

Ο κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 950/97 του Συμβουλίου για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των γεωργικών διαρθρώσεων τροποποίησε την οδηγία 75/268 / ΕΟΚ του Συμβουλίου. Βάσει του παρόντος κανονισμού, οι στόχοι παρέμειναν οι ίδιοι όμως η λογική της παρέμβασης αυτής ήταν να αναληφθεί δράση για τη διατήρηση του γεωργικού πληθυσμού και του εισοδήματός του στις περιοχές αυτές, με την παροχή ετήσιας αντισταθμιστικής αποζημίωσης για την αντιστάθμιση φυσικών μειονεκτημάτων.

Οι στόχοι των μέτρων για τις μειονεκτικές περιοχές εξελίχθηκαν με την εισαγωγή του κανονισμού αριθ. 1257/1999 του Συμβουλίου. Η διασφάλιση της συνέχισης της χρήσης της γεωργικής γης σε αυτές τις περιοχές έγινε ο πρωταρχικός στόχος, ο οποίος με τη σειρά του θα συνέβαλε στη διατήρηση μιας βιώσιμης αγροτικής κοινότητας. Δύο επιπλέον στόχοι αφορούν τη διατήρηση της υπαίθρου, όπου ήταν από τους επιμέρους στόχους της οδηγίας 75/268 η οποία παρέμεινε συνεπής σε όλη την ιστορία του μέτρου, και ένας επιπλέον στόχος όπου αφορά τη διατήρηση και την προώθηση αειφόρων γεωργικών συστημάτων που λαμβάνουν υπόψη τις απαιτήσεις περιβαλλοντικής προστασίας. Ένας ακόμη στόχος προστέθηκε σε περιοχές με περιβαλλοντικούς περιορισμούς, οι οποίες ταξινομήθηκαν βάσει του άρθρου 16 του κανονισμού 1257/99 του Συμβουλίου, το οποίο

αφορούσε την προώθηση της τήρησης των περιβαλλοντικών απαιτήσεων και τη διασφάλιση της γεωργίας σε περιοχές με τέτοιους περιορισμούς. Αυτός ο στοχοθετημένος στο περιβάλλον στόχος αντανάκλασε μια αναδυόμενη ανάγκη εντός των μειονεκτικών περιοχών και, ευρύτερα, στις αγροτικές περιοχές της Ευρώπης, όσον αφορά τις δυσμενείς επιπτώσεις μιας εντατικής μορφής την παραγωγή και την αναγνώριση των αξιών της βιοποικιλότητας και του τοπίου των γεωργικών συστημάτων χαμηλής έντασης όπως αναφέρεται συγκεκριμένα στην έκθεση. Κεντρικό στοιχείο για την επίτευξη αυτών των στόχων είναι η λογική της παρέμβασης, η οποία στηρίζεται στη δέσμευση για τη διατήρηση της χρήσης της γεωργικής γης, μολονότι δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην παροχή κινήτρων για συγκεκριμένο είδος γεωργικής διαχείρισης στις περιοχές αυτές, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές ανάγκες που εντοπίστηκαν.

Όπως και προηγουμένως, οι στόχοι επιτεύχθηκαν με την καταβολή αντισταθμιστικής αποζημίωσης. Σύμφωνα με τον παρόντα κανονισμό του Συμβουλίου, δεν γίνεται αναφορά στο εισόδημα των εκμεταλλεύσεων κατά τον καθορισμό του επιπέδου της αντισταθμιστικής αποζημίωσης, γεγονός που αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι η παρέμβαση δεν απευθύνεται πλέον στον γεωργό ή στην αγροτική κοινότητα, αλλά στη διατήρηση ενός συγκεκριμένου τύπου γαιών χρήση. Αυτό αναγνωρίζει σιωπηρά το αναπόφευκτο της κοινωνικο-οικονομικής αλλαγής μέσα στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές στο μέλλον όπως αναφέρεται συγκεκριμένα στην έκθεση.

Από την εισαγωγή του το 1975, οι στόχοι του μέτρου για τις μειονεκτικές περιοχές εξελίχθηκαν, αντικατοπτρίζοντας τον μεταβαλλόμενο σχηματισμό κοινωνικών και περιβαλλοντικών αναγκών σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές και ένα μεταβαλλόμενο σύνολο προτεραιοτήτων. Επιπλέον, με το πέρασμα των χρόνων, τα κράτη μέλη έχουν προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία στην εφαρμογή του μέτρου. Τα κράτη μέλη είναι πλέον υπεύθυνα για τον καθορισμό των επιπέδων αποζημίωσης, τον καθορισμό των τύπων παραγωγής που θα καλύπτονται από το καθεστώς και την τροποποίηση των ορίων των μειονεκτικών περιοχών. Αυτό σήμαινε ότι σε πολλές χώρες επιδιώκεται ένα επιπλέον επίπεδο εθνικών ή περιφερειακών στόχων για αυτές τις περιοχές.

Η αλλαγή των στόχων του μέτρου, δείχνουν ότι ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται το μέτρο στα διάφορα κράτη μέλη μέσω των κριτηρίων ταξινόμησης, των κριτηρίων

επιλεξιμότητας σε επίπεδο γεωργικών εκμεταλλεύσεων και της διαμόρφωσης και διάρθρωσης πληρωμών, πρέπει να επανεξεταστούν. Προκειμένου να αξιολογηθεί η αποτελεσματικότητα του μέτρου πρέπει να εξεταστεί κατά πόσον οι στόχοι αυτοί θα εξακολουθήσουν να επιτυγχάνονται με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο. Αυτό αποτελεί τη βάση των ανησυχιών που εκφράστηκαν σε ειδική έκθεση αριθ. 4/2003 του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η οποία εστίασε την προσοχή της στην ύπαρξη σημαντικών ανισοτήτων μεταξύ των κρατών μελών, επιδιώκει να αντιμετωπίσει ορισμένα από αυτά τα βασικά ζητήματα των ανισοτήτων.

Οι πολιτικές σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, περιλαμβάνουν τόσο τομεακές όσο και ολοκληρωμένες πολιτικές, άμεσα στοχευόμενες να επηρεάζουν τις ορεινές περιοχές. Στην Αυστρία, τη Γερμανία και την Ισπανία, οι πολιτικές για τα ορεινά απευθύνονται στην πολυτομεακή ανάπτυξη. Αυτές οι χώρες έχουν διευρύνει σταδιακά το πεδίο της πολιτικής για τα ορεινά, εγκαταλείποντας μια αποκλειστική αρχική επικέντρωση στον γεωργικό τομέα. Οι πολιτικές για τα ορεινά συχνά αφορούν θέματα που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη, κυρίως στον τουρισμό, τις υποδομές και το περιβάλλον. Στη Γαλλία, την Ιταλία και την Ελβετία, η πολιτική για τα ορεινά απευθύνεται στη συνολική ανάπτυξη, μέσω μιας ολοκληρωμένης προσέγγισης η οποία αντανάκλα μια πιο προωθημένη θέση σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη (Ψωφογεωργου, 2014).

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι διεθνείς συμφωνίες είναι πολύ σημαντικές για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών (Σύμβαση Άλπεων, Καρπάθιων), καθώς είχε αποδειχθεί ότι είναι αποτελεσματικές (Μισούλη, 2014) Οι εθνικές πολιτικές των κρατών για τα ορεινά συμπληρώνονται από τις διάφορες διακρατικές πολιτικές, συμπεριλαμβανομένων τόσο των διασυνοριακών ιδρυμάτων για την περιφερειακή συνεργασία, όσο τις διεθνείς συμφωνίες. Υπάρχουν, επίσης, πολλές κοινοτικές πολιτικές που έχουν σχέση με τις ορεινές περιοχές, ιδιαίτερα εκείνες που αφορούν μειονεκτικές περιοχές, των στόχων 1 και 2, Interreg και LEADER (Ψωφογεωργου, 2014).

Σύμφωνα με μια έρευνα που είχε γίνει για τον ευρωπαϊκό χώρο το έτος 2004 από το Nordregio το οποίο είναι ένα διεθνές ερευνητικό κέντρο για την περιφερειακή ανάπτυξη και τον σχεδιασμό έδειξε ότι σχεδόν όλες οι χώρες διαθέτουν κάποιο είδος πολιτικής για τις ορεινές περιοχές έχοντας ως σημείο εκκίνησης την αντιμετώπιση των χωρικών ανισοτήτων και την ενίσχυση των πολιτικών που αφορούν θέματα συνοχής. Η ίδια έρευνα

διακρίνει τέσσερις διαφορετικούς τύπους χωρών ανάλογα με το αν διαθέτουν ή όχι πολιτικές σχετικές με τις ορεινές περιοχές και ειδικότερα:

(α) Χώρες που δεν έχουν συγκεκριμένη πολιτική για τις ορεινές περιοχές. Πρόκειται για χώρες που είτε δε διαθέτουν ορεινές περιοχές είτε η έκτασή τους είναι πολύ μικρή (π.χ. Δανία, χώρες της Βαλτικής, Ολλανδία), είτε για χώρες οι οποίες είναι κυρίως ορεινές αλλά η πολιτική για τις ορεινές περιοχές ταυτίζεται με την αναπτυξιακή πολιτική (π.χ. Ελλάδα, Νορβηγία, Σλοβενία).

(β) Χώρες με τομεακές πολιτικές. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει χώρες οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται ορεινές αλλά ούτε και αστικές, και τα νέα κράτη μέλη, όπως είναι η Πολωνία, Εσθονία, Λιθουανία, η Σλοβακία και η Σλοβενία. Οι πολιτικές αυτές επικεντρώνονται στη γεωργία και ειδικά στο δεύτερο πυλώνα της ΚΑΠ για την αγροτική ανάπτυξη.

(γ) Χώρες όπου η πολιτική τους έχει πολυτομεακό χαρακτήρα. Δηλαδή η πολιτική τους αφορά την ορεινή γεωργία, ο τουρισμός, οι δημόσιες υπηρεσίες και η κοινωνική εξυπηρέτηση και το περιβάλλον. Σε αυτή την ομάδα ανήκουν η Αυστρία, η Γερμανία και η Ισπανία.

(δ) Χώρες με ολοκληρωμένη πολιτική για τις ορεινές περιοχές. Πρόκειται για τις χώρες που ακολουθούν ολοκληρωμένη πολιτική για τις περιοχές αυτές δηλαδή ενοποιούν τις τομεακές πολιτικές με κάποια ειδικά εργαλεία για παράδειγμα νομοθεσία, επενδυτικά προγράμματα κλπ. Η Γαλλία, η Ιταλία και Ελβετία διαθέτουν ολοκληρωμένη πολιτική, ενώ η Βουλγαρία και η Ρουμανία πρόσφατα υιοθέτησαν μια παρόμοια πολιτική.

Στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, οι πολιτικές που εφαρμόζονται για τα ορεινά είναι αρκετά αποτελεσματικές, αλλά πρόκειται κατά κύριο λόγο στις χώρες με ολοκληρωμένη πολιτική. Και αυτό γιατί οι ορεινές χώρες που έχουν καταφέρει να αναπτύξουν αποτελεσματική πολιτική για τα ορεινά τους, είναι επειδή δημιούργησαν ερευνητικά κέντρα, τα οποία έχουν στόχο τη διαχείριση των αποθεμάτων τους, την ανάλυση των τάσεων στα ορεινά και τη βοήθεια για την κατάρτιση και πληροφόρηση, όσον αφορά τη διαχείριση των φυσικών πόρων. Τα ερευνητικά αυτά κέντρα βρίσκονται κατά κύριο λόγο στις Άλπεις, και γενικά οι χώρες που έχουν αναπτύξει αρκετά τον ορεινό τους χώρο, είναι κυρίως στη δυτική Ευρώπη (Μισούλη, 2014).

Γενικά είναι δύσκολο να αξιολογηθούν οι επιπτώσεις και τα αποτελέσματα από τις πολιτικές αυτές. (Nordregio, 2004) Λίγες αξιολογήσεις που έχουν γίνει δείχνουν ότι το πρόβλημα της μείωσης του πληθυσμού για τις μειονεκτικές περιοχές συνεχίζει να υπάρχει όπως και η οικονομική διαφοροποίηση αλλά και η ανεργία παρόλο αυτά η χρηματοδότηση στο πλαίσιο της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) έχει πετύχει τον στόχο της καλύτερης προστασίας του περιβάλλοντος και των πολιτιστικών αξιών (Ψωφογεωργου, 2014).

Οι περισσότερες περιφερειακές πολιτικές των χωρών για τις περιοχές αυτές βασίζονται πάνω στη γεωργία και στον πρωτογενή τομέα που είναι και ο κύριος παράγοντας για την ανάπτυξη της οικονομίας τους, όμως φαίνεται να αντιμετωπίζει αρκετά πρόβλημα καθώς δεν μπορεί μόνο αυτός ο τομέας να αποφέρει την ανάπτυξη για τις περιοχές που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα μειονεκτήματα. Έτσι κρίθηκε αναγκαίο οι πολιτικές αυτές να στραφούν σε εναλλακτικές λύσεις σε σχέση με τη γεωργία, όπως η δημιουργία προσαρμοσμένων μοντέλων με συγκεκριμένα προϊόντα τεχνογνωσίας και η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας.

Μια τέτοια πολιτική είναι η ΚΓΠ (Κοινή Γεωργική Πολιτική), όπου δημιουργήθηκε ένα κοινό πλαίσιο δράσης και πιο εκτεταμένα μέτρα, ενώ από το 1975 ξεκίνησαν τα πρώτα αντισταθμιστικά εισοδήματα και οι άμεσες πληρωμές και οι επιδοτήσεις στους αγρότες. Επίσης η πολυλειτουργικότητα της γεωργίας η οποία είναι εμφανίστηκε για πρώτη φορά το 1996 στην Ελβετία και στη Γαλλία και στη συνέχεια διάφορα μετρά της πολυλειτουργικής γεωργίας αρχίσαν να εφαρμόζονται και σε διάφορες χώρες καθώς μέσω αυτών των μέτρων εμφανίστηκαν οι επενδύσεις στις γεωργικές εκμεταλλεύσεις αλλά και οι επιδοτήσεις για ενεργοποίηση των νέων ανθρώπων στη γεωργία, οι άμεσες πληρωμές στους αγρότες, η βελτίωση του εξοπλισμού των εγκαταστάσεων, οι επιχορηγήσεις των συνταξιοδοτήσεων, η στήριξη των βοσκοτόπων, οι πιστοποιήσεις μέσω ετικετών για τα παραγόμενα προϊόντα και η ενίσχυση περιβαλλοντικής διάστασης στην ορεινή γεωργία (Μισούλη, 2014).

Επιπλέον, στις περιοχές όπου η δασοκομία έχει σημαντικό μερίδιο στην οικονομία τους η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στηρίζει τη δενδροφύτευση, τη διατήρηση των αυτοχθόνων ειδών και την επέκτασή τους, όπως επίσης και την αειφόρο διαχείριση των δασών. Όσον αφορά τις υποδομές δεν υπάρχει καλός σχεδιασμός αυτών, ειδικά προσαρμοσμένες στο πλαίσιο των ορεινών περιοχών, καθώς δημιουργείται αντίκτυπο στο περιβάλλον, στο

τοπίο, στη βιοποικιλότητα και στα δάση, λόγω της ατμοσφαιρικής ρύπανσης και του θορύβου (Μισούλη, 2014).

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική είναι από τις πρώτες και πιο βασικές πολιτικές της ΕΕ μέσω της οποίας τίθενται οι βάσεις για μια βιώσιμη ανάπτυξη της υπαίθρου και του αγροτικού χώρου γενικότερα. Οι βασικοί άξονες στα πλαίσια της ΕΕ για την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών αναζητούνται συχνά στα πλαίσια της ΚΑΠ, τα οποία εμφανίστηκαν για πρώτη φορά το 1975. Δεν γίνεται σαφή αναφορά στις μειονεκτικές περιοχές αλλά αυτές οι περιοχές ταυτίζονται με τον αγροτικό χώρο και την ύπαιθρο γενικότερα. Έτσι, μέσω των κατευθύνσεων και των μέτρων που προτείνονται προκύπτουν και οι πολιτικές για τον ορεινό και μειονεκτικό χώρο γενικότερα. (Λουλάκης, 2011) Επίσης ο Ρόκος αναφέρει ότι η πολιτική ανάπτυξης των ορεινών περιοχών στα πλαίσια της ΕΕ αποτελεί ενίοτε τμήμα της ΚΑΠ ή άλλοτε τμήμα άλλων τομεακών πολιτικών που έχουν άμεση εφαρμογή και στην περίπτωση των ορεινών όγκων. (Ρόκος, 2001)

Η Τοπική Ατζέντα 21 (ΤΑ 21) είναι αποτέλεσμα της διεθνούς συνειδητοποίησης για την ανάγκη υιοθέτησης βασικών αρχών βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο των τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Στην περίπτωση του τουρισμού, η ΤΑ 21 αποτελεί βασικό εργαλείο για την προστασία τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, των σημαντικότερων δηλαδή πόρων της "τουριστικής βιομηχανίας". Η εφαρμογή των βασικών αρχών της ΤΑ 21 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στις περιοχές υποδοχής τουριστών, όπου οι πολλαπλές επιβαρύνσεις από τη συγκέντρωση της τουριστικής δραστηριότητας έχουν αναγάγει σε πρωτεύων ζήτημα την εφαρμογή των αρχών της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των ΛΕΠ ο τουρισμός είναι καθοριστικός για την ανάπτυξη καθώς στην περίπτωση τους εντάσσονται και οι μειονεκτικές ορεινές και νησιωτικές περιοχές, ο τουρισμός αποτελεί σημαντική, αν όχι τη μοναδική, αναπτυξιακή κατεύθυνση που επιβάλλεται τόσο από όρους οικονομικούς, κοινωνικούς, γεωγραφικούς όσο και ως στρατηγική επιλογή αξιοποίησης των ούτως ή άλλως περιορισμένων ανταγωνιστικών τους πλεονεκτημάτων. Οι περιβαλλοντικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες αυτών των περιοχών επιβάλλουν την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας, στο πλαίσιο των αρχών της βιωσιμότητας (Τσάρτας και Στραυρινούδης, 2006).

Όπως αναφέρεται και σε μια ακόμη εργασία που έχει εκπονηθεί για τις ορεινές μειονεκτικές περιοχές « Στην Ευρώπη ένα τμήμα της ολοκληρωμένης ανάπτυξης του αγροτικού τομέα για τον ορεινό όγκο είναι η αναπτυξιακή της πολιτική. Με βάση το Σχέδιο Αγροτικής Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου, παρατηρούμε ότι για τις αγροτικές περιοχές που βρίσκονται σε μειονεκτικές περιοχές προτείνονται κυρίως δραστηριότητες που στρέφονται προς τον αγροτουρισμό και τις δραστηριότητες αναψυχής» (Τσιακαλος, 2018).

Τα σημαντικότερα προγράμματα, οδηγίες και σχέδια δράσης που αφορούν τις ορεινές περιοχές όλης της Ευρώπης είναι τα παρακάτω:

Κοινές Αγροτικές Πολιτικές (1975): δεν γίνεται σαφή αναφορά στις μειονεκτικές περιοχές αλλά αυτές οι περιοχές ταυτίζονται με τον αγροτικό χώρο και την ύπαιθρο γενικότερα. Έτσι, μέσω των κατευθύνσεων και των μέτρων που προτείνονται προκύπτουν και οι πολιτικές για τον ορεινό και μειονεκτικό χώρο γενικότερα (Λουλάκης, 2011).

Οδηγία 75/268/ΕΟΚ: δίνει οδηγίες για μέτρα και μεταρρυθμίσεις για την ορεινή γεωργία (δασμοί, εξισωτικές αποζημιώσεις) και παίρνει υπόψη την κοινωνική διάρθρωση της γεωργίας.

Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα(1986-1993): αναφέρονται στις χώρες της Μεσογείου. Στόχος τους ήταν να χρηματοδοτήσουν τοπικά ολοκληρωμένα ενιαία προγράμματα ανάπτυξης, με προϋποθέσεις πολυτομεακής σύμπραξης. Τα Μ.Ο.Π. έχουν ιδιαίτερη σημασία, γιατί για πρώτη φορά η Κοινότητα εφαρμόζει ιδιαίτερη πολιτική για τις μεσογειακές χώρες, προσαρμοσμένη στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής και οικονομικής δομής του Ευρωπαϊκού Νότου, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα ότι οι περιοχές αυτές πλήττονται περισσότερο από τη διαδικασία ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής οικονομίας (Καστάνιας, 2006).

Προγράμματα δράσης – κοινοτικές πρωτοβουλίες Leader (Liaisons Entre Actions de Developpement de l' Economie Rurale) (I, II, +): Τα τρία αυτά προγράμματα ασχολούνται με την ενίσχυση αγροτικών, ορεινών και γενικά μειονεκτικών περιοχών. Για πρώτη φορά αναγνωρίζονται οι ιδιαίτερες ικανότητες των προβληματικών αυτών περιοχών και ενσωματώνονται στις πολιτικές.

Οδηγία 92/43/ΕΟΚ: αναγνωρίζει τις Άλπεις ως μια από τις 6 βιογεωγραφικές ζώνες παγκοσμίως, τονίζει τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων στα ορεινά και αγροτικά

οικοσυστήματα και υποστηρίζει την ανάπτυξη γεωργικών πολιτικών φιλικών ως προς το περιβάλλον.

Ευρωπαϊκός χάρτης των Ορεινών Περιοχών (1996): Ο χάρτης αυτός είναι εργαλείο χωρικού σχεδιασμού, όπου παρουσιάζονται οι ορεινές περιοχές και οι πολιτικές που πρέπει να ακολουθηθούν προκειμένου να συνδυάζονται οι παραγωγικές δυνατότητες κάθε περιοχής, καθώς και η ιδιαίτερη πολιτιστική κληρονομιά της.

Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου (1999): μέσω του προγράμματος, εμφανίζονται οι παραγωγικότερες καλλιέργειες σε σχέση με τη γεωργική παραγωγή και προτείνουν για τις αγροτικές περιοχές που είναι κοντά σε πόλη, να επενδύσουν στη σχέση με την πόλη και για εκείνες που είναι μακριά από πόλη να επενδύσουν στον τουρισμό και στην αναψυχή (Παπαδημάτου και Ρόκος, 2001).

Agenda 2000: εντατικοποιεί την προσπάθεια των ΚΑΠ και προτείνει μεταρρυθμίσεις σε αυτές.

Στρατηγική Αγροτικής Ανάπτυξης 2000-2006: η στρατηγική αυτή ενισχύει την εδαφική, την οικονομική και την κοινωνική συνοχή, την άμβλυνση των ανισοτήτων και τονίζει την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού μοντέλου γεωργίας.

Συνθήκη Λισαβόνας: είναι μια στηρικτική πολιτική που αναγνώρισε την εφαρμογή μέτρων για την καταπολέμηση της περιφερειακής ανισότητας. Το 2007 αναθεωρήθηκε τελευταία φορά και στηρίχτηκε η έννοια της ανάπτυξης μέσω της “δραστηριοποίησης σε τοπικό επίπεδο” και την κινητοποίηση όλων των τοπικών φορέων (Μιχαηλίδου και Ρόκος, 2010).

Σύμβαση των Άλπεων (Οκτώβρης 1991): πρώτη φορά δημιουργήθηκε μια κοινή δράση από τις χώρες των Άλπεων και διαμορφώθηκε το τόξο των Άλπεων. Τέθηκε σε ισχύ από το 1995, αφού υπέγραψαν όλες οι αλπικές χώρες και εστιάζει σε τέσσερα θέματα, όπως: διατήρηση ποιότητας του ατμοσφαιρικού αέρα, εξοικονόμηση υδάτινων πόρων, διαχείριση αποβλήτων, διατήρηση των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και ιδιαιτεροτήτων, καθώς και του πληθυσμού (Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2003).

Κεφάλαιο 4

Οι μειονεκτικές περιοχές στην Ελλάδα και τα χαρακτηριστικά τους

4.1 Χαρακτηριστικά των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα

4.1.1 Φυσικογεωγραφικά χαρακτηριστικά

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (NORDREGIO, 2004) στην περιοχή της Ευρώπης η οποία μελετήθηκε η Ευρώπη των 25 συν Ελβετία, Νορβηγία, Βουλγαρία και Ρουμανία, οι ορεινές κοινότητες καταλαμβάνουν το 40,6% της συνολικής έκτασης και σε αυτές κατοικούν 94,3 εκατ. άνθρωποι που αντιστοιχούν στο 19,1% του συνολικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα η έκταση των ορεινών κοινοτήτων καταλαμβάνει το 77,9% της χώρας γεγονός το οποίο καθιστά την Ελλάδα την πιο ορεινή χώρα της Ε.Ε. μαζί με την Αυστρία. Ο ορεινός όγκος της χώρας μας καταλαμβάνει έκταση 77,6 εκ. στρ. από τα οποία τα 13,08 εκ. στρ. είναι έκταση που μπορεί να καλλιεργηθεί, τα 36,42 εκ. στρ. είναι βοσκότοποι και τα 24,02 είναι δάση (Παπαδημάτου και Ρόκος, 2004).

Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ κατά την απογραφή του 2001 ο αριθμός των ημιορεινών Δημοτικών και Κοινοτικών διαμερισμάτων καταγράφηκε στα 1.525 και 2.163 των ορεινών, δηλαδή στο σύνολο 3.688 ορεινά Δημοτικά Διαμερίσματα.

Τα στοιχεία που θα χρησιμοποιηθούν στο παρόν κεφάλαιο για την μελέτη των μειονεκτικών περιοχών αφορούν τις ορεινές περιοχές της Ελλάδας. Οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας, όπως άλλωστε συμβαίνει στην πλειοψηφία των ορεινών περιοχών του κόσμου, αντιμετωπίζουν συγκεκριμένα προβλήματα τα οποία μέχρι σήμερα δεν ευνοούσαν στην "ανάπτυξη" αυτών των περιοχών. Τα προβλήματα αυτά εστιάζονται κυρίως στην εγκατάλειψη και ερήμωσή τους, καθώς η απομόνωση τους οφείλεται στην γήρανση του πληθυσμού, στον οικονομικό μαρασμό, στον κατακερματισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, στη μικρή βλαστητική περίοδο, στις ακραίες καιρικές συνθήκες, στο έντονα και ραγδαία εναλλασσόμενο ανάγλυφο, στην έλλειψη βασικών

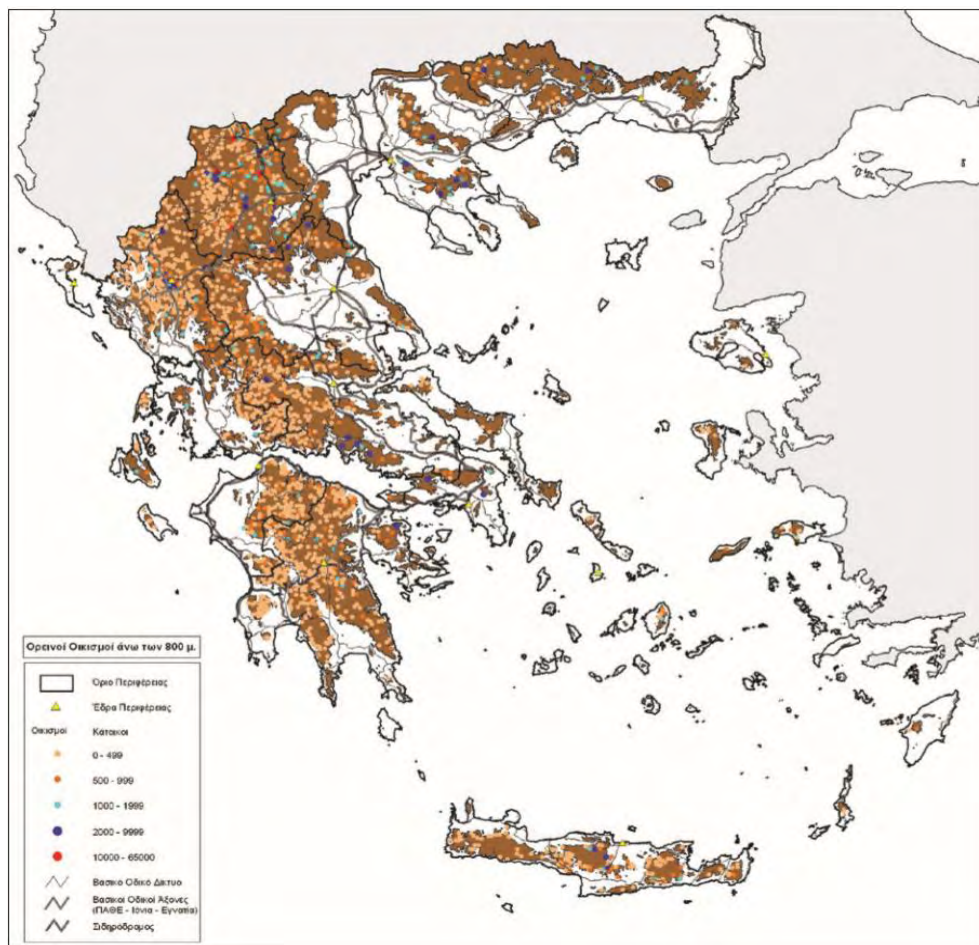
υποδομών και στις απειλές που δέχεται το μοναδικό αλλά και ιδιαίτερα ευαίσθητο και ευάλωτο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον τους. (Ρόκος κ.α., 2004)

Από τη συνολική έκταση της χώρας μας οι ορεινές περιοχές καλύπτουν τα παρακάτω ποσοστά:

- σύνολο ορεινών εκτάσεων	77,9%
- δάση ορεινών εκτάσεων	90,8% (22,6% έκτασης της χώρας)
- λιβάδια ορεινών εκτάσεων	79,5% (39,5% έκτασης της χώρας)
- γεωργική γη ορεινών εκτάσεων	46,0% (29,7% έκτασης της χώρας)
- δήμοι-κοινότητες ορεινών εκτάσεων	56,8%
- πληθυσμός ορεινών εκτάσεων	6.7%
- πυκνότητα πληθυσμού ορεινών εκτάσεων	48,6% (μ.ό. 36 κάτοικοι/τετρ.χλμ. έναντι μ.ό. χώρας 74 αντίστοιχα).

έναντι μ.ό. χώρας 74 αντίστοιχα).

Χάρτης 4.1: Ορεινοί οικισμοί άνω των 800μ.

Πηγή: Αιχώρος, Γουργιώτης, 2012

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι ορεινές περιοχές της χώρας μας πλουτίζουν σε φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον και αυτό γιατί μέσα από το πέρασμα του χρόνου έχει διατηρηθεί αναλλοίωτο. Το μικρό μέγεθος των οικισμών έχει συντελέσει στην διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος, των νερών, του εδάφους και της ατμόσφαιρας. Έτσι, σε αντίθεση με άλλες πεδινές, αγροτικές και αστικές περιοχές, αλλά και σε αρκετές ορεινές ευρωπαϊκές περιοχές, οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας χαρακτηρίζονται από έναν ανεκτίμητο φυσικό πλούτο, που φιλοξενεί ένα σημαντικό αριθμό πανίδας και χλωρίδας (Λουλάκης, 2011).

Με το πέρασ του χρόνου όμως, η μη ορθολογική χρήση των πόρων, η αύξηση του ορεινού τουριστικού ρεύματος και οι απειλές που δέχεται το φυσικό περιβάλλον και η βιοποικιλότητα από αυτό, η υποβάθμιση της ποιότητας της γης, η διαχείριση των απορριμμάτων, είναι απειλές, που πρέπει να αντιμετωπιστούν κατάλληλα για την ισορροπία του οικολογικού συστήματος των περιοχών αυτών χωρίς βέβαια να μπορεί κανείς να αγνοήσει τις όλο και εντονότερες πιέσεις λόγω της πλανητικής κλιματικής αλλαγής, όπως είναι η μείωση των χιονοπτώσεων και η αύξηση της συχνότητας ακραίων καιρικών φαινομένων με αποτέλεσμα την εμφάνιση, πλημμυρών, κατολισθήσεων και άλλων καταστροφών (Μιχαηλίδου, 2008).

Η ανισότητα στη χωρική κατανομή των φυσικών πόρων ή άλλων πόρων θα μετρηθεί με τη χρήση κατάλληλων δεικτών ή φυσικών μεγεθών. Τα στατιστικά στοιχεία που θα χρησιμοποιηθούν για τους μεταβαλλόμενους πόρους αναφέρονται στην περίοδο 1995-2005, ενώ για τους μη μεταβαλλόμενους φυσικούς ή πολιτισμικούς πόρους χρησιμοποιούνται στοιχεία παλαιότερων ετών.

Για όσους πόρους χρησιμοποιηθούν δείκτες για την μέτρηση τους, θα γίνει μετασχηματισμός των αρχικών δεικτών με βάση την σχέση:

$$X_i = \frac{(x_i - x_{min})}{(x_{max} - x_{min})} \cdot 100 \quad (4.1)$$

Όπου x_i = ο αρχικός δείκτης, x_{max} = η μεγαλύτερη τιμή του δείκτη, x_{min} = η μικρότερη τιμή του δείκτη, έτσι ώστε να καταστούν οι τιμές συγκρίσιμες. Με το μετασχηματισμό γίνεται αναγωγή των πρωτογενών τιμών των δεικτών σε μια εκατοστιαία κλίμακα, διατηρώντας συγχρόνως την αναλογικότητα των σχέσεων των πρωτογενών τιμών στις μετασχηματισμένες τιμές (Πολύζος, 2016).

Ακολουθεί στη συνέχεια η αναλυτική περιγραφή των πόρων.

α) Γεωργικοί πόροι

Ο γεωργικός τομέας αποτελεί βασικό τομέα της οικονομίας, παρά την ποσοστιαία μείωση της συνεισφοράς του στη διαμόρφωση του ΑΕΠ, λόγω ταχύτερης ανάπτυξης άλλων οικονομικών τομέων, όπως ο τουρισμός και οι υπηρεσίες. Τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχουν εξελίξεις στην αναδιάρθρωση στον γεωργικό τομέα λόγω της στροφής στις αστικές οικονομικές δραστηριότητες, παρότι υπάρχει αυτή η αρνητική εξέλιξη για τον γεωργικό τομέα οι περισσότεροι νομοί της Ελλάδας εξακολουθούν να έχουν έντονο γεωργικό χαρακτήρα. Επιπλέον, οι γεωργικοί πόροι είναι δυνατόν να συνδυασθούν με τους δασικούς, τους πολιτιστικούς και την ύπαρξη θάλασσας και να δημιουργήσουν προϋποθέσεις ανάπτυξης ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού (αγροτουρισμό, οικοτουρισμό, ορεινού τουρισμού) (Πολύζος, 2016).

Πίνακας 4.1 Κατανομή στοιχείων του γεωργικού τομέα και των ορεινών εκτάσεων στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας.

Περιφερειακές Ενότητες	Έκταση (km ²)	Ορεινή Έκταση %	Ορεινή Γεωργική Έκταση	Σύνολο Γεωργικής Έκτασης	Ποσοστό Ορεινής Γεωργικής Έκτασης
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	5,447	17.34	209	1205	17%
Βοιωτίας	2,952	7.81	89	1139	8%
Ευβοίας	4,167	16.69	180	1078	17%
Ευρυτανίας	1,869	100	101	101	100%
Φθιώτιδος	4,441	16.75	256	1528	17%
Φωκίδος	2,120	35.48	66	186	35%
Αργολίδος	2,154	41.24	292	708	41%
Αρκαδίας	4,419	42.91	297	692	43%
Αχαΐας	3,271	41.64	401	963	42%
Ηλίας	2,618	12.69	172	1355	13%

Κορινθίας	2,290	45.73	386	844	46%
Λακωνίας	3,636	14.21	138	971	14%
Μεσσηνίας	2,991	20.04	261	1302	20%
Ζακύνθου	406	1.21	2	164	1%
Κέρκυρας	641	0	0	347	0%
Κεφαλληνίας	904	24.07	39	162	24%
Λευκάδος	356	56.66	68	120	57%
Άρτης	1,662	31.23	104	333	31%
Θεσπρωτίας	1,515	45.71	96	210	46%
Ιωαννίνων	4,990	54.27	216	398	54%
Πρεβέζης	1,036	27.45	84	306	27%
Καρδίτσας	2,636	12.9	142	1100	13%
Λαρίσης	5,381	8.51	203	2383	9%
Μαγνησίας	2,636	23.05	207	898	23%
Τρικάλων	3,384	30.16	197	653	30%
Έβρου	4,242	3.33	56	1678	3%
Ξάνθης	1,793	11.49	80	487	16%
Ροδόπης	2,543	9.19	50	870	6%
Γρεβενών	2,291	25.82	117	453	26%
Δράμας	3,468	12.04	69	573	12%
Ημαθίας	1,701	9.53	69	724	10%

Θεσσαλονίκης	3,683	3.04	49	1607	3%
Καβάλας	2,111	20.82	116	557	21%
Καστοριάς	1,720	28.16	89	316	28%
Κιλκίς	2,519	2.69	31	1150	3%
Κοζάνης	3,516	17.98	177	984	18%
Πέλλας	2,506	15.53	146	940	16%
Πιερίας	1,516	7.97	46	577	8%
Σερρών	3,968	5.3	90	1697	5%
Φλώρινης	1,924	21.01	112	533	21%
Χαλκιδικής	2,918	6.94	68	979	7%
Δωδεκανήσου	2,714	11.73	50	426	12%
Κυκλάδων	2,572	15.41	70	454	15%
Λέσβου	1,633	18.18	144	792	18%
Σάμου	778	67.91	127	187	68%
Χίου	904	23.78	39	164	24%
Ηράκλειου	2,641	25.06	364	1452	25%
Λασιθίου	1,823	40.94	233	569	41%
Ρεθύμνου	1,496	51.72	255	493	52%
Χανίων	2,376	36.37	227	624	36%

Πηγή: ΕΛΤΑΤ, Πολύζος, 2016, Ιδία επεξεργασία

β) Πολιτιστικοί πόροι

Οι πολιτιστικοί πόροι αφορούν τα χαρακτηριστικά μιας περιφέρειας που συνδέονται με τα τοπία, με τις πολιτιστικές δομές του παρελθόντος η του παρόντος και με το αξιόλογο οικιστικό πλούτο που έχει πολιτιστική ή ιστορική σημασία, ευαισθησία και βαθμό σπανιότητας. Τα παραπάνω αντιπροσωπεύουν πολιτιστικούς πόρους υψηλής αξίας. Πάντως δεν είναι εύκολη η προσπάθεια για κατασκευή δεικτών, οι οποίοι να αποτιμούν την ποιότητα, τη σημασία και την μελλοντική εξέλιξη των φυσικών και πολιτιστικών πόρων (Πολύζος, 2016).

Στους πολιτιστικούς πόρους συμπεριλαμβάνουμε τους παραδοσιακούς οικισμούς, τους αξιόλογους παραδοσιακούς οικισμούς, τα πολιτιστικά μνημεία και τα μνημεία διεθνούς ενδιαφέροντος και ελήφθησαν από τον Κομίλη (1986). Η συμβολή των πόρων αυτών στην οικονομική ανάπτυξη είναι δυνατόν να γίνει σε συνδυασμό με άλλους πόρους ή αυτοτελώς με την ενίσχυση του τουρισμού. Επίσης, παραπέμπουν σε ένα καλύτερο οικιστικό περιβάλλον και σε καλύτερη ποιότητα ζωής για τους κατοίκους (Πολύζος, 2016). Οι πολιτιστικοί πόροι απεικονίζονται στον πίνακα 4.2 με δείκτες που μετασηματίστηκαν σύμφωνα με τη σχέση (4.1).

Πίνακας 4.2: Κατανομή στοιχείων πολιτιστικών πόρων και αξιόλογων οικισμών στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας

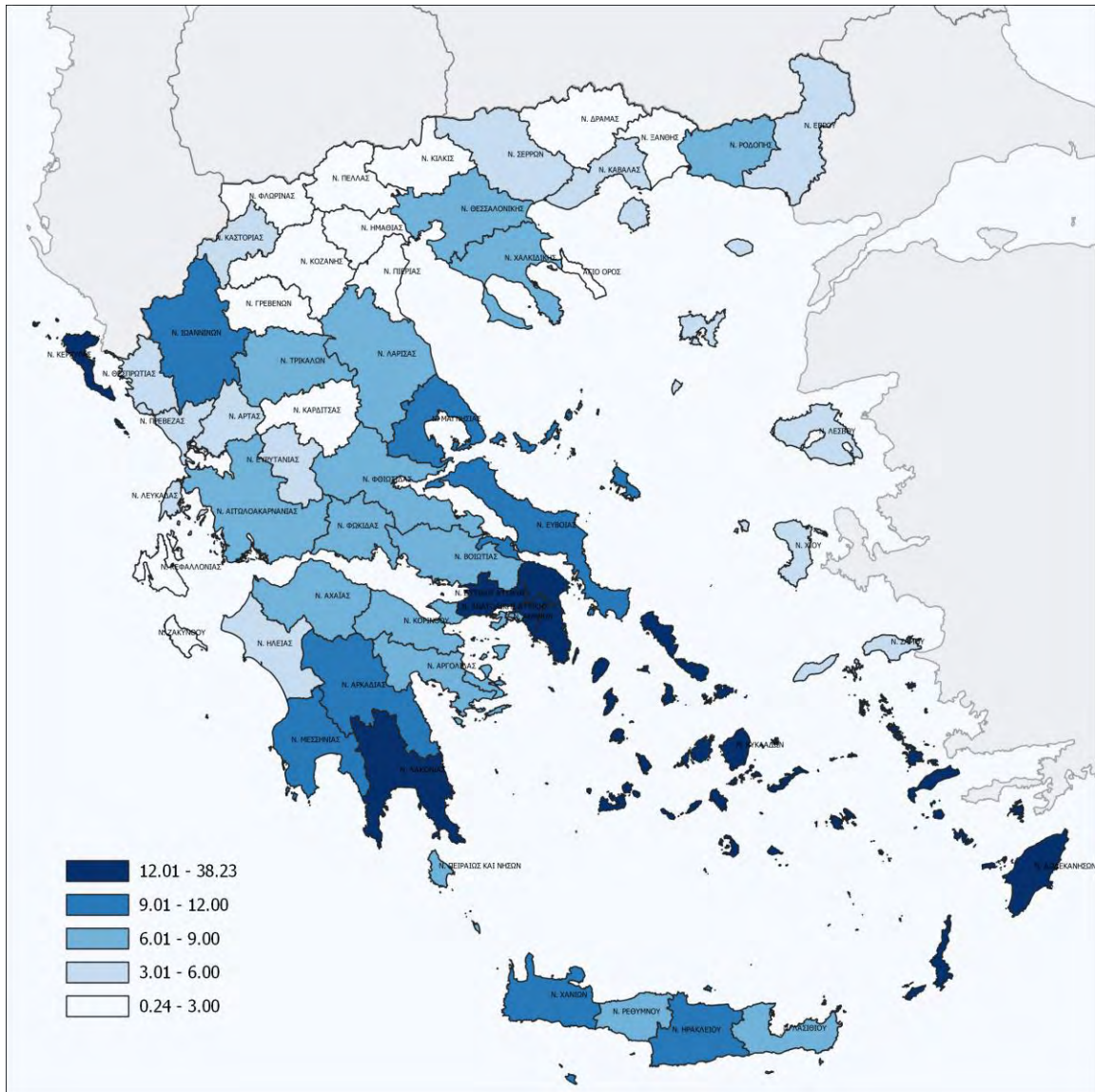
Περιφερειακές Ενότητες	Πολιτιστικά μνημεία	Μνημεία διεθνούς ενδιαφέροντος	Παραδοσιακοί οικισμοί	Αξιόλογοι παραδοσιακοί οικισμοί
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	3.18	2.24	1.26	0.8
Βοιωτίας	2.58	3.83	0.91	0.2
Ευβοίας	3.48	1.92	2.22	1.59
Ευρυτανίας	1.06	0	1.35	1.36
Φθιώτιδος	3.33	0.64	2.31	0.4
Φωκίδος	2.12	2.24	2.13	0.4
Αργολίδος	3.94	3.51	0.57	0.2
Αρκαδίας	5.45	0.64	3.35	1.79
Αχαΐας	2.12	0.96	2.39	0.8

Ηλίας	2.88	0.64	1.65	0.6
Κορινθίας	3.33	3.83	0.83	0.2
Λακωνίας	9.7	2.24	8.09	16.1
Μεσσηνίας	3.03	3.19	3.96	0.8
Ζακύνθου	0.45	0	0.52	0
Κέρκυρας	0.61	2.24	5.31	10.74
Κεφαλληνίας	0.76	0.32	1	0.6
Λευκάδος	0.45	0	0.96	1.79
Άρτης	1.21	2.56	1.22	0.8
Θεσπρωτίας	1.36	0.32	0.96	1.79
Ιωαννίνων	3.18	1.92	3.57	2.58
Πρεβέζης	1.52	0.96	0.52	0.99
Καρδίτσας	0.45	0	0.44	0.4
Λαρίσης	1.06	2.64	1	1.59
Μαγνησίας	2.42	2.56	2.05	4.17
Τρικάλων	1.21	2.88	1.13	1.19
Έβρου	0.76	1.6	1.52	1.19
Ξάνθης	0.15	0	2.18	0
Ροδόπης	0.15	0.96	4.31	0.6
Γρεβενών	0.15	0	0.09	0
Δράμας	0.15	0.64	1.22	0.6
Ημαθίας	0.91	1.92	0.09	0
Θεσσαλονίκης	0.91	3.83	0.7	0.6
Καβάλας	0.76	2.56	2.22	0
Καστοριάς	0.76	1.92	0.3	0.4
Κιλκίς	0	0	0.26	0
Κοζάνης	1.52	0.64	0.09	0.2
Πέλλας	0.61	0.64	0.3	0
Περίας	0.15	0.64	0.26	0.2
Σερρών	0.91	1.28	1.35	0.6
Φλώρινης	0.61	0.64	0.3	0.2
Χαλκιδικής	1.67	4.47	0.78	0.2
Δωδεκανήσου	3.33	3.33	6.31	10.93
Κυκλάδων	5.15	5.15	9.44	18.49
Λέσβου	1.36	1.36	1.83	1.19
Σάμου	0.45	0.45	1.17	1.19
Χίου	1.06	1.06	0.74	2.19
Ηράκλειου	3.03	3.03	3.05	0.8
Λασιθίου	1.67	1.67	3	2.39
Ρεθύμνου	1.21	1.21	3.05	1.99
Χανίων	2.12	2.12	2.79	1.99

Πηγή: ΕΛΤΑΤ, Πολύζος, 2016, Ιδία επεξεργασία

Από τα στοιχεία του Πίνακα 4.2 παρατηρούνται σημαντικές διαφορές στους υπάρχοντες πόρους μεταξύ των νομών της χώρας, γεγονός που δημιουργεί καταρχήν προϋποθέσεις για διαφορετικά επίπεδα ανάπτυξης. Η ύπαρξη ορεινών εκτάσεων σε ένα νομό είναι πιθανόν υπό ορισμένες συνθήκες να δημιουργήσει προβλήματα στην ανάπτυξη του, ενώ η ύπαρξη πολιτιστικών και φυσικών πόροι ευνοεί την ανάπτυξη του.

Χάρτης 4.2: Οι συνολικοί πολιτιστικοί πόροι των νομών

Πηγή: Πολύζος, 2011, Ιδία επεξεργασία

γ) Δασικοί πόροι, ορυκτός πλούτος και υδάτινο δυναμικό

Η συμβολή των δασικών πόρων στην οικονομική ανάπτυξη είναι δυνατόν να γίνει με την αξιοποίηση ξύλου, των προϊόντων ξύλου (έπιπλο, χαρτί, κ.λπ.), των μη ξυλωδών δασικών προϊόντων (ρητίνη, μέλι, βοσκήσιμη ύλη) και των μη υλογενών αγαθών και υπηρεσιών (αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, αναψυχή, διαμόρφωση της τουριστικής «ελκυστικότητας»). Το αντικείμενο των δασικών πόρων καλύπτεται με το ποσοστό των δασικών εκτάσεων στο σύνολο της έκτασης της κάθε περιφερειακής ενότητας (Πολύζος, 2016). Στους δασικούς πόρους οι οποίοι εμφανίζονται στον παρακάτω πίνακα 4.3 και έγινε αναγωγή τους δείκτες σύμφωνα με την εξίσωση 4.1.

Αναφορικά με τον ορυκτό πλούτο σε αυτόν συμπεριλαμβάνεται η αξία του και το 50% του πιθανού ορυκτού πλούτου κάθε περιφερειακής ενότητας (Καββαδίας, 1992). Η αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη των περιοχών που τον κατέχουν, δημιουργεί απασχόληση και δευτερογενώς προσελκύει επιχειρήσεις, ειδικά όταν το κόστος μεταφοράς, επιβάλει την επι τόπου εκμετάλλευση του.

Το υδάτινο δυναμικό αποτελεί φυσικό πόρο που ενισχύει την αξιοποίηση όλων των άλλων πόρων και βοηθά στην ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων, παρά το γεγονός ότι αποτελεί πόρο που μεταφέρεται και σε πολλές περιπτώσεις η εκμετάλλευση του δεν γίνεται κατ' ανάγκη στις περιφερειακές ενότητες που υπάρχει. Ο μεγαλύτερος καταναλωτής των υδάτινων πόρων είναι η γεωργία (σε ποσοστό 87%) και κατά συνέπεια το υδάτινο δυναμικό θα πρέπει να συνδέεται με τις διατεθειμένες γεωργικές εκτάσεις του πίνακα 4.1. Τέλος, ένα άλλο στοιχείο που έχει αρχίζει να αποκτά σημασία για την αξία του υδάτινου δυναμικού είναι η ποιότητα του, καθώς η συνεχής υποβάθμιση από χημικές ουσίες, φυτοφάρμακα κ.λπ. περιορίζει την δυνατότητα χρήσης του.

Πίνακας 4.3: Κατανομή στοιχείων δασικών πόρων, ορυκτού πλούτου και υδάτινου δυναμικού στις Περιφερειακές Ενότητες της Ελλάδας.

Περιφερειακές Ενότητες	Δασικές Εκτάσεις	Εθνικοί Δρυμοί	Αξία του βέβαιου και 50% του πιθανού ορυκτού πλούτου	Υδάτινο δυναμικό
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	4.33	0	0	1650
Βοιωτίας	1.42	8.87	63.5	254
Ευβοίας	3.82	0	154	148
Ευρυτανίας	3.28	0	0	57.1

Φθιώτιδος	3.2	17.93	9.3	111
Φωκίδος	1.91	5.87	262	218
Αργολίδος	0.67	0	103	477
Αρκαδίας	3.96	0	134	166
Αχαΐας	2.56	3.21	0	316
Ηλίας	2.39	0	0	1064
Κορινθίας	2.4	0.03	0	231
Λακωνίας	0.76	0	3.5	141
Μεσσηνίας	2	0	0	265
Ζακύνθου	0.26	0	6.1	145
Κέρκυρας	0.12	0	0.5	594
Κεφαλληνίας	0.17	4.75	0	112
Λευκάδος	0.19	0	0	1126
Άρτης	2.4	0	5.5	1523
Θεσπρωτίας	0.41	0	10.5	78.6
Ιωαννίνων	5.2	5.7	11.9	73.3
Πρεβέζης	0.49	0	3	1446
Καρδίτσης	1.89	0.42	0	149
Λαρίσης	1.93	2.88	2.4	543
Μαγνησίας	1.61	0	147	93
Τρικάλων	1.51	0	0	327
Έβρου	4.14	0	11	1388
Ξάνθης	1.17	0	16	460
Ροδόπης	2.77	0	1.6	310
Γρεβενών	3.4	21.62	10.2	253
Δράμας	4.37	0	15.1	399
Ημαθίας	1.63	0	54.4	909
Θεσσαλονίκης	1.16	0	0	1177
Καβάλας	1.49	0	1523	710
Καστοριάς	1.97	0	0	224
Κιλκίς	1.48	0	0	831
Κοζάνης	1.28	0	1267	385
Πέλλας	2	0	6.1	69
Πιερίας	1.95	6.69	0	280
Σερρών	3	0	31.6	1125
Φλώρινης	1.78	7.78	473	205
Χαλκιδικής	4.85	0	75	232
Δωδεκανήσου	2.32	0	69	135

Κυκλάδων	0.08	0	175	117
Λέσβου	1.12	0	12.4	110
Σάμου	0.55	0	0	136
Χίου	0.35	0	13.3	146
Ηράκλειου	0.14	0	6.3	149
Λασιθίου	0.52	1.19	18.8	144
Ρεθύμνου	0.11	0	2.5	336
Χανίων	0.58	8.11	6.7	211

Πηγή: Πολύζος, 2016, Ιδία επεξεργασία

4.1.2 Δημογραφικά χαρακτηριστικά

Στην Ελλάδα οι ορεινές κοινότητες ερημώθηκαν την περίοδο της μαζικής μετανάστευσης από τα χωριά προς τις μεγάλες πόλεις και το εξωτερικό τις δεκαετίες του 1950, 1960 και 1970. Η μαζική αποχώρηση του ορεινού πληθυσμού οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις συγκρούσεις του εμφυλίου πολέμου και τις διώξεις που ακολούθησαν τα χρόνια της εθνικής αντίστασης στη γερμανική κατοχή (Ρόκος, 1994).

Η έκταση των ορεινών κοινοτήτων μας καταλαμβάνει το 77,9% της χώρας γεγονός το οποίο καθιστά την Ελλάδα την πιο ορεινή χώρα της Ε.Ε. μαζί με την Αυστρία, ενώ σύμφωνα με την απογραφή της Ε.Σ.Υ.Ε. το 2001 το ποσοστό των ορεινών και ημιορεινών Δήμων και Κοινοτήτων ήταν 61,6% με έκταση ίση με το 71,3% της χώρας (Μιχαηλίδου, 2008).

Ο ορεινός χώρος αποτελεί πάνω από το 50% περίπου της εθνικής έκτασης (Nordregio, 2004), αλλά συγκεντρώνει λιγότερο από το 10% του πληθυσμού της χώρας. Υπάρχει δηλαδή μια μεγάλη δυσαναλογία ανάμεσα στην έκταση και στο μόνιμο πληθυσμό των κατοίκων στις ορεινές περιοχές που δημιουργεί προβλήματα και εγκυμονεί κινδύνους για τη δημογραφική, οικονομική και κοινωνική κατάρρευση των περιοχών αυτών (Μπεριάτος, 2005).

Ο πληθυσμός των ορεινών περιοχών έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την έντονη γήρανση. Η γήρανση του πληθυσμού αποτελεί συνέπεια των δύσκολων συνθηκών με αποτέλεσμα να δημιουργείται πρόβλημα επάρκειας εργατικού δυναμικού καθιστώντας το οικονομικό πρόβλημα των ορεινών περιοχών ακόμα πιο μεγάλο (Λουλάκης, 2011).

Παρακάτω βλέπουμε την εξέλιξη του πληθυσμού των ορεινών περιοχών ανά περιφερειακή ενότητα από την απογραφή του 1951 έως του 2011 (Πίνακας 4.4).

Πίνακας 4.4: Ορεινός Πληθυσμός της Ελλάδας από το 1951 - 2011

Περιφερειακ ές Ενώτητες	Ορεινός Πληθυσμός 2011	Ορεινός Πληθυσμός 2001	Ορεινός Πληθυσμός 1991	Ορεινός Πληθυσμός 1981	Ορεινός Πληθυσμός 1971	Ορεινός Πληθυσμός 1961	Ορεινός Πληθυσμός 1951
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	26,673	28,609	30,326	30,326	33,965	40,418	40,418
Βοιωτίας	12,410	14,718	15,160	14,553	14,553	10,187	9,474
Ευβοίας	16,148	19,293	19,486	19,291	20,256	23,902	24,858
Ευρυτανίας	20,081	19,518	13,272	14,334	14,907	18,783	18,408
Φθιώτιδος	16,927	18,275	16,448	16,941	16,772	20,294	21,105
Φωκίδος	16,071	13,840	11,764	11,646	11,064	13,941	15,614
Αργολίδος	14,504	16,838	14,343	17,690	18,398	21,525	20,879
Αρκαδίας	23,443	26,697	28,566	30,565	32,094	40,117	46,135
Αχαΐας	28,720	33,739	31,377	31,377	32,946	40,194	43,812
Ηλίας	8,511	11,677	10,976	11,306	12,549	14,934	16,726
Κορινθίας	23,736	26,473	26,208	22,277	22,277	25,841	27,909
Λακωνίας	9,487	10,399	10,295	10,398	10,294	13,897	16,954
Μεσσηνίας	13,745	14,843	14,695	13,813	16,023	18,907	21,176
Ζακύνθου	164	188	135	142	139	188	207
Κέρκυρας	-	-	-	-	-	-	5,082
Κεφαλληνία ς	4,207	5,034	4,178	4,053	3,850	5,082	6,200
Λευκάδος	6,097	6,612	6,678	7,279	8,589	10,651	11,716
Άρτης	13,569	17,144	17,144	19,716	19,321	22,992	21,843
Θεσπρωτίας	13,092	12,848	13,747	12,098	12,945	16,957	16,618

Ιωαννίνων	41,814	43,320	42,887	47,175	46,232	59,177	60,360
Πρεβέζης	10,286	11,945	12,184	13,280	13,944	16,315	14,847
Καρδίτσης	15,809	16,128	13,225	13,489	16,187	20,396	19,988
Λαρίσης	18,520	21,287	24,054	23,814	25,957	30,629	27,260
Μαγνησίας	24,170	25,678	26,192	23,834	24,311	27,958	29,356
Τρικάλων	16,833	20,336	22,370	22,370	23,264	27,219	23,409
Έβρου	3,658	3,903	4,410	4,322	4,495	5,709	5,138
Ξάνθης	20,987	21,785	21,785	23,092	24,016	22,815	22,815
Ροδόπης	6,297	7,621	8,307	9,885	10,775	11,098	10,210
Γρεβενών	8,173	8,644	8,558	8,900	6,853	8,635	8,980
Δράμας	8,319	8,737	8,562	8,305	9,717	13,604	12,652
Ημαθίας	23,032	24,351	25,325	23,046	21,663	21,663	17,547
Θεσσαλονίκης	8,230	6,256	5,380	4,089	4,375	5,294	5,029
Καβάλας	17,162	17,610	17,082	17,423	18,120	23,013	23,703
Καστοριάς	6,430	8,210	8,867	7,980	8,220	10,685	11,220
Κιλκίς	2,258	2,468	2,542	2,949	3,155	4,165	3,374
Κοζάνης	20,396	23,445	25,321	25,574	25,062	30,827	30,210
Πέλλας	14,922	16,739	16,572	16,074	16,878	18,228	13,489
Πιερίας	5,053	6,010	5,770	6,116	6,055	6,660	6,460
Σερρών	6,252	7,884	7,332	7,479	8,601	11,525	9,681
Φλώρινης	8,016	9,824	9,726	9,920	11,706	15,569	14,323

Χαλκιδικής	12,371	12,073	12,073	11,228	11,228	12,351	10,992
Δωδεκανήσου	26,261	26,963	25,345	24,078	24,078	27,690	29,074
Κυκλάδων	11,173	12,144	11,051	11,051	12,267	15,211	17,796
Λέσβου	13,578	13,989	14,688	15,276	17,567	20,905	22,578
Σάμου	20,356	21,490	21,060	21,060	22,534	27,492	30,791
Χίου	2,347	3,169	3,011	2,168	2,536	3,449	4,035
Ηράκλειου	28,722	31,862	30,588	31,505	30,875	34,889	33,144
Λασιθίου	14,016	15,562	16,651	17,151	18,008	21,610	22,916
Ρεθύμνου	25,054	22,968	21,590	21,590	23,101	26,335	27,916
Χανίων	13,913	16,969	16,630	17,960	18,858	22,818	23,959

Πηγή ΕΛΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Τα ποσά του ορεινού πληθυσμού παρατηρούμε ότι είναι μικρά και σε αρκετές περιφερειακές ενότητες ο αριθμός του ορεινού πληθυσμού είναι τετραψήφιος. Μόνο λίγες περιφερειακές ενότητες ξεχωρίζουν από τις άλλες με τον μεγαλύτερο αριθμό ορεινού πληθυσμού όπως η περιφερειακή ενότητα Ιωαννίνων, Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας, Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Ο μεγαλύτερος αριθμός ορεινού πληθυσμού από το 1951 έως το 2011 εντοπίζεται στην περιφερειακή ενότητα Ιωαννίνων το 1951 με 60,360 κατοίκους.

Παρακάτω βλέπουμε την κατανομή του ορεινού πληθυσμού από την απογραφή του 2011 και παρατηρούμε ότι η βόρεια Ελλάδα έχει τα μικρότερα ποσά ορεινού πληθυσμού, ενώ τα μεγαλύτερα συγκεντρώνονται στην δυτική και νότια Ελλάδα.

Πίνακας 4.5: Μεταβολή Ορεινού Πληθυσμού της Ελλάδας από το 1951 - 2011

Περιφερειακές Ενότητες	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 2001-2011	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1991-2001	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1981-1991	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1971-1981	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1961-1971	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1951-1961	Μεταβολή ορεινού πληθυσμού 1951-2011
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	-7%	-6%	0%	-11%	-16%	0%	-34%
Βοιωτίας	-16%	-3%	4%	0%	43%	8%	31%
Ευβοίας	-16%	-1%	1%	-5%	-15%	-4%	-35%
Ευρυτανίας	3%	47%	-7%	-4%	-21%	2%	9%
Φθιώτιδος	-7%	11%	-3%	1%	-17%	-4%	-20%
Φωκίδος	16%	18%	1%	5%	-21%	-11%	3%
Αργολίδος	-14%	17%	-19%	-4%	-15%	3%	-31%
Αρκαδίας	-12%	-7%	-7%	-5%	-20%	-13%	-49%
Αχαΐας	-15%	8%	0%	-5%	-18%	-8%	-34%
Ηλίας	-27%	6%	-3%	-10%	-16%	-11%	-49%
Κορινθίας	-10%	1%	18%	0%	-14%	-7%	-15%
Λακωνίας	-9%	1%	-1%	1%	-26%	-18%	-44%
Μεσσηνίας	-7%	1%	6%	-14%	-15%	-11%	-35%
Ζακύνθου	-13%	39%	-5%	2%	-26%	-9%	-21%
Κέρκυρας	-	-	-	-	-	-	-
Κεφαλληνίας	-16%	20%	3%	5%	-24%	-18%	-32%
Λευκάδος	-8%	-1%	-8%	-15%	-19%	-9%	-48%
Άρτης	-21%	0%	-13%	2%	-16%	5%	-38%
Θεσπρωτίας	2%	-7%	14%	-7%	-24%	2%	-21%
Ιωαννίνων	-3%	1%	-9%	2%	-22%	-2%	-31%
Πρεβέζης	-14%	-2%	-8%	-5%	-15%	10%	-31%
Καρδίτσας	-2%	22%	-2%	-17%	-21%	2%	-21%
Λαρίσης	-13%	-12%	1%	-8%	-15%	12%	-32%
Μαγνησίας	-6%	-2%	10%	-2%	-13%	-5%	-18%
Τρικάλων	-17%	-9%	0%	-4%	-15%	16%	-28%
Έβρου	-6%	-11%	2%	-4%	-21%	11%	-29%
Ξάνθης	-4%	0%	-6%	-4%	5%	0%	-8%
Ροδόπης	-17%	-8%	-16%	-8%	-3%	9%	-38%
Γρεβενών	-5%	1%	-4%	30%	-21%	-4%	-9%
Δράμας	-5%	2%	3%	-15%	-29%	8%	-34%
Ημαθίας	-5%	-4%	10%	6%	0%	23%	31%
Θεσσαλονίκης	32%	16%	32%	-7%	-17%	5%	64%
Καβάλας	-3%	3%	-2%	-4%	-21%	-3%	-28%

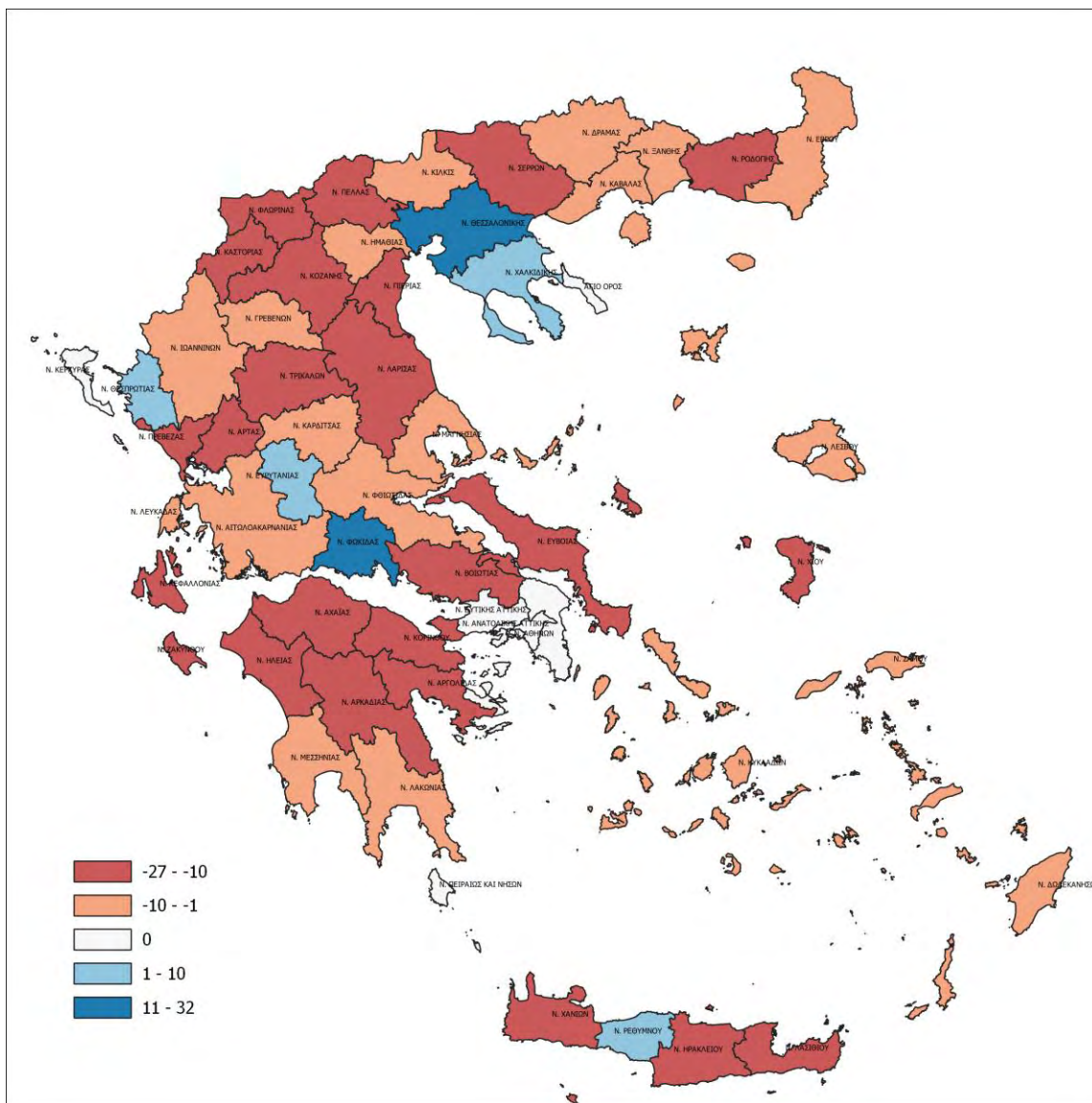

Καστοριάς	-22%	-7%	11%	-3%	-23%	-5%	-43%
Κιλκίς	-9%	-3%	-14%	-7%	-24%	23%	-33%
Κοζάνης	-13%	-7%	-1%	2%	-19%	2%	-32%
Πέλλας	-11%	1%	3%	-5%	-7%	35%	11%
Πιερίας	-16%	4%	-6%	1%	-9%	3%	-22%
Σερρών	-21%	8%	-2%	-13%	-25%	19%	-35%
Φλώρινης	-18%	1%	-2%	-15%	-25%	9%	-44%
Χαλκιδικής	2%	0%	8%	0%	-9%	12%	13%
Δωδεκανήσου	-3%	6%	5%	0%	-13%	-5%	-10%
Κυκλάδων	-8%	10%	0%	-10%	-19%	-15%	-37%
Λέσβου	-3%	-5%	-4%	-13%	-16%	-7%	-40%
Σάμου	-5%	2%	0%	-7%	-18%	-11%	-34%
Χίου	-26%	5%	39%	-15%	-26%	-15%	-42%
Ηράκλειου	-10%	4%	-3%	2%	-12%	5%	-13%
Λασιθίου	-10%	-7%	-3%	-5%	-17%	-6%	-39%
Ρεθύμνου	9%	6%	0%	-7%	-12%	-6%	-10%
Χανίων	-18%	2%	-7%	-5%	-17%	-5%	-42%

Πηγή:ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Επιπλέον, παρατηρούμε ότι για το έτος 2011 την μεγαλύτερη μείωση ορεινού πληθυσμού έχει η περιφερειακή ενότητα Ηλίας με μείωση 27% ενώ ακολουθούν οι περιφερειακές ενότητες Χίου, Καστοριάς, Σερρών και Άρτας. Αύξηση μόνο λίγες περιφερειακές ενότητες σημειώνουν, τις μεγαλύτερες αυξήσεις για το έτος 2011 κατέχουν οι περιφερειακές ενότητες Θεσσαλονίκης με 32%, Φωκίδος με 16% και Ρεθύμνου με 9%, επίσης οι περιφερειακές ενότητες που σημείωσαν αύξηση είναι η Χαλκιδικής, Θεσπρωτίας και Ευρυτανίας αλλά η αύξηση τους είναι πολύ μικρή. Στην συνολική εικόνα μεταβολής δηλαδή η μεταβολή του ορεινού πληθυσμού για τα έτη 2011-1951 την μεγαλύτερη μείωση συγκεντρώνουν οι περιφερειακές ενότητες Αρκαδίας και Ηλίας με ποσό μείωσης 49%, ενώ την μεγαλύτερη αύξηση σημείωσε η περιφερειακή ενότητα Θεσσαλονίκης με 64% όμως ο αριθμός των ορεινών κατοίκων της είναι πολύ μικρός σε σχέση με άλλες περιφερειακές ενότητες.

Χάρτης 4.4: Μεταβολή του ορεινού πληθυσμού στους νομούς για τα έτη 2001 – 2011

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

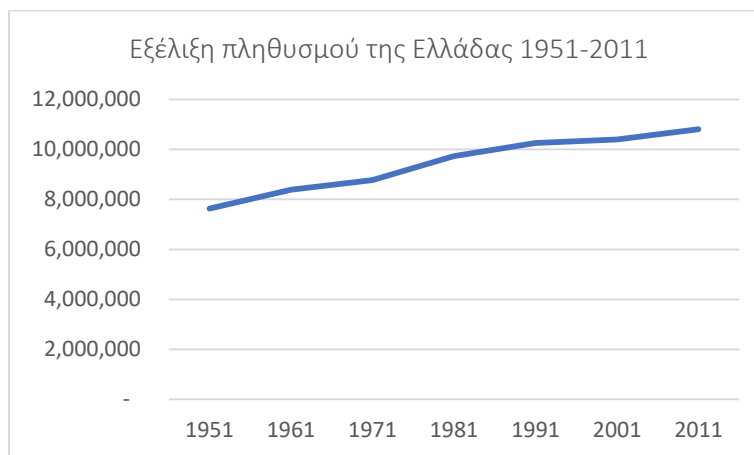
Σχετικά με την εξέλιξη του ορεινού πληθυσμού σε σχέση με την πορεία του πληθυσμού της χώρας φαίνεται παρακάτω. Όπως παρατηρούμε και στα παρακάτω διαγράμματα (Διάγραμμα 4.1 και 4.2) η πορεία του πληθυσμού της χώρας είναι ανοδική παρόλο που τις τελευταίες δεκαετίες υπάρχει μικρή αύξηση, ενώ στην εξέλιξη του ορεινού πληθυσμού υπάρχει διακριτή μείωση.

Πίνακας 4.6: Μεταβολή Πληθυσμού στο σύνολο της χώρας και στις ορεινές περιοχές

	Σύνολο	Ορεινές Περιοχές
1951-1961	10%	-2%
1961-1971	5%	-17%
1971-1981	11%	-4%
1981-1991	5%	-1%
1991-2001	1%	1%
2001-2011	4%	-8%

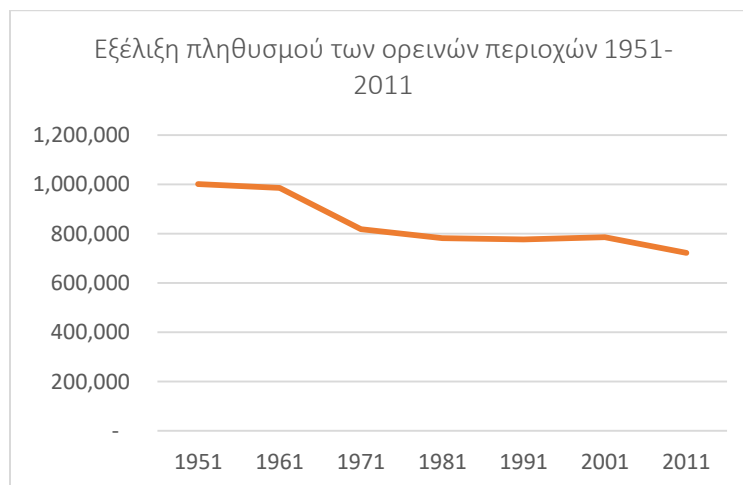
Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε., Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.1: Εξέλιξη πληθυσμού της Ελλάδας 1951-2011

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε., Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.2: Εξέλιξη ορεινού πληθυσμού 1951-2011

Πηγή Ε.Σ.Υ.Ε., Ιδία επεξεργασία

Ως αναπόδραστη συνέπεια των μεταβολών αυτών, κατά τη διάρκεια των τελευταίων 50 χρόνων, αλλοιώθηκε ένα μεγάλο μέρος των τοπικών παραδόσεων, εγκαταλείφθηκε ένα σημαντικό κομμάτι του οικιστικού πλούτου (σχολεία και κατοικίες), χάθηκαν παραδοσιακά αρχιτεκτονικά μνημεία και παραδοσιακές δεξιότητες και επαγγέλματα (Παπαδημάτου και Ρόκος, 2004). Οι ορεινές περιοχές αποτελούν ακόμα πόλους διατήρησης και μετάδοσης των τοπικών παραδόσεων και των τοπικών δεξιοτήτων και τεχνογνωσίας. Ο κίνδυνος εγκατάλειψής τους ή/και οι αναπτυξιακές στρατηγικές οι οποίες δεν είναι προσαρμοσμένες στον ιδιαίτερο φυσικό και κοινωνικοοικονομικό χαρακτήρα τους μπορεί να αλλοιώσουν τον ιδιαίτερο πολιτισμικό πλούτο τους (Μιχαηλίδου, 2008).

Παράλληλα με την γήρανση του πληθυσμού, πολύ νέοι εγκατέλειψαν τις ορεινές περιοχές με προορισμό τις αστικές με σκοπό τις καλύτερες ευκαιρίες όσον αφορά τις εύρεση εργασίας, την εκπαίδευση, διασκέδαση κλπ. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση όχι μόνο του πληθυσμού αλλά και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, το γεγονός αυτό είναι ένας από τους κύριους λόγους της μη ανάπτυξης των μειονεκτικών περιοχών καθώς αυτό αναδεικνύει τις μειωμένες δυνατότητες και ευκαιρίες για απασχόληση για τον νεανικό πληθυσμό. Επίσης, τους καλοκαιρινούς μήνες στις ορεινές περιοχές αρκετοί νέοι επιστρέφουν για τις διακοπές τους διατηρώντας σε κάποιο βαθμό την σύνδεση τους με αυτές τις περιοχές.

Μερικά γενικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας, που επιδρούν αρνητικά στην ανάπτυξη, και μάλιστα σε χειρότερο βαθμό στους κατοίκους που ζουν και εργάζονται σε ορεινά μέρη, είναι τα εξής: πάνω από το 60% των εργαζομένων στη γεωργία είναι ηλικίας μεγαλύτερης των 50 ετών, ένα ζήτημα με δυσμενείς επιπτώσεις στον εκσυγχρονισμό των γεωργικών εκμεταλλεύσεων και σε νέες επενδύσεις. Ακόμη, αξίζει να τονιστεί ότι το 85% των γεωργών έχουν συμπληρώσει το πολύ τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Κι ακόμη, παρατηρείται μεγάλη έλλειψη συμβουλευτικών υπηρεσιών για υποβοήθηση των γεωργών στις αποφάσεις τους για να παράγουν (Ζιωγάνας, 2002).

Υπάρχει ένα ενθαρρυντικό γεγονός για τις ορεινές περιοχές όπου κατοικούν ακόμη νέοι καθώς, οι περιοχές αυτές μπορούν να αξιοποιήσουν αυτή την ευκαιρία βασίζοντας πάνω τους την ανάπτυξη των περιοχών δημιουργώντας έτσι και έντονα κίνητρα

απασχόλησης. Η οποία αναστροφή του φαινομένου της πληθυσμιακής αποδυνάμωσης εμφανίζεται κυρίως σε περιοχές που αναπτύσσουν δραστηριότητες στον τομέα των υπηρεσιών όπως ο τουρισμός καθώς και σε περιοχές με τάση επιστροφής των μεταναστών (Λουλάκης, 2011).

4.1.3 Οικονομικά χαρακτηριστικά

Οι ελληνικές ορεινές περιοχές που μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα διακατείχαν έναν ιδιαίτερο ρόλο στην κοινωνία και την οικονομία της χώρας, διατηρώντας υψηλά ποσοστά πληθυσμού και εργατικού δυναμικού, άρχισαν να αποδυναμώνονται λόγω διαρθρωτικών αλλαγών, που μετέβαλαν σταδιακά τα ορεινά παραγωγικά συστήματα και συνέτειναν στη στροφή των πληθυσμών προς τα αστικά κέντρα, τις πεδινές και τις παράκτιες περιοχές. (Γουργιώτης, 2007). Στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές το ΑΕΠ παρατηρείται να είναι χαμηλό και αυτό γιατί στις περιοχές αυτές σπάνια υπάρχουν δυνατότητες επενδύσεων και απασχόλησης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού με αποτέλεσμα να υστερούν οικονομικά και αναπτυξιακά έναντι άλλων περιοχών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την μετανάστευση μεγάλου πληθυσμού όπως αναφέρθηκε και παραπάνω (Μπεριάτος, 2005).

Συμφώνα με μια παρόμοια εργασία με τίτλο: Οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας: Ορισμοί, Χαρακτηριστικά, Πολιτικές από τον κ. Λουλάκη (2011) τα στοιχεία του ΑΕΠ για τις ορεινές περιοχές αποτυπώνουν μια οικονομικά φθίνουσα πορεία αποδεικνύοντας έτσι τη δυσάρεστη πραγματικότητα για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές. Επιπλέον στην ίδια εργασία αναφέρεται ότι από στοιχεία σχετικά με την τομεακή διάρθρωση της απασχόλησης προκύπτουν ότι το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης αφορά το πρωτογενή τομέα και λιγότερο τον δευτερογενή, γεγονός που δηλώνει τη μικρή μεταποιητική δραστηριότητα στις περιοχές αυτές. Αναφορικά με τον τριτογενή τομέα, τα στοιχεία απασχόλησης ποικίλουν ανάλογα με την περιοχή δηλαδή αν αυτή η περιοχή έχει τουριστικό ενδιαφέρον η όχι.

Ο πρωτογενής τομέας στις ορεινές περιοχές όπου είναι ο βασικός πυλώνας της οικονομίας τους περιλαμβάνει την κτηνοτροφία και την γεωργία. Στην εκμετάλλευση των αγροτικών εκτάσεων, η καλλιέργεια και κατ' επέκταση η εκμετάλλευση γίνεται από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες και τις οικογένειές τους. Συνήθως σε αυτές τις περιοχές καλλιεργούνται μερικές καλλιέργειες, όπως αμπελώνες, οπωροφόρα δένδρα, σιτηρά και

κτηνοτροφικά φυτά. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά και από τα πιο σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική γεωργία, το οποίο μάλιστα επιτείνεται δραματικά στις ορεινές περιοχές, είναι ο κατακερματισμός. Το γεγονός ότι μόνο το 30% περίπου της συνολικής έκτασης της ορεινής και ημιορεινής κατά 70% Ελλάδας αποτελεί γεωργική γη, εντείνει το πρόβλημα του κατακερματισμού και της διασποράς του γεωργικού κλήρου. Ακόμη, το ποσοστό της αρδευόμενης γεωργικής γης είναι χαμηλό, ο μέσος όρος ηλικίας των γεωργών είναι υψηλός και η επαγγελματική τους εκπαίδευση ελλιπής. Στην ορεινή γεωργία επικρατούν ιδιαίτερα δυσμενείς εδαφοκλιματικές συνθήκες (μεγάλο υψόμετρο, έντονες κλίσεις εδάφους, φτωχή άρδευση, βοσκότοποι κατάλληλοι μόνο για αιγοπρόβατα, μικρή βλαστητική περίοδος) (Μιχαηλίδου, 2008).

Η κτηνοτροφία αποτελεί και αυτή ένα σημαντικό κομμάτι στην οικονομία των μειονεκτικών περιοχών, όπως αναφέρθηκε παραπάνω οι εδαφολογικές συνθήκες είναι κατάλληλες μόνο για βοσκότοπους για αιγοπρόβατα. Η κύρια δραστηριότητα των κατοίκων κάθε ορεινής περιοχής όπως η είναι η παραδοσιακή κτηνοτροφία, συχνά προβατοτροφία-αιγοτροφία-βοοτροφία εκτατικής μορφής (ποιμενικής και νομαδικής). Οι εκτάσεις των λιβαδιών εξασφαλίζουν φυσική φθινή βόσκηση των ζώων για 7-8 μήνες ετησίως (Ζιωγάνας, 2002). Όμως, παρά την πολύ σημαντική απασχόληση του πληθυσμού στον κτηνοτροφικό τομέα, αυτή γίνεται με παραδοσιακές μεθόδους σε οικοτεχνικές βάσεις καθώς υπάρχει έλλειψη εκπαίδευσης των κτηνοτρόφων για την χρήση των νέων τεχνολογιών πάνω στον τομέα τους. Η μίωση του ανθρώπινου δυναμικού συνέβαλε στην εξασθένηση του τοπικού κοινωνικού ιστού με ταυτόχρονες επιπτώσεις στην παραγωγική διαδικασία δεδομένου ότι το μέγεθος του κοπαδιού εξαρτάται από το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό του νοικοκυριού. Η πραγματικότητα αυτή δικαιολογεί την ύπαρξη ελάχιστων μεγάλων κοπαδιών. Η λειτουργία του εκτατικού παραγωγικού συστήματος βασίζεται επομένως στενά στο διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό. Έτσι στο πλαίσιο του φορντικού μοντέλου ανάπτυξης της κτηνοτροφίας αξιολογείται ως οριακή δραστηριότητα και ως μη ανταγωνιστική (Γάκη, 2013).

Ο τομέας της κτηνοτροφίας και της γεωργίας δίνει την ευκαιρία για ανάπτυξη και σε άλλους τομείς, όπως της μεταποίησης αλλά και του εμπορίου. Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές όμως δύσκολα προτείνονται για εμπορικές δραστηριότητες και

μεταποιητικές και στις περιπτώσεις που συμβαίνει κάτι τέτοιο αφορούν την οικοτεχνία και απευθύνονται στην ιδιοκατανάλωση και στη διάθεση τους στη τοπική αγορά και για αυτό το λόγο, οι κάτοικοι καταφεύγουν στο λιανικό εμπόριο, στα εστιατόρια – καφέ. Επομένως, βλέπουμε ότι η βιομηχανία και η βιοτεχνία δεν είναι κλάδοι στους οποίους μπορεί να «στηριχθεί» η οικονομική ανάπτυξη των ορεινών περιοχών (Τσιακαλος, 2018).

Ο τουρισμός σε κάποιες μειονεκτικές περιοχές όχι μόνο νησιώτικες αλλά και ορεινές μπορεί να δημιουργήσει σημαντικές προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης. Τουριστικές δραστηριότητες επεκτείνονται βαθμιαία σε μέρη με ειδικά ενδιαφέροντα, όπως ιστορία, παράδοση, τέχνη, φύση, χειμερινό αθλητισμό κ.ά. Σε λίγα μέρη ανά τη χώρα υπάρχουν μερικά φυσικά εθνικά πάρκα (εθνικοί δρυμοί), τα οποία αξίζουν να τα επισκέπτονται τουρίστες ή κυνηγοί (υπό ειδικούς κανόνες και ελεγκτικές συνθήκες) (Ζιωγάνας, 2002). Επίσης εκτός του κλασικού τουρισμού, υπάρχουν δυνατότητες ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού (όπως θρησκευτικός τουρισμός, αγροτουρισμός, γαστρονομικός τουρισμός κλπ. οι οποίες θα μπορούσαν να αποτρέψουν την εκροή του πληθυσμού αντιμετωπίζοντας έτσι ένα από τα βασικά προβλήματα των περιοχών αυτών. Η κάθε περιοχή ανάλογα με το βασικό αγαθό που διαθέτει μπορεί να στραφεί και στην ανάλογη μορφή εναλλακτικού τουρισμού (Λουλάκης, 2011).

Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 4.7) παρατηρούμε ότι το ποσοστό του πρωτογενούς τομέα ως προς το συνολικό προϊόν είναι πολύ μικρό σε όλες τις περιφέρειες όπως και το πολύ μεγάλο ποσοστό του τριτογενούς τομέα. Ως γενική παρατήρηση, την οποία μπορούμε να διατυπώσουμε, είναι ότι η οικονομία της χώρας έχει τριτογενοποιηθεί, ενώ τόσο ο πρωτογενής τομέας όσο και ο δευτερογενής συμμετέχουν με ένα πολύ μικρό ποσοστό στο συνολικό παραγόμενο προϊόν. Έτσι βγάζουμε το συμπέρασμα ότι παρόλο που ορεινές περιοχές παράγουν ένα σημαντικό ποσοστό του πρωτογενή τομέα αυτό δεν είναι αρκετό για μπορέσει να στηριχθεί η οικονομία τους σε αυτόν τον τομέα και να αναπτυχθούν οικονομικά αυτές οι περιοχές, και πρέπει να αναπτύξουν και τους άλλους τομείς της οικονομίας τους.

Πίνακας 4.7: Ποσοστό παραγόμενου προϊόντος ανά κλάδο ως προς το συνολικό προϊόν ανά Περιφέρεια (έτος 2006)

Περιφέρεια	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	Ποσοστό Ορεινού Πληθυσμού %
Σύνολο	3.29	20.33	76.38	7
Α.Μακεδονίας - Θράκης	8.01	25.44	66.55	9
Κ.Μακεδονίας	12.54	25.04	62.42	8
Θεσσαλονίκης	1.69	26.04	72.27	1
Δ.Μακεδονίας	6.79	41.82	51.39	14
Θεσσαλίας	9.44	29.13	61.43	10
Ηπείρου	8.24	21.28	70.48	23
Ιόνιων νησιών	3.64	15.55	80.81	5
Δ.Ελλάδας	10.35	23.93	65.72	9
Στ.Ελλάδας	8.45	48.47	43.08	15
Πελοποννήσου	9.38	33.23	57.39	15
Αττικής	0.41	12.57	87.02	0.1
Β.Αιγαίου	7.52	18.08	74.4	20
Ν.Αιγαίου	2.99	16.23	80.78	12
Κρήτης	7.97	15.85	76.18	11

Πηγή: Πολύζος, 2011, Ιδία Επεξεργασία

Παρακάτω, βλέπουμε τον αριθμό και το ποσοστό των απασχολούμενων ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας και παρατηρούμε ότι το ποσοστό που ασχολούνται με τον πρωτογενή τομέα στις ορεινές περιοχές είναι πολύ μεγαλύτερο σε σχέση με αυτό στο σύνολο της χώρας, ενώ ο τριτογενής είναι αρκετά χαμηλότερος.

Πίνακας 4.8: Αριθμός απασχολούμενων που διαμένουν σε ορεινές περιοχές της χώρας και στο σύνολο της χώρας κατά Τομέα οικ. Δραστηριότητας (έτος 2011)

Τομείς	Απασχολούμενοι (Ορεινές Περιοχές)	Ποσοστό	Απασχολούμενοι (Σύνολο Χώρας)	Ποσοστό
Σύνολο απασχολούμενων	214183		3727633	
1.Πρωτογενής	62022	29%	380097	10%
2.Δευτερογενής	41513	19%	646489	17%
3.Τριτογενής	110648	52%	2701047	72%

Πηγή: ΕΛΤΑΤ, Ιδία Επεξεργασία

4.1.4 Ευημερία και συσχέτιση δεικτών

Το κατά κεφαλήν παραγόμενο προϊόν έχει ορισμένες αδυναμίες, όταν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως δείκτης μέτρησης της ευημερίας των κατοίκων των περιφερειών. Οι αδυναμίες αυτές αφορούν το ενδεχόμενο ύπαρξης απόκλισης μεταξύ του κατά κεφαλήν προϊόντος και του κατά κεφαλήν εισοδήματος, το οποίο συνδέεται άμεσα με το επίπεδο ευημερίας. Μια άλλη σημαντική αδυναμία σχετίζεται με την εγκυρότητα της καταμέτρησης του παραγόμενου προϊόντος αφού υπάρχει σημαντικό ποσοστό προϊόντος και εισοδήματος που για λόγους αποφυγής πληρωμής των ανάλογων φόρων δεν δηλώνεται (Πολύζος, 2011).

Στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 4.10) περιέχονται για κάθε νομό ο δείκτης ευημερίας, ο οποίος υπολογίστηκε με χρήση ορισμένων στοιχείων κατανάλωσης (Πετράκος και Πολύζος 2005), το κατά κεφαλή ΑΕΠ, το ποσοστό της μεταβολής του πληθυσμού κατά τη δεκαετία 1991-2001, όπως προκύπτει από τις Εθνικές Απογραφές της ΕΣΥΕ, το ποσοστό του αστικού πληθυσμού στο σύνολο του πληθυσμού κάθε νομού και το ποσοστό συμμετοχής του παραγόμενου προϊόντος του τριτογενή τομέα στο συνολικό παραγόμενο προϊόν κάθε νομού (ΕΣΥΕ, 1998; ΕΣΥΕ 2006; Επιλογή, 2006). Επισημαίνεται ότι για τον δείκτη ευημερίας έγινε γραμμικός μετασχηματισμός των τιμών, έτσι ώστε η τιμή της περιφερικής ενότητας Αττικής να ισούται με 100.

Στον Χάρτη 4.5 βλέπουμε τις ανισότητες ως προς το επίπεδο ευημερία τα οποία στοιχεία του δείκτη ευημερίας φαίνονται στον πίνακα 4.10. Στον χάρτη παρατηρούμε τα υψηλότερα επίπεδα ευημερίας συγκεντρώνουν οι περιφερειακές ενότητες Θεσσαλονίκης, Χαλκιδικής, Μαγνησίας, Αττικής και Κυκλάδων ενώ τα χαμηλότερα επίπεδα βρίσκονται στην βόρεια και δυτική Ελλάδα.

μακροοικονομικά μεγέθη της περιφερειακής οικονομίας. Συγκεκριμένα θα χρησιμοποιηθούν τα εξής οικονομικά μεγέθη:

(α) Τη μεταβολή της Ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας του παραγόμενου προϊόντος κάθε περιφερειακής ενότητας για την περίοδο 2001-06

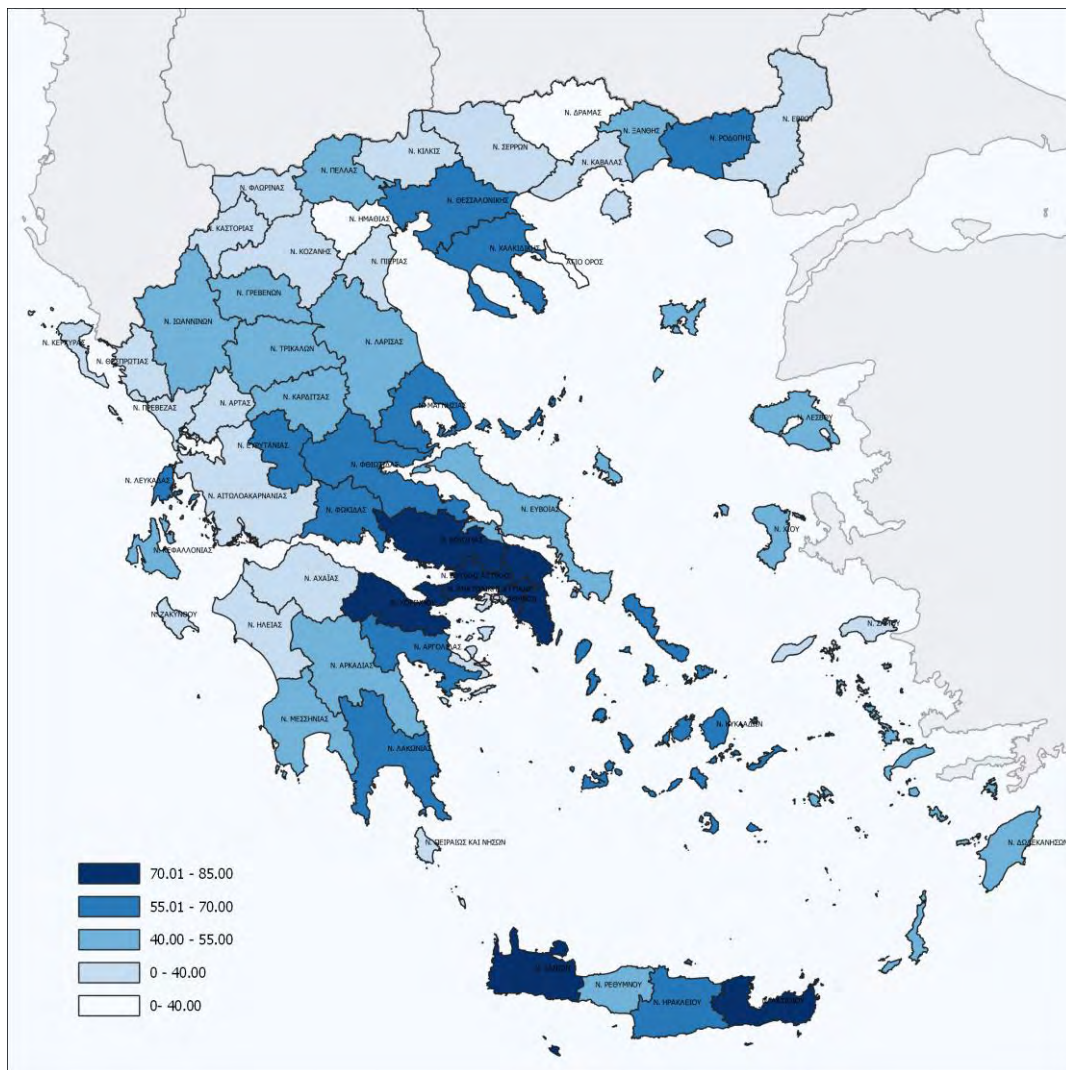
(β) Το ποσοστό ανεργίας για κάθε περιφερειακή ενότητα για την περίοδο 2002-03

(γ) Την παραγωγικότητα της εργασίας, δηλαδή το πηλίκιο της Ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας / σύνολο των εργαζομένων κάθε περιφερειακής ενότητας για την χρονική περίοδο 2003-04

(δ) Το ποσοστό της απασχόλησης για την χρονική περιόδó 2003-04

(Πολύζος, 2011)

Χάρτης 4.6: Ο παραγωγικός δυναμισμός των νομών

Πηγή: Πολύζος, 2011, Ίδια επεξεργασία

Ο δείκτης εκπαίδευσης αναφέρεται στο επίπεδο εκπαίδευσης και κατάρτισης του πληθυσμού και ταξινομούνται στις εξής κατηγορίες: (α) κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου, (β) πτυχιούχοι ΑΕΙ και ΤΕΙ, (γ) απόφοιτοι Λύκειού, (δ) απόφοιτοι 3-τάξιου Γυμνασίου, (ε) απόφοιτοι Δημοτικού Σχολείου, (στ) όσοι ήδη φοιτούν ή δεν τέλειωσαν το Δημοτικό Σχολείο και (ζ) όσοι δεν γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η λειτουργία πανεπιστημιακών ιδρυμάτων επηρεάζει καθοριστικά τα επίπεδα εκπαίδευσης του πληθυσμού κάθε περιφερειακής ενότητας. Καθώς παρατηρείται ότι οι περιφερειακές ενότητες που έχουν πανεπιστημιακά ιδρύματα Ανώτατης Εκπαίδευσης, βρίσκονται σε υψηλές θέσεις στην εν λόγω κατάταξη (Πολύζος, 2011).

Μια θεώρηση των τελικών αποτελεσμάτων του πίνακα 4.9 δείχνει ότι υπάρχουν έντονες διαφορές στα επίπεδα εκπαίδευσης του πληθυσμού κάθε περιφερειακής ενότητας, κάτι που προφανώς επιδρά την στην ανάπτυξη κάθε περιφερειακής ενότητας. Γενικότερα, η εκπαίδευση και η επαγγελματική κατάρτιση αποτελούν βασικές πολιτικές για την επίτευξη της ανάπτυξης σε μια περιφέρεια.

Παρακάτω βλέπουμε τον αριθμό και τα ποσοστά του ορεινού πληθυσμού αλλά και το σύνολο της χώρας κατά επίπεδο εκπαίδευσης. Παρατηρούμε ότι στα υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης στις ορεινές περιοχές τα ποσοστά είναι αρκετά χαμηλότερα σε σχέση με το σύνολο της χώρας και στα χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης τα ποσοστά αναστρέφονται καθώς τα ποσοστά στις ορεινές περιοχές είναι μεγαλύτερα με αυτά του συνόλου.

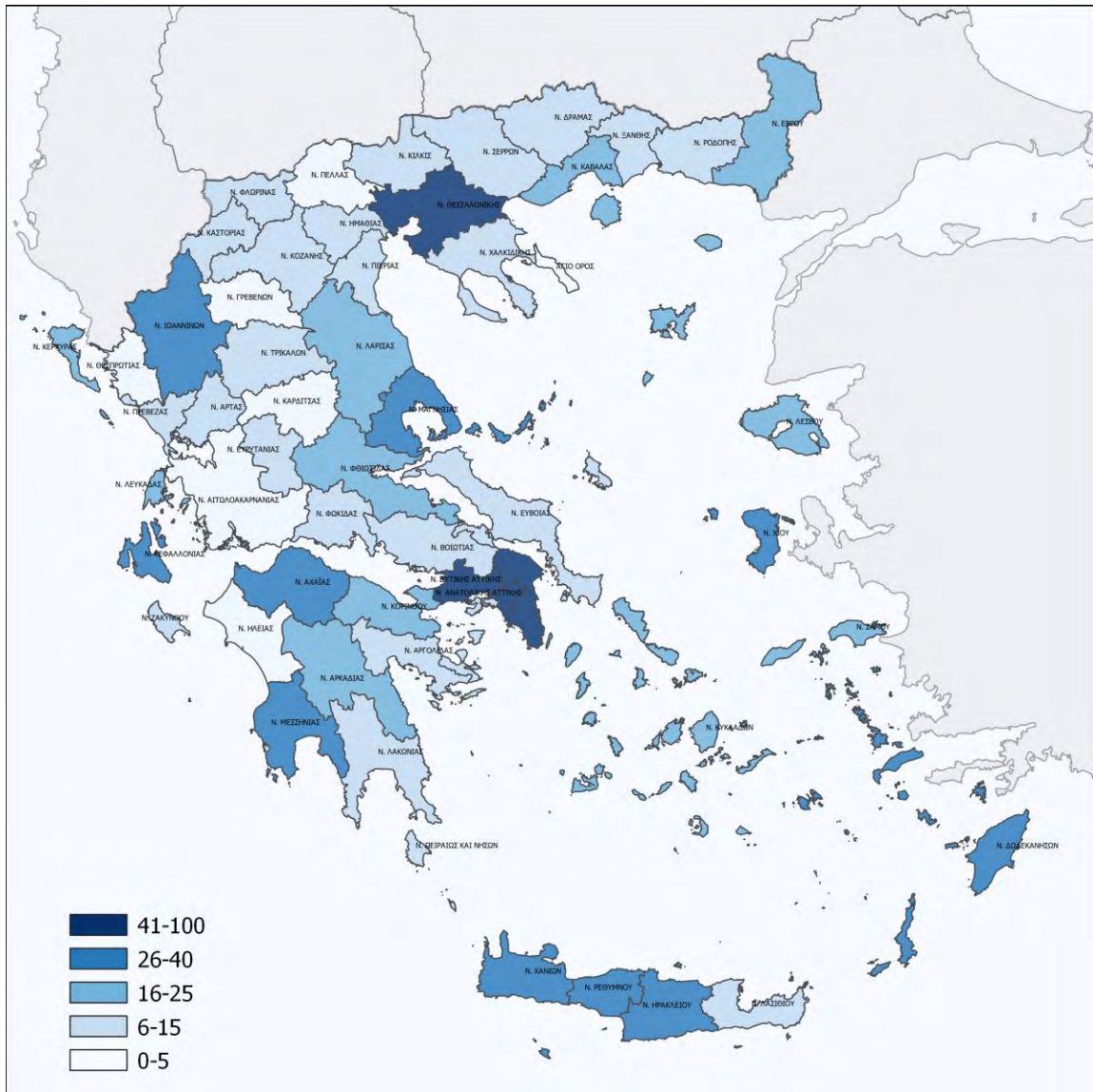
Πίνακας 4.9: Μόνιμος πληθυσμός σε ορεινές περιοχές και στο σύνολο της χώρας κατά επίπεδο εκπαίδευσης

Επίπεδο εκπαίδευσης	Πληθυσμός Ορεινών Περιοχών	Ποσοστό Ορεινών Περιοχών	Συνολικός Πληθυσμός	Συνολικά Ποσοστά
ΣΥΝΟΛΟ	753356		10816286	
Κάτοχοι διδακτορικού τίτλου	1046	0.1%	41312	0.4%
Κάτοχοι μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών	3937	0.5%	155532	1.4%
Πτυχιούχοι Παν/μίου - Πολυτεχνείου και ισότιμων σχολών	40343	5.4%	1076933	10.0%
Πτυχιούχοι ΑΤΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ και ισότιμων σχολών	20715	2.7%	444910	4.1%
Πτυχιούχοι ανώτερων επαγγελματικών σχολών	3513	0.5%	90400	0.8%
Πτυχιούχοι μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ΙΕΚ, Κολλέγια κλπ.)	19759	2.6%	502079	4.6%
Απόφοιτοι Λυκείου (Γενικού, Εκκλησιαστικού κλπ.)	105813	14.0%	2183480	20.2%
Πτυχιούχοι Επαγγελματικού Λυκείου	24239	3.2%	348916	3.2%
Πτυχιούχοι Επαγγελματικών Σχολών	18015	2.4%	253899	2.3%
Απόφοιτοι τριτάξιου Γυμνασίου	82961	11.0%	1174591	10.9%
Απόφοιτοι Δημοτικού	259999	34.5%	2524345	23.3%
Εγκατέλειψαν το Δημοτικό, αλλά γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	60036	8.0%	448082	4.1%
Ολοκλήρωσαν την προσχολική αγωγή	41207	5.5%	651089	6.0%
Δε γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση	33625	4.5%	244363	2.3%
Μη κατατασσόμενοι (άτομα γεννηθέντα μετά την 1/1/2005)	38148	5.1%	676355	6.3%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Χάρτης 4.7: Το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού των νομών

Πηγή: Πολύζος, 2011, Ιδία επεξεργασία

Η αστικοποίηση, ως κοινωνικό και οικονομικό φαινόμενο στην Ελλάδα κατά την μεσοπολεμική περίοδο, είναι συνδεδεμένο με τις εξελίξεις των περιφερειακών ανισοτήτων. Οι οικονομικές μεταβολές που παρατηρήθηκαν την περίοδο αυτή, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα, αύξηση του δευτερογενούς και στη συνέχεια του τριτογενούς τομέα οπου συνοδεύτηκαν από μετακινήσεις πληθυσμού από τις αγροτικές προς τις αστικές περιοχές, αύξηση της αστικοποίησης και ενίσχυση των

μεγαλύτερων αστικών κέντρων της χώρας. Οι μετακινήσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την πληθυσμιακή και οικονομική συρρίκνωση των αγροτικών κυρίως περιοχών. Οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της χώρας έχασαν το παραγωγικό τους δυναμικό, οι δυνατότητες αξιοποίησης των φυσικών τους πόρων περιορίστηκαν και πολλές από αυτές οδηγήθηκαν σε οικονομική και κοινωνική αποδιάρθρωση (Πολύζος, 2011).

Πίνακας 4.10 : Δείκτες Ανάπτυξης και ευημερίας των περιφερειακών ενοτήτων

Περιφερειακές Ενότητες	Δείκτης Εκπαίδευσης	Δείκτης Ευημερίας (ετος 2005)	Ποσοστό αστικού πληθυσμού	Δείκτης Παραγωγικού Δηναμισμού
Αιτωλίας και Ακαρνανίας	4	19.64	33.3	45.44
Βοιωτίας	12	45.19	28.9	92.32
Ευβοίας	15	45.78	30	64.33
Ευρυτανίας	12	14.32	0	75.79
Φθιώτιδος	16	34.84	25.7	81.31
Φωκίδος	14	21.53	0	43.45
Αργολίδος	15	43.87	35	71.54
Αρκαδίας	23	48.34	21.3	58.4
Αχαΐας	40	40.71	66.3	54.02
Ηλίας	5	24.79	24.8	44.02
Κορινθίας	18	48.03	19.3	87.87
Λακωνίας	10	38.85	16.2	78.64
Μεσσηνίας	17	28.27	25.8	65.33
Ζακύνθου	8	49.28	31.4	54.83
Κέρκυρας	19	51.18	37.6	49.26
Κεφαλληνίας	27	81.8	0	56.91
Λευκάδος	16	67.34	0	73.82
Άρτης	8	15.67	27	43.74
Θεσπρωτίας	4	35.57	0	43.72
Ιωαννίνων	39	39.2	43	60.62
Πρεβέζης	9	31.1	25.8	50.57
Καρδίτσης	4	15.88	23.9	61.63
Λαρίσης	22	32.93	46.3	63.05
Μαγνησίας	29	77.56	58.5	71.52
Τρικάλων	8	16.03	35.2	62.42
Έβρου	21	31.93	36.69	52.49
Ξάνθης	13	25.13	41.2	58.34
Ροδόπης	6	16.01	37.8	76.38
Γρεβενών	4	37.18	0	63.16
Δράμας	10	29.53	39.9	29.47

Ημαθίας	11	31.35	51.7	34.34
Θεσσαλονίκης	74	65.55	79.1	76.12
Καβάλας	19	45.38	42.7	49.95
Καστοριάς	11	42.35	29.8	45.89
Κιλκίς	7	24.13	16.1	51.89
Κοζάνης	11	40.73	38	53.67
Πέλλας	0	15.9	31	58.13
Πιερίας	14	28.74	40.3	52.77
Σερρών	7	23.28	26.1	46.98
Φλώρινης	10	25.88	23.7	44.18
Χαλκιδικής	9	60.45	0	83.37
Δωδεκανήσου	34	48.35	45.3	60.34
Κυκλάδων	16	92.16	17	79.82
Λέσβου	20	45.97	23	67.68
Σάμου	23	40.18	0	53.64
Χίου	28	81.69	57.5	62.56
Ηράκλειου	37	35.14	47.9	82.62
Λασιθίου	11	50.77	0	100
Ρεθύμνου	27	31.7	35.8	64.96
Χανίων	35	54.59	53.9	88.52
Αττικής	100	100	100	95.09

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., Ιδία επεξεργασία

Μια γενική θεώρηση των στοιχείων του Πίνακα 4.10 δεν μας οδηγεί σε ασφαλή συμπεράσματα για το επίπεδο και το είδος των ανισοτήτων. Σύμφωνα με το δείκτη ευημερίας, στην κορυφή της κλίμακας βρίσκονται οι νομοί Αττικής, Θεσσαλονίκης, Δωδεκανήσου και Κυκλάδων, ενώ τελευταίοι στην κλίμακα είναι οι νομοί Ευρυτανίας, Άρτας, Ροδόπης και Γρεβενών.

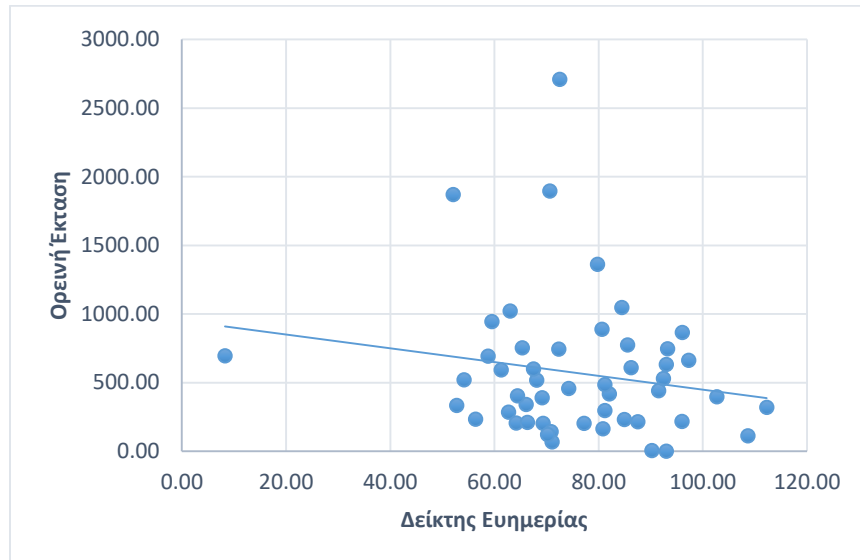
Θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια να συσχετίσουμε το δείκτη ευημερίας με ορισμένους από τους δείκτες που περιλαμβάνονται στο κεφάλαιο 4. Η συσχέτιση αυτή θα δείξει την ύπαρξη θετικής και στατιστικά σημαντικής σχέσης ανάμεσα στην ευημερία και τις υπόλοιπες μεταβλητές και θα βοηθήσει στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για την επίδραση κάθε μεταβλητής στη διαμόρφωση του επιπέδου ευημερίας. Βέβαια, ο δείκτης ευημερίας δεν συναρτάται από μια μόνο μεταβλητή, αλλά θα δείξουμε τη μορφή της σχέσης που υπάρχει.

Αν θεωρήσουμε τη μεταβλητή «ευημερία» ως πιο αντιπροσωπευτική του επιπέδου ανάπτυξης κάθε νομού από τις μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι, το ποσοστό της ορεινής έκτασης κάθε νομού αποτελεί παράγοντα που επηρεάζει το βαθμό ανάπτυξης του. Επίσης, παρατηρούμε ότι και η ορεινή

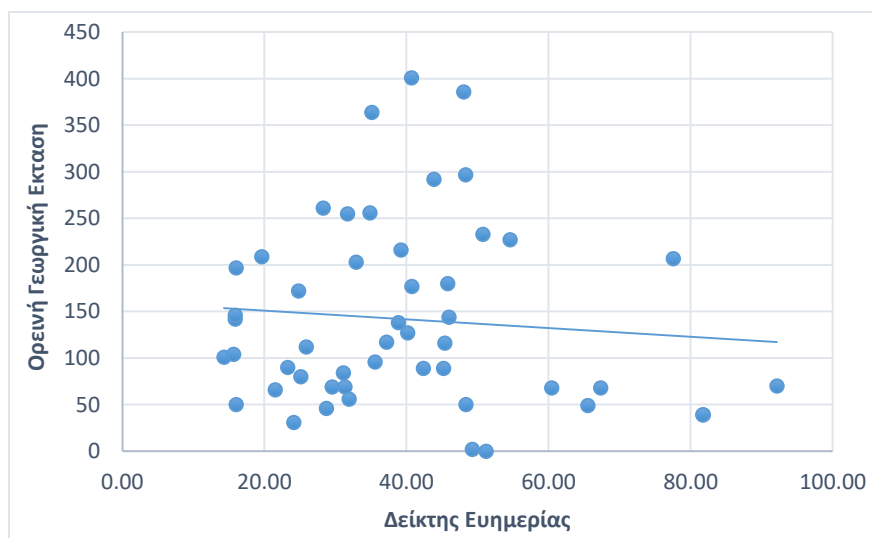
γεωργική έκταση έχει αρνητική κλίση όπως επίσης και το ποσοστό του ορεινού πληθυσμού για το έτος 2001 σε σχέση με τον δείκτη ευημερίας. Οι υπόλοιπες μεταβλητές έχουν θετική σχέση με το επίπεδο ανάπτυξης, γεγονός που θεωρείται αναμενόμενο.

Διάγραμμα 4.3: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με την ορεινή έκταση

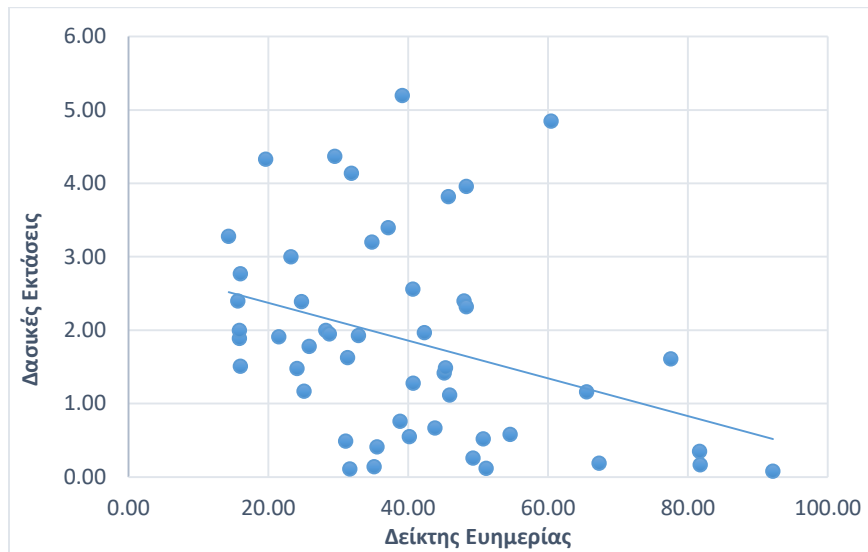
Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.4: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με την ορεινή γεωργική έκταση

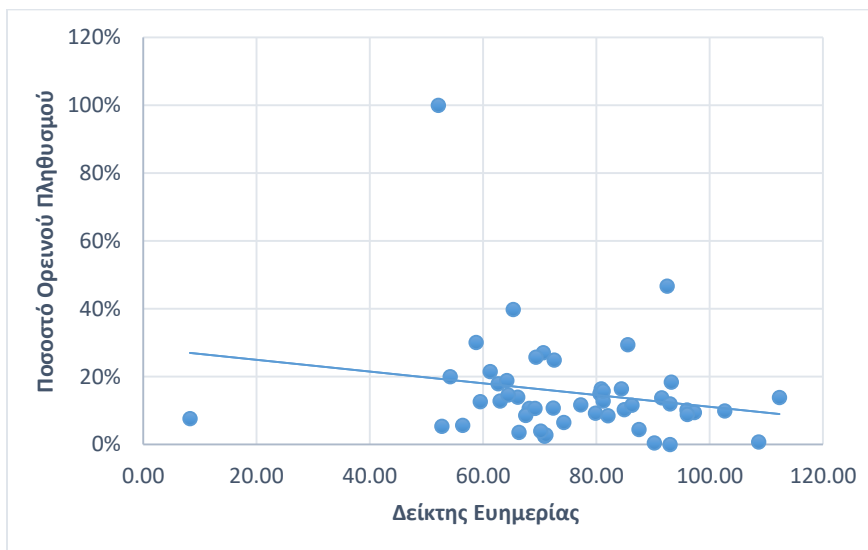
Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.5: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τις δασικές εκτάσεις

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.6: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με το ποσοστό ορεινού πληθυσμού για το έτος 2011

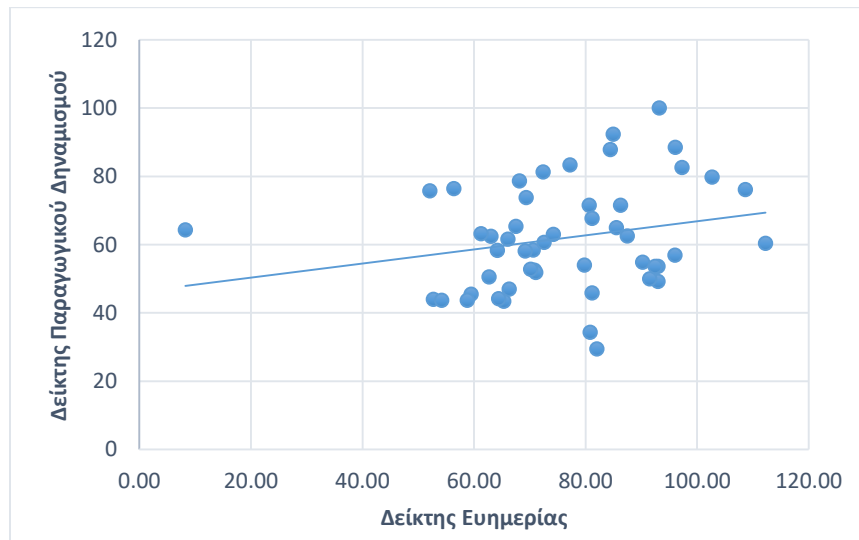

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Η κλίση της μέσης γραμμής που εμφανίζεται στις ύπαρξη ορεινών εκτάσεων, ορεινών γεωργικών και δασικών εκτάσεων στο σχετικό επίπεδο ευημερίας των κατοίκων κάθε περιφερειακής ενότητας είναι αρνητική. Επιπλέον από το διάγραμμα 4.6 παρατηρούμε ότι και ορεινός πληθυσμός εμφανίζει αρνητική σχέση με το επίπεδο

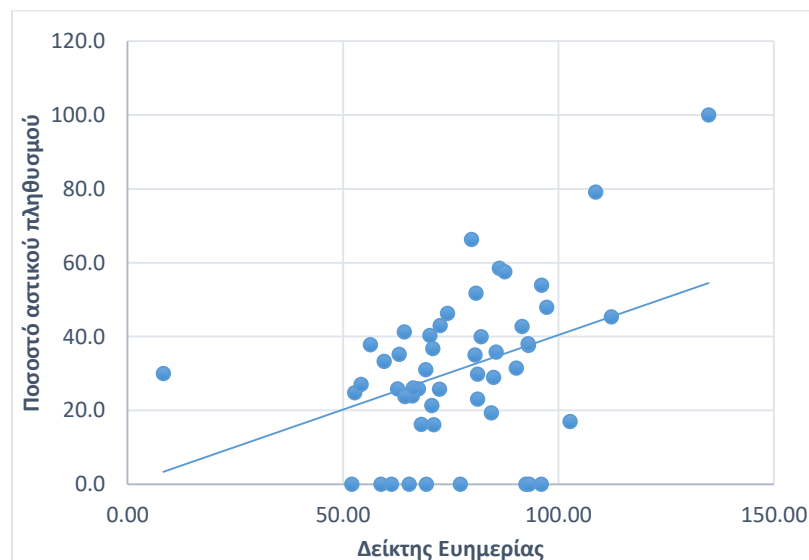
ευημερίας. Το γεγονός αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι περιφερειακές ενότητες που χαρακτηρίζονται ως ορεινές, γεωργικές ή δασικές βρίσκονται στις χαμηλότερες θέσεις της κλίμακας ευημερίας.

Διάγραμμα 4.7: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τον δείκτη παραγωγικού δυναμισμού

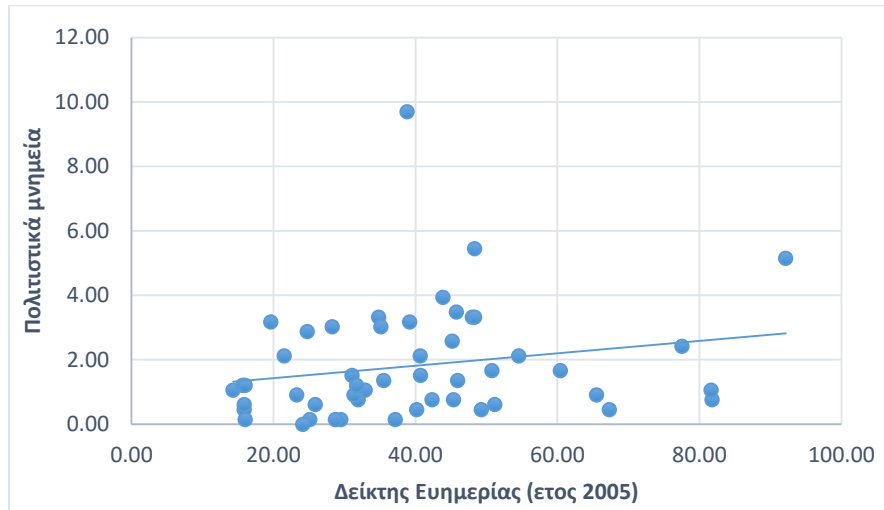
Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.8: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με το ποσοστό αστικού πληθυσμού

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.9: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης ευημερίας με τα πολιτιστικά μνημεία

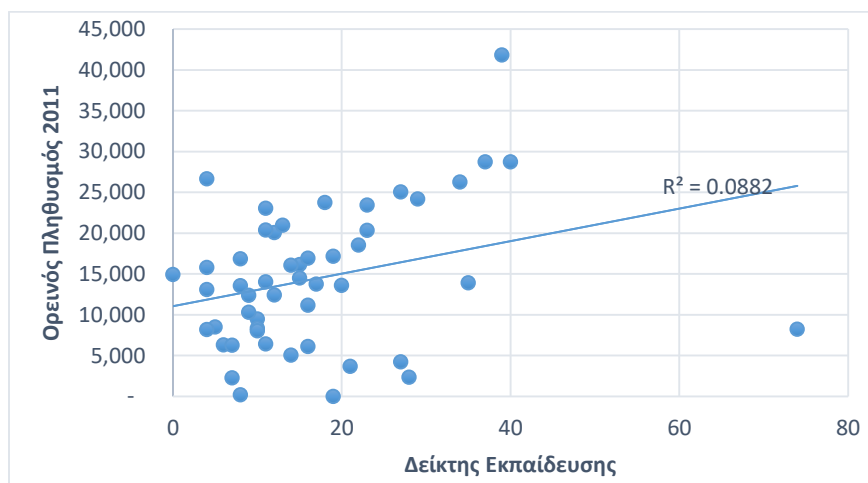

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Παρατηρούμε ότι η παραπάνω σχέση εμφανίζεται θετική, γεγονός που σημαίνει ότι οι περιφερειακές ενότητες που διαθέτουν πολιτιστικούς πόρους έχουν υψηλά επίπεδα ευημερίας.

Παρακάτω, θα συγκριθούν διάφορες μεταβλητές που αναλύθηκαν στο παρόν κεφάλαιο ως προς τον βαθμό συσχέτισης τους. Η συσχέτιση r μεταξύ δύο ή περισσότερων μεταβλητών απεικονίζει το βαθμό με τον οποίο οι μεταβλητές αλληλοεπηρεάζονται, δηλαδή η συσχέτιση μετρά το βαθμό συνάφειας-αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε δυο μεταβλητές.

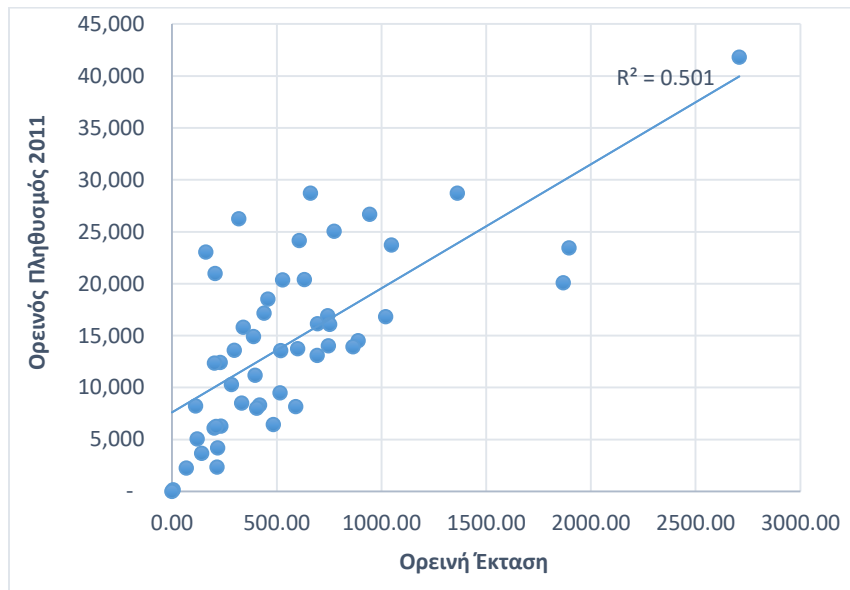
Διάγραμμα 4.10: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης του δείκτη εκπαίδευσης με τον ορεινό πληθυσμό

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Η συσχέτιση των μεταβλητών του δείκτη εκπαίδευσης με τον ορεινό πληθυσμό ισούται με $r=0.3$, δηλαδή η συσχέτιση είναι ασθενής. Όμως η κλίση της μέσης γραμμής είναι θετική κάτι που σημαίνει ότι οι μεγάλες σε πληθυσμό ορεινές περιφερειακές ενότητες ευνοούνται. Προφανώς, αυτές οι περιφερειακές ενότητες έχουν καλύτερο επίπεδο κατάρτισης των κατοίκων.

Διάγραμμα 4.11: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης της ορεινής έκτασης με τον ορεινό πληθυσμό

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

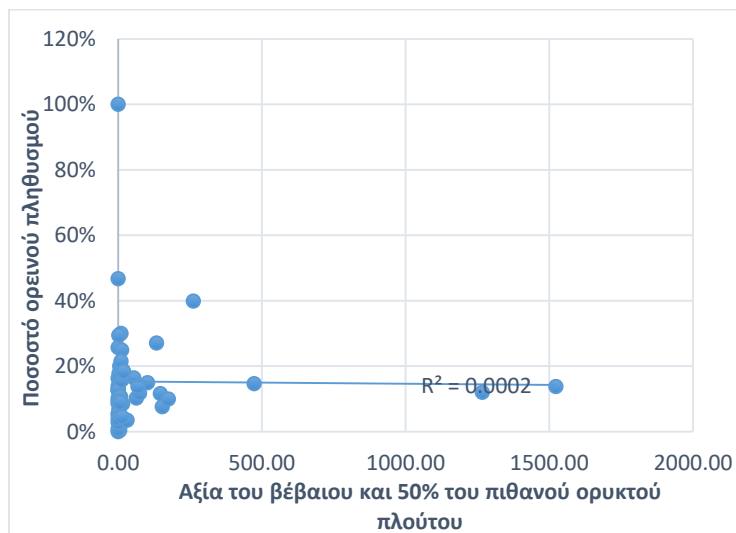
Η συσχέτιση των παραπάνω μεταβλητών ισούται με $r=0.7$, κάτι που σημαίνει ότι υπάρχει ισχυρή γραμμική συσχέτιση μεταξύ τους. Όπως επίσης και στο παρακάτω διάγραμμα 4.12 όπου παρουσιάζεται η σχέση μεταξύ ορεινού πληθυσμού και ορεινής γεωργικής έκτασης, όπου η μεταξύ τους συσχέτιση ισούται με $r=0.66$.

Διάγραμμα 4.12: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης της ορεινής γεωργικής έκτασης με τον ορεινό πληθυσμό

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Διάγραμμα 4.13: Σχηματική απεικόνιση της σχέσης του ποσοστού του ορεινού πληθυσμού με την αξία του βέβαιου και 50% του πιθανού ορυκτού πλούτου

Πηγή: Πολύζος, κ.α., (2005)., ΕΛΣΤΑΤ, Ιδία επεξεργασία

Τέλος, στο διάγραμμα 4.13 παρατηρούμε ότι η μέση γραμμή είναι σχεδόν οριζόντια και δεν υπάρχει γραμμική συσχέτιση μεταξύ τους, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει σχέση μεταξύ του ποσοστού των ορεινών περιοχών και της αξίας του βέβαιου και 50% του πιθανού ορυκτού πλούτου των περιφερειακών ενοτήτων.

4.2 Νομοθετικό πλαίσιο και προγράμματα

Ο Ελληνικός χώρος αντιμετωπίζει ακόμη και σήμερα μια σειρά σοβαρών διαρθρωτικών προβλημάτων όπου από την στιγμή που έγιναν προσπάθειες για την αντιμετώπιση τους δεν ήταν επαρκής η αποτελεσματικότητά τους. Τα στατιστικά στοιχεία αλλά και η μείωση του πληθυσμού με επακόλουθο την ερήμωση της ορεινής Ελλάδας, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα τα οποία λήφθηκαν για αυτές τις περιοχές δεν είχαν ολοκληρωμένο χαρακτήρα.

Στη χώρα μας, από το 1950 και για μια δεκαετία περίπου είχε εφαρμοστεί ένα ειδικό «πρόγραμμα ορεινής οικονομίας» με σειρά μέτρων πολιτικής, όπως επιδοτήσεις για την κτηνοτροφία, εθνικούς πόρους για κατασκευές δρόμων και μικρών αρδευτικών έργων, διενέργεια αναδασμών, δημιουργία και λειτουργία υπηρεσιών γεωργικών εφαρμογών για διάδοση νέων ποικιλιών και φυλών φυτών και ζώων αντίστοιχα καθώς και άλλων καινοτομιών (Ζιωγάνας, 2002).

Από το 1981, που η χώρα μας έγινε πλήρες μέλος της Ε.Ε., με την ΚΑΠ έχουν ληφθεί και εφαρμοστεί βαθμιαία διάφορα μέτρα πολιτικής για την ανάπτυξη των ορεινών και γενικά των λιγότερο ευνοημένων περιοχών. Αυτά κυρίως αναφέρονται στη στήριξη του εισοδήματος (ειδικά την εξισωτική αποζημίωση), στην αυξημένη ενθάρρυνση (επιδοτήσεις) για επενδύσεις δια μέσου κοινωνικών και διαρθρωτικών κανονισμών και σε παρεμβάσεις δια μέσου ολοκληρωμένων προγραμμάτων και πρωτοβουλιών (Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα, Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, INTERREG, LEADER, PESCA κ.ά.) (Ζιωγάνας, 2002). Τα σχετικά μέτρα τα οποία εφαρμόστηκαν μέχρι το 1985, χαρακτηρίζονται από την προσπάθεια της Ελλάδας να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται και να καλύψει το υπόλοιπο τμήμα των απαιτούμενων δαπανών από εθνικούς πόρους (Μιχαηλίδου και Ρόκος, 2004).

Μετά το 1985 αρχίζει να κατανοείται και να διαδίδεται στην Ελλάδα μια έννοια της «ολοκληρωμένης ανάπτυξης» με την απόφαση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να χρηματοδοτήσει τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα (ΜΟΠ) (1986-1993). Στόχος των ΜΟΠ ήταν η χρηματοδότηση τοπικών- ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης, με τα οποία ο αγροτικός τομέας θα συνδεόταν με τους άλλους τομείς και κλάδους σε τοπικό επίπεδο, ώστε να πολλαπλασιαστούν οι αναπτυξιακές επιδόσεις σε προϊόν και θέσεις εργασίας. Ακόμη και στο εσωτερικό του αγροτικού τομέα, σε κάθε

οικονομική δραστηριότητα θα έπρεπε να ενισχύονται επιμέρους δράσεις οι οποίες θα αλληλοϋποστηρίζονταν και θα συνδέονταν με την εκπαίδευση, την κατάρτιση, τον πολιτισμό (π.χ. ανάδειξη της λαϊκής παράδοσης, κλπ.). Οι δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς που ήταν υπεύθυνοι για το σχεδιασμό και την υλοποίηση της σχετικής αναπτυξιακής προσπάθειας δεν μπόρεσαν να προσαρμοσθούν στη νέα αντίληψη για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και συνεχίστηκε στην πράξη η εφαρμογή του μοντέλου της κλαδικής ανάπτυξης. Οι δυσκολίες της εφαρμογής των ΜΟΠ δυστυχώς συνεχίστηκαν και κατά την εφαρμογή του 1ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ) (1989-1993) και κατά την εφαρμογή του 2ου ΚΠΣ (1994-1999).

Τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης (ΚΠΣ) αποτελούν συμφωνίες χρηματοδότησης από την Ε.Ε. προς τα κράτη - μέλη, με τις οποίες χρηματοδοτείται ένα μέρος της περιφερειακής της πολιτικής. Βοηθούν στην οικονομική ανάπτυξη των περιφερειών που μειονεκτούν, με σκοπό την εξάλειψη ή τουλάχιστον την άμβλυνση των περιφερειακών ανισοτήτων και την επίτευξη της απαραίτητης οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Έχουν συγκεκριμένο κόστος, τρόπο χρηματοδότησης, καθώς και χρονικά όρια εφαρμογής

Η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) αποτελεί πλέον, από τα μέσα της δεκαετίας του '80, το πρότυπο με βάση το οποίο χαράζεται η εθνική πολιτική γης στον αγροτικό χώρο και όσον αφορά στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές συνοψίζεται στην ενίσχυση ορισμένων σύγχρονων ή παραδοσιακών καλλιεργειών, στην ενίσχυση συγκεκριμένων κτηνοτροφικών και δασοκομικών τεχνικών και έργων και στην προώθηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Η ΚΑΠ, δηλαδή το σύνολο των κανόνων που αφορούν στη διάρθρωση της γεωργίας και στη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων μέσα στην Κοινότητα, διαμορφώθηκε με βάση τις κατευθύνσεις της Συνθήκης της Ρώμης και η εναρμόνιση των κρατών μελών με τις αρχές της είναι υποχρεωτική (Μαραβέγιας 1992).

Πίνακας 4.11: Ισχύουσα Ευρωπαϊκή Νομοθεσία για τον καθορισμό των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα

Κανονισμός	Θέμα
75/268/ΕΟΚ	Οδηγία σχετικά με τη γεωργία στις ορεινές και άλλες μειονεκτικές περιοχές (1975)
81/645/ΕΟΚ	Οδηγία του Συμβουλίου της 20ής Ιουλίου 1981 περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της

	οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)
83/339/ΕΟΚ	Οδηγία του Συμβουλίου της 9ης Ιουλίου 1983 για την τροποποίηση της οδηγίας 81/645/ΕΟΚ περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)
85/148/ΕΟΚ	Οδηγία του Συμβουλίου της 29ης Ιανουαρίου 1985 για την τροποποίηση της οδηγίας 81/645/ΕΟΚ περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)
89/588/ΕΟΚ	Οδηγία του Συμβουλίου της 23ης Οκτωβρίου 1989 για την τροποποίηση της οδηγίας 81/645/ΕΟΚ περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)
93/66/ΕΟΚ	Οδηγία του Συμβουλίου της 19ης Ιουλίου 1993 για την τροποποίηση της οδηγίας 81/645/ΕΟΚ περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάδα)
94/516/ΕΚ	Απόφαση της Επιτροπής της 27ης Ιουλίου 1994 η οποία τροποποιεί τα όρια των μειονεκτικών περιοχών στην Ελληνική Δημοκρατία στο πλαίσιο της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ του Συμβουλίου

Πηγή : Πολιτική γης για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των ορεινών περιοχών στους τομείς της γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοπονίας Μιχαηλίδου, Ρόκος, 2004

Οι κανονισμοί του Πίνακα 4.11, αναφέρονται στην οριοθέτηση των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών στον ελληνικό χώρο, για τον καθορισμό των περιοχών στις οποίες θα χορηγούνται αυξημένες ενισχύσεις και κίνητρα. Η έλλειψη επαρκών και αξιόπιστων στοιχείων και πληροφοριών σχετικά με το φυσικό και το ανθρώπινο δυναμικό αυτών των περιοχών στη διάθεση της Ελληνικής κυβέρνησης, καθυστέρησε το χαρακτηρισμό τους από την Ε.Ε. ως ορεινές και μειονεκτικές και οδήγησε στην ψήφιση των τροποποιήσεων που αναφέρονται στον Πίνακα 4.10 μετά από συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών και αίτηση του Ελληνικού κράτους ότι κι άλλες περιοχές πληρούν τα κριτήρια που θεσπίστηκαν από την Οδηγία 75/268/ΕΟΚ για να χαρακτηριστούν έτσι. Επισημαίνεται λοιπόν η έλλειψη και η ανάγκη ύπαρξης μιας Ολοκληρωμένης Βάσης Γνώσης η οποία να διαθέτει, να εμπλουτίζεται και να ανανεώνεται συστηματικά με αξιόπιστα και έγκυρα μετρητικά και ποιοτικά στοιχεία που αφορούν στις συνθήκες της φυσικής και

κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών της χώρας (Μιχαηλίδου και Ρόκος, 2004).

Η εθνική πολιτική γης στον αγροτικό τομέα και στις ορεινές περιοχές, (όπως άλλωστε συμβαίνει πλέον αντιστοίχως και σε κάθε μορφή πολιτικής) αποτελεί κυρίως υιοθέτηση της ευρωπαϊκής αγροτικής πολιτικής, όπως αυτή περιγράφεται στην αναθεωρημένη Κοινή Αγροτική Πολιτική και στο Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου (Μιχαηλίδου, 2008). Σε ότι αφορά σε εθνικό επίπεδο, οι βασικές πολιτικές που αφορούν την ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, καθώς και τα εργαλεία μέσω των οποίων ασκούνται αναλύονται παρακάτω.

4.2.1 Νόμος 2742/99

Ο νόμος 2742/99 καθορίζει την γενικότερη πολιτική καθώς και τις κατευθυντήριες αρχές του χωροταξικού σχεδιασμού. Σχετικά με τις ορεινές περιοχές, με τον συγκεκριμένο νόμο καθορίζονται οι στόχοι και οι βασικές αρχές, επιπλέον παρουσιάζονται και τα βασικά εργαλεία άσκησης της χωροταξικής πολιτικής για αυτές τις περιοχές.

Ο νόμος 2742/99 περί «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη» είναι αυτός που καθορίζει τους στόχους και τις κατευθυντήριες αρχές του χωροταξικού σχεδιασμού στην Ελλάδα. Στο άρθρο 1 αναφέρει ότι “σκοπός του νόμου αυτού είναι η θέσπιση θεμελιωδών αρχών και η θεσμοθέτηση σύγχρονων οργάνων, διαδικασιών και μέσων άσκησης χωροταξικού σχεδιασμού που προωθούν την αειφόρο και ισόρροπη ανάπτυξη, κατοχυρώνουν την παραγωγική και κοινωνική συνοχή, διασφαλίζουν την προστασία του περιβάλλοντος στο σύνολο του εθνικού χώρου και στις επί μέρους ενότητες του και ενισχύουν τη θέση της χώρας στο διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο”.

Ο νόμος κάνει συχνές αναφορές στις ορεινές, απομονωμένες και γενικότερα προβληματικές περιοχές.

Στο άρθρο 2 αναγράφεται ότι ο χωροταξικός σχεδιασμός έχει ως στόχο να συμβάλει:

- Στην προστασία και αποκατάσταση του περιβάλλοντος, στη διατήρηση των οικολογικών και πολιτισμικών αποθεμάτων και στην προβολή και ανάδειξη των συγκριτικών γεωγραφικών, φυσικών, παραγωγικών και πολιτιστικών πλεονεκτημάτων της χώρας.
- Στη στήριξη της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στο σύνολο του εθνικού χώρου και ιδίως στις περιοχές που παρουσιάζουν προβλήματα

αναπτυξιακής υστέρησης, έντονων κοινωνικών διαφοροποιήσεων και περιβαλλοντικής υποβάθμισης, καθώς και στις περιφερειακές και απομονωμένες περιοχές ή σε άλλες περιοχές που παρουσιάζουν μειονεκτικά χαρακτηριστικά λόγω της γεωγραφικής τους θέσης.

Για την εκπλήρωση των παραπάνω στόχων, κατά τον νόμο πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ακόλουθες αρχές:

- Η αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των πολιτών και η βελτίωση των υποδομών στο σύνολο του εθνικού χώρου και ιδιαίτερα στις περιοχές που παρουσιάζουν προβλήματα αναπτυξιακής υστέρησης και περιβαλλοντικής υποβάθμισης.
- Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη, ανάδειξη και προστασία των νησιών, των ορεινών και των παραμεθόριων περιοχών της χώρας και ιδιαίτερα η ενίσχυση του δημογραφικού και πληθυσμιακού τους ισοζυγίου, η διατήρηση και ενθάρρυνση των παραδοσιακών παραγωγικών κλάδων τους και της παραγωγικής πολυμορφίας τους, η βελτίωση της πρόσβασής τους σε βασικές τεχνικές και κοινωνικές υποδομές, καθώς και η προστασία των φυσικών και των πολιτιστικών τους πόρων.
- Η συντήρηση, αποκατάσταση και ολοκληρωμένη διαχείριση των δασών, των αναδασωτέων περιοχών και των αγροτικών εκτάσεων.

Επιπλέον, προτείνονται οι Περιοχές Ειδικών Χωρικών Παρεμβάσεων, για την αντιμετώπιση καταστάσεων σε προβληματικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 11 αναφέρεται ότι μπορούν να ενταχθούν περιοχές οι οποίες παρουσιάζουν ιδιαίτερα ή κρίσιμα προβλήματα χωρικής ανάπτυξης που απαιτούν ειδικό σχεδιασμό και ρύθμιση και ιδίως:

- περιοχές με μειονεκτικό χαρακτηριστικό, λόγω γεωγραφικής απομόνωσης ή δυσμενούς προσπελασιμότητας, όπως ορεινές, νησιωτικές και δυσπρόσιτες περιοχές.
- περιοχές σε παραμεθόριες ζώνες που παρουσιάζουν κρίσιμα προβλήματα από γεωπολιτική άποψη.

4.2.2 Ο νέος χάρτης των μειονεκτικών περιοχών

Η έννοια των μειονεκτικών περιοχών εισήχθη με την οδηγία 75/268/ΕΟΚ. Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (ΕΕΣ), με έκθεσή του το 2003, άσκησε ιδιαίτερη κριτική στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαπιστώνοντας ότι «Η Επιτροπή δεν διαθέτει επαρκή αποδεικτικά στοιχεία σχετικά με το κατά πόσο η κατάταξη των μειονεκτικών περιοχών είναι έγκυρη. [Ακόμη,] παρά το γεγονός ότι ορισμένοι μακροοικονομικοί και κοινωνικοοικονομικοί δείκτες μεταβλήθηκαν αισθητά και ότι ορισμένες κατατάξεις μπορεί να μην ισχύουν πλέον, η Επιτροπή δεν πρότεινε τροποποίηση των υφιστάμενων κανονιστικών διατάξεων». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αντιδρώντας στην κριτική του ΕΕΣ, ξεκίνησε διαδικασία αλλαγής του τρόπου οριοθέτησης των μειονεκτικών περιοχών της παραγράφου 3.4 της Οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (άρθρο 19 Καν(ΕΚ) 1257/1999), καθώς οι ορεινές περιοχές οριοθετούνται με μετρήσιμα κριτήρια, κοινά για όλα τα κράτη – μέλη, ενώ η έκταση των περιοχών με ειδικά μειονεκτήματα υπόκειται σε ανώτατο όριο ανάλογα με την έκταση της χώρας.

Κανονιστικά, η νέα οριοθέτηση βασίστηκε σε βιοφυσικά κριτήρια κοινά για όλα τα κράτη – μέλη, ώστε να εντοπιστούν οι περιοχές που υπόκεινται σε φυσικούς περιορισμούς «ιδίως χαμηλή παραγωγικότητα του εδάφους ή κακές κλιματικές συνθήκες, και η διατήρηση εκτατικής γεωργικής δραστηριότητας να είναι σημαντική στις περιοχές αυτές για τη διαχείριση της γης». Ο αρχικός ορίζοντας εφαρμογής της νέας οριοθέτησης ήταν η 1/1/2010, γι' αυτό και το νέο καθεστώς συμπεριελήφθη στον Καν(ΕΚ) 1698/2005. Η εφαρμογή όμως δεν κατέστη δυνατή, καθώς οι διαδικασίες διαβούλευσης και προσομοίωσης των κριτηρίων της νέας οριοθέτησης αποδείχθηκαν ιδιαίτερα χρονοβόρες, με συνέπεια η έναρξη της εφαρμογής να μετατεθεί για περίοδο 2014 – 2020.

Σύμφωνα με την παράγραφο 5 του άρθρου 31 του Καν (ΕΕ) 1305/2013, η νέα οριοθέτηση θα έπρεπε να τεθεί σε ισχύ το αργότερο μέχρι την 1/1/2018 αλλά με τον Καν (ΕΕ) 2017/2393 (Omnibus) η προθεσμία εφαρμογής μετατέθηκε για την 1/1/2019.

Περιοχές με φυσικούς περιορισμούς

Η οριοθέτηση πραγματοποιείται σε δύο στάδια. Στο πρώτο στάδιο, οι περιοχές, εκτός των ορεινών περιοχών, θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν σημαντικά φυσικά μειονεκτήματα, εάν τουλάχιστον το 60% της γεωργικής έκτασης πληροί τουλάχιστον ένα από τα παρακάτω κριτήρια, που απαριθμούνται στο παράρτημα ΙΙΙ του εν λόγω κανονισμού, στην οριακή τιμή που αναφέρεται.

Πίνακας 4.12: Βιοφυσικά κριτήρια για την οριοθέτηση περιοχών που αντιμετωπίζουν φυσικά μειονεκτήματα

ΚΡΙΤΗΡΙΟ	ΟΡΙΣΜΟΣ	ΚΑΤΩ ΟΡΙΟ
ΚΛΙΜΑ		
Χαμηλή θερμοκρασία	Διάρκεια καλλιεργητικής περιόδου (αριθμός ημερών) που ορίζεται βάσει του αριθμού των ημερών με μέση ημερήσια θερμοκρασία 5 °C (LGPI5) H	≤ 180 ημέρες
	Αθροισμα θερμικού χρόνου (βαθμοημέρες) για καλλιεργητική περίοδο που ορίζεται βάσει της συσσωρευμένης ημερήσιας μέσης θερμοκρασίας > 5 °C	≤ 1 500 βαθμοημέρες
Ξηρασία	Λόγος των ετήσιων βροχοπτώσεων (P) προς την ετήσια δυνητική εξατμισοδιαπνοή (PET)	P/PET ≤ 0,5
ΚΛΙΜΑ ΚΑΙ ΕΛΑΦΟΣ		
Υπερβολική υγρασία του εδάφους	Αριθμός ημερών στο επίπεδο ή άνω του επιπέδου αγροϋδροχωρητικότητας	≥ 230 ημέρες
ΕΛΑΦΟΣ		
Περιορισμένη αποστράγγιση εδαφών	Περιοχές που είναι σε κατάσταση υδατοκορεσμού για μεγάλη διάρκεια του έτους	Υγρασία σε 80 cm από την επιφάνεια για διάστημα 6 μηνών, ή υγρασία σε 40 cm για διάστημα άνω των 11 μηνών ή
		Ανεπαρκώς ή πολύ κακώς αποστραγγιζόμενο έδαφος ή
		Χρωματικό μοτίβο gleyic σε 40 cm από την επιφάνεια
Δυσμενής υφή και πετρώδες	Σχετική αφθονία σε πηλό, ιλύ, άμμο, οργανική ύλη (βάρος %) και κλάσματα χονδροειδών υλικών (ογκομετρικά %)	≥ 15 % του όγκου του καλλιεργήσιμου στρώματος είναι χονδροειδή υλικά, συμπεριλαμβανομένου του βραχώδους επιφανειακού στρώματος, των κροκαλών ή
		κατηγορία υφής του μισού ή περισσότερο (σφρευτικά) των 100 cm από την επιφάνεια του εδάφους είναι άμμος, αργιλώδης άμμο που ορίζεται ως: Ιλύς % + (2 × άργιλο %) ≤ 30 %) ή
		η κατηγορία υφής του καλλιεργήσιμου στρώματος είναι βαρεία άργιλος (≥ 60 % άργιλος) ή

		οργανικό έδαφος (οργανική ύλη $\geq 30\%$) τουλάχιστον 40 cm ή
		το καλλιεργήσιμο στρώμα περιέχει 30 % ή περισσότερο άργιλο, και υπάρχουν ιδιότητες vertic σε 100 cm από την επιφάνεια του εδάφους
Ριζοφυΐα μικρού βάθους	Βάθος (cm) από την επιφάνεια του εδάφους με συνεκτικό σκληρό βράχο ή σκληρό αδιαπέραστο στρώμα.	≤ 30 cm
Έδαφος φτωχό σε χημικές ιδιότητες	Παρουσία αλάτων, ανταλλάξιμου νατρίου, υπερβολικής οξύτητας	Αλατότητα: ≥ 4 deci- Siemens ανά μέτρο (dS/m) στο καλλιεργήσιμο στρώμα ή
		odicity: ≥ 6 ποσοστό ανταλλάξιμου νατρίου (ESP) στο μισό ή περισσότερο (σωρευτικά) των 100 cm του επιφανειακού στρώματος του εδάφους ή
		Οξύτητα εδάφους: pH ≤ 5 (στο νερό) στο καλλιεργήσιμο στρώμα
ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ		
Απότομη πλαγιά	Υψομετρική διαφορά ως προς την επιπεδομετρική απόσταση (%)	$\geq 15\%$

Πηγή: Καν. (ΕΕ) 1305/2013, Ιδία επεξεργασία

Στο δεύτερο στάδιο, μετά την οριοθέτηση με βάση τα ανωτέρω κριτήρια, τα κράτη μέλη προβαίνουν υποχρεωτικά σε συντονισμό ακριβείας (finetuning), βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, με σκοπό τον αποκλεισμό περιοχών, στις οποίες έχουν διαπιστωθεί σημαντικά φυσικά μειονεκτήματα, αλλά έχουν ξεπερασθεί:

- με επενδύσεις ή
- με οικονομική δραστηριότητα ή
- εάν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία φυσιολογικής παραγωγικότητας της γης ή
- εάν οι μέθοδοι παραγωγής ή τα συστήματα καλλιέργειας αντισταθμίζουν την απώλεια εισοδήματος ή τις πρόσθετες δαπάνες.

Στην χώρα μας σύμφωνα με τα αποτελέσματα της σχετικής μελέτης, που εκπονήθηκε από το Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών στο πλαίσιο του μέτρου Τεχνικής Στήριξης του ΠΑΑ 2014 - 2020, για το πρώτο στάδιο οριοθέτησης, σχεδόν το σύνολο της

μη ορεινής χρησιμοποιούμενης γεωργικής έκτασης της χώρας υπόκειται σε βιοφυσικούς περιορισμούς, με κυριότερο την ξηρασία.

Στη συνέχεια προκειμένου να διαπιστωθεί αν συνεχίζουν να ισχύουν οι φυσικοί περιορισμοί ή έχουν ξεπερασθεί μετά από την πραγματοποίηση επενδύσεων εξετάστηκε αν έχουν γίνει αρδευτικά έργα δεδομένου ότι ο κύριος περιορισμός είναι η ξηρασία. Στη βάση αυτή εξετάστηκε και το ποσοστό άρδευσης ανά Δημοτική / Τοπική Κοινότητα στις οποίες εάν η αρδευόμενη έκταση είναι μεγαλύτερη του 50% έχει αρθεί ο φυσικός περιορισμός και επομένως εξαιρέθηκαν.

Επιπλέον, εκτιμήθηκε η οικονομική δραστηριότητα, με υπολογισμό της τυπικής απόδοσης ανά νομό και εξαιρέθηκαν οι Νομοί που παρουσιάζουν τυπική απόδοση μεγαλύτερη του 80% του μέσου όρου της χώρας, καθώς στις περιοχές αυτές φαίνεται ότι οι γεωργικές πρακτικές έχουν προσαρμοστεί στις συνθήκες, έτσι ώστε να αμβλύνεται η επίδραση των φυσικών περιορισμών.

Περιοχές με Ειδικά μειονεκτήματα

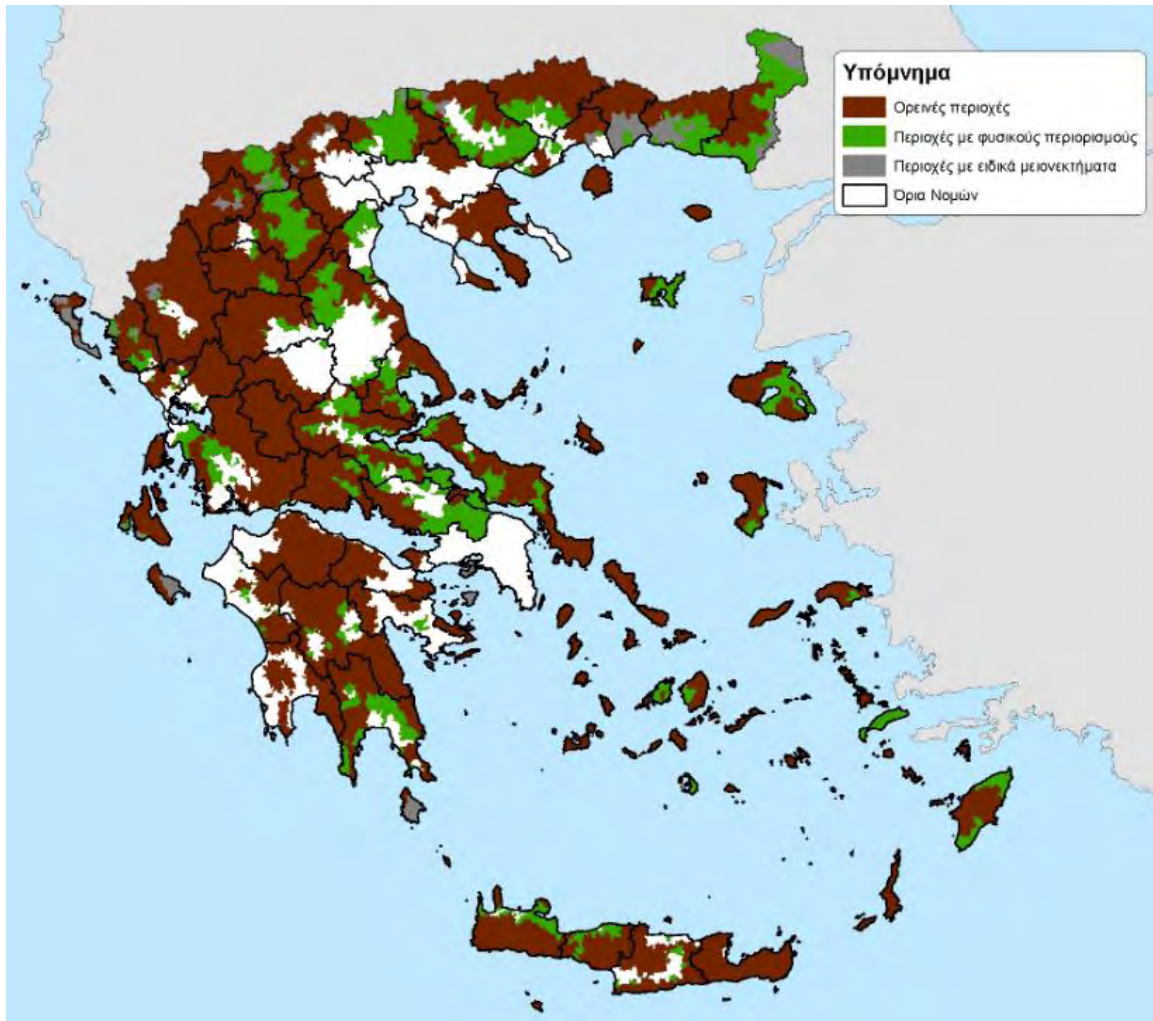
Με βάση την παράγραφο 4 του άρθρου 32 Καν(ΕΕ) 1305/2013, μπορούν να καθοριστούν περιοχές, πέραν των ορεινών και αυτών που υπόκεινται σε άλλους φυσικούς περιορισμούς, «[...] εάν αντιμετωπίζουν ειδικά μειονεκτήματα και η διαχείριση γης πρέπει να συνεχισθεί προκειμένου να διατηρηθεί ή να βελτιωθεί το περιβάλλον, να διατηρηθεί η ύπαιθρος, να διαφυλαχθεί το τουριστικό δυναμικό της περιοχής ή να προστατευθεί η ακτογραμμή. Στις περιοχές με ειδικά μειονεκτήματα συγκαταλέγονται οι γεωργικές περιοχές εντός των οποίων οι φυσικές συνθήκες παραγωγής είναι παρόμοιες και η συνολική έκταση των οποίων δεν υπερβαίνει το 10 % της έκτασης του συγκεκριμένου κράτους μέλους.» Με βάση αυτή τη διάταξη και με σκοπό τη διατήρηση της υπαίθρου ή/και τη διαφύλαξη του τουριστικού δυναμικού, ορίζονται ως περιοχές με ειδικά μειονεκτήματα:

- οι περιοχές της Θράκης που δεν εμπίπτουν σε κάποιον από τους λοιπούς χαρακτηρισμούς·
- οι περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας που εφάπτονται στα χερσαία σύνορα και δεν εμπίπτουν σε κάποιον από τους λοιπούς χαρακτηρισμούς·
- οι νησιωτικές περιοχές που δεν εμπίπτουν σε κάποιον από τους λοιπούς χαρακτηρισμούς, και συγκεκριμένα Δημοτικές / Τοπικές κοινότητες των νησιών της

Περιφέρειας Αττικής, της Περιφέρειας Ιονίων Νήσων και της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου.

Η σχετική διαβούλευση έχει σταλθεί στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για να εγκριθεί. Στη συνέχεια παρουσιάζεται χάρτης των νέων περιοχών με φυσικούς περιορισμούς και των περιοχών με ειδικά μειονεκτήματα.

Χάρτης 4.8: Ο νέος χάρτης των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα

Πηγή: Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

4.2.3 Το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης

Το Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (Γ.Π.Χ.Σ.Α.Α.) εκπονήθηκε με βάση τις διατάξεις του νόμου 2742/99 και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 128 Α/3.07.08. Λειτουργεί συμπληρωματικά με τον νόμο και βρίσκεται σε πλήρη συνάφεια με

αυτόν. Σκοπός του Γ.Π.Χ.Σ.Α.Α. είναι προσδιορισμός στρατηγικών κατευθύνσεων για την ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη και την αειφόρο οργάνωση του εθνικού χώρου για τα επόμενα 15 χρόνια. Το Γενικό Πλαίσιο αποτελεί τη βάση αναφοράς για τον συντονισμό και την εναρμόνιση των επιμέρους πολιτικών, προγραμμάτων και επενδυτικών σχεδίων που έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη συνοχή και την ανάπτυξη του εθνικού χώρου.

Η πρώτη αναφορά για την ανάπτυξη των τις μειονεκτικών περιοχών στο Γ.Π.Χ.Σ.Α.Α. γίνεται στο άρθρο 2 καθώς αναφέρεται ότι επιδιώκεται η επιτάχυνση του μετασχηματισμού του αστικού συστήματος της χώρας σε περισσότερο ισόρροπο και πολυκεντρικό και η ενθάρρυνση της ενδογενούς ανάπτυξης ιδιαίτερα των μειονεκτικών περιοχών του ορεινού και νησιωτικού χώρου.

Το άρθρο 9 αφορά τη χωρική οργάνωση και ανάπτυξη του ορεινού, παράκτιου, νησιωτικού και αγροτικού χώρου, καθώς και των παραμεθορίων περιοχών. Σε αυτό το άρθρο αναφέρονται αποκλειστικά οι περιοχές αυτές. Σύμφωνα με το άρθρο 9, παράγραφος 3, επισημαίνεται ότι για τον ορεινό χώρο επιδιώκεται η ανασυγκρότηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων, η συγκράτηση του πληθυσμού και η ισόρροπη σχέση μεταξύ πόλης και υπαίθρου .

Οι γενικές κατευθύνσεις οι οποίες θα εξειδικευτούν στο Ειδικό Χωροταξικό για τον Ορεινό χώρο είναι η αντιμετώπιση της δημογραφικής αποψίλωσης με την ενίσχυση των υποδομών/υπηρεσιών και των δυνατοτήτων απασχόλησης, η ανάδειξη των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε παραγωγικού πόρου, η στήριξη των δραστηριοτήτων της τοπικής ενδοχώρας για την κοινωνική και οικονομική ανασυγκρότηση, η διαφύλαξη των τοπίων, των δασών, των περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών, η προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών πόρων ως αναπτυξιακών πόρων, η διευκόλυνση της πρόσβασης σε υποδομές, επικοινωνία και γνώση και η ενίσχυση των δυναμικών ορεινών οικισμών.

Τέλος, το Άρθρο 10 αναφέρει για τη διατήρηση, προστασία και ανάδειξη του εθνικού φυσικού και πολιτιστικού πλούτου και για τη διαχείριση των φυσικών πόρων, που σχετίζονται άμεσα με την προστασία και την ανάπτυξη του ορεινού χώρου. Συγκεκριμένα προσδιορίζονται οι περιοχές προτεραιότητας για την ανάδειξη και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος σε εφαρμογή των διεθνών και κοινοτικών δεσμεύσεων της χώρας και δίδονται γενικές κατευθύνσεις μεταξύ άλλων για την προστασία των δασών. Ανάμεσα σε

άλλα εξαγγέλλεται η κατάρτιση μητρώου ποιότητας εδαφών και η παρακολούθηση της εξέλιξής τους, η ταχεία προώθηση της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η κατάρτιση δασολογίου, μέτρα πρόληψης των δασικών πυρκαγιών και αναδασώσεις (Λουλάκης, 2011).

4.2.4 Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον Τουρισμό

Στο Ειδικό Πλαίσιο για τον τουρισμό, αναφορικά με τις ορεινές περιοχές, βασική κατεύθυνση τουριστικής αξιοποίησης του ορεινού χώρου συνίσταται στη μέριμνα για την προστασία, αναβάθμιση και ανάδειξη των πόρων, τη βελτίωση της προσβασιμότητας, τη συγκρότηση τοπικών πολυθεματικών δικτύων, την αξιοποίηση και την προβολή των προορισμών. Επιπρόσθετα για τον ορεινό χώρο επιβάλλονται, τα εξής:

- Διατήρηση της ποιότητας των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων με μέτρα πρόληψης των κινδύνων υποβάθμισης τους,
- Λήψη ειδικών μέτρων ενσωμάτωσης τρίτων δραστηριοτήτων, αναγκών για τη λειτουργία του χώρου που παρουσιάζουν ασυμβατότητες με την τουριστική δραστηριότητα και ειδικότερα μέτρων αισθητικής και λειτουργικής αναβάθμισης των υποδομών τους,
- Λειτουργία βασικών προτύπων καθώς και εξειδικευμένων, κατά περίπτωση κανόνων για το σχεδιασμό και τη δόμηση, λαμβάνοντας υπόψη την παραδοσιακή αρχιτεκτονική και τις τοπικές παραδόσεις,
- Υιοθέτηση πρακτικών που θα εξασφαλίσουν μειωμένη κατανάλωση ενέργειας και χρήση φιλικών προς το περιβάλλον υλικών,
- Δημιουργία ειδικών κατασκευαστικών προτύπων για τη δημιουργία συμβατικών υποδομών στον ορεινό χώρο

Όλα τα παραπάνω προβλέπονται από το σχέδιο τουρισμού για τις ορεινές περιοχές. Το Ειδικό Πλαίσιο φαίνεται να δίνει έμφαση στη διευκόλυνση των επενδύσεων και στη μεγέθυνση του τουρισμού, παρά στην ενσωμάτωση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης και της ορθολογικής χωροταξικής οργάνωσης. Αυτή η κατεύθυνση όμως θέτει κινδύνους αλλοίωσης του φυσικού περιβάλλοντος και του χαρακτήρα πολλών ορεινών περιοχών της χώρας.

4.2.5 Νησιώτικες Περιοχές

Αναφορικά με τις νησιώτικες περιοχές οι οποίες δεν έχουν αναφερθεί στην παρούσα εργασία σημαντικά, αξίζει να σημειωθεί ότι παρόλο που η Ε.Ε. δεν έδωσε ιδιαίτερη έμφαση σε αυτές τις περιοχές, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη συνεδρίασή του στη Ρόδο το 1988 "...αναγνώρισε τα ιδιάζοντα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν ορισμένες νησιωτικές περιφέρειες της Κοινότητας και έκρινε σκόπιμο να εφαρμοστούν μέτρα για την αντιμετώπιση αυτών των ιδιάζόντων προβλημάτων". Η αναγνώριση αυτή οδήγησε στην ψήφιση του Κανονισμού 2019/93, με τον οποίο θεσμοθετήθηκε ειδικό καθεστώς για τα μικρά νησιά του Αιγαίου πελάγους (εκτός Κρήτης και Ευβοίας) που περιλαμβάνει μέτρα για τον εφοδιασμό των νησιών με βασικά προϊόντα και μέτρα για τη στήριξη της τοπικής τους παραγωγής (Χατζηθεοδωρίδης κ.α., 2006).

Στην συνέχεια ο Κανονισμός (ΕΚ) 2019/93 αντικαταστάθηκε το 2006 από τον 1405/2006, σύμφωνα με τον οποίο συνεχίζουν να υφίστανται οι λόγοι του προηγούμενου κανονισμού για την καθιέρωση ειδικών μέτρων, ενώ παρέχεται μεγαλύτερη ευελιξία και διαχειριστική δυνατότητα για το κράτος μέλος που εφαρμόζει τα μέτρα.

Οι νησιωτικές περιοχές της Ελλάδας, σύμφωνα με το Π.Α.Α. 2007-2013 χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία, απόσταση από την ηπειρωτική χώρα που συνεπάγεται αυξημένο κόστος μεταφοράς, σπανιότητα πόρων και ανταγωνιστικότητα στη χρήση της γης εξαιτίας του τουρισμού. Η τουριστική ανάπτυξη επιφέρει εισοδήματα και πληθυσμιακές συγκεντρώσεις στα παράλια, ενώ η νησιωτική ενδοχώρα σε πολλές περιπτώσεις, παραμένει προβληματική. Η αλιεία είναι σημαντική δραστηριότητα για τα νησιά, καθώς επίσης και η γεωργική παραγωγή, με ποικιλία συνήθως ποιοτικών αλλά περιορισμένων σε ποσότητα προϊόντων. Οι αναπτυξιακές προτεραιότητες για την αγροτική ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών θα πρέπει να προσβλέπουν σε ένα μοντέλο ολοκληρωμένης ανάπτυξης, που θα λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και θα είναι συμβατό με τις λοιπές αναπτυξιακές πολιτικές (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2009α).

4.2.6 Προγράμματα

Για τις μειονεκτικές περιοχές φαίνεται ότι απαιτείται συνεχώς ισχυρότερη οικονομική και κοινωνική στήριξη για τη διατήρηση και επιβίωση των ανθρώπων και του φυσικού

περιβάλλοντος. Τα μικρά νούμερα του πληθυσμού όπου ακόμη κατοικούν σε αυτές τις περιοχές δεν μπορούν να αναπτυχθούν μόνο με στήριξη του εισοδήματος, αλλά κυρίως με τη δημιουργία νέων ευκαιριών επαγγελματιών και απασχόλησης καθώς επίσης με την κατασκευή της αναγκαίας υποδομής, ώστε να διευκολύνεται η παροχή των πάσης φύσεως υπηρεσιών (Ζιωγάνας, 2002).

Από το 1981, που η χώρα μας έγινε πλήρες μέλος της Ε.Ε., με την ΚΑΠ έχουν γίνει προσπάθειες για την ανάπτυξη των ορεινών και γενικά των λιγότερο ευνοημένων περιοχών. Αυτά τα προγράμματα κυρίως είναι για την στήριξη του εισοδήματος δια μέσου ολοκληρωμένων προγραμμάτων και πρωτοβουλιών, όπως αναλύονται παρακάτω.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αρχές του 1988, με βάση τις προτάσεις της Επιτροπής έλαβε αποφάσεις για τη μεταρρύθμιση της κοινής γεωργικής πολιτικής, τη χρηματοδότηση της Κοινότητας και τη μεταρρύθμιση των διαρθρωτικών Ταμείων («πακέτο Ντελόρ Ι»). Η μεταρρύθμιση συντελέστηκε με μια σειρά αποφάσεων και Κανονισμών (που εκδόθηκαν τον Ιούνιο και τον Δεκέμβριο του 1988), οι οποίοι τίθενται σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1989, με διάρκεια έως την 31η Δεκεμβρίου 1993.

Η Ελλάδα είχε ενταχθεί στους στόχους αυτής της δράσης. Το 1989 τα Μ.Ο.Π. ενσωματώθηκαν στο Α' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, περνώντας την Ελλάδα στην **πρώτη Προγραμματική Περίοδο** (1989 – 1993). Η αναπτυξιακή στρατηγική που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα από το 1984 μέχρι το 1993 (που καλύπτει τόσο τα Μ.Ο.Π. όσο και το Α' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης) χαρακτηρίστηκε κυρίως από τη μεγάλη διασπορά των διαθέσιμων πόρων σε μικρά έργα υποδομής σε ολόκληρη τη χώρα. Η πολιτική αυτή στήριξε την οικονομική δραστηριότητα και διευκόλυνε τη βελτίωση του επιπέδου ζωής στις αγροτικές και απομακρυσμένες περιοχές. Αναβάθμισε το επαρχιακό δίκτυο μεταφορών και ενίσχυσε τον εκσυγχρονισμό των μικρών γεωργικών επιχειρήσεων και την ίδρυση ξενοδοχείων μικρού και μεσαίου μεγέθους σε πολλές περιοχές (Καστάνιας, 2006).

Ακολούθησε η **δεύτερη Προγραμματική Περίοδος** (1994 – 1999) κατά την οποία υλοποιήθηκε το Β' Κ.Π.Σ. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε από μεγαλύτερη έμφαση σε έργα υποδομής εθνικής σημασίας που ενισχύουν την εξωστρέφεια της οικονομίας και τη γενικότερη διασύνδεση της χώρας με το εξωτερικό.

Κατά την **τρίτη προγραμματική περίοδο** στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006» (Ε.Π.Α.Α.-Α.Υ.) και των Π.Ε.Π., εφαρμόστηκαν για πρώτη φορά Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.) με πολυτομεακό χαρακτήρα και στόχο τη βελτίωση συνολικά της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης σαφώς προσδιορισμένων αρχικά, ορεινών και μειονεκτικών περιοχών (Υπουργείο Γεωργίας 2001).

Κατά την **Τέταρτη Προγραμματική περίοδο** δηλαδή από το 2007 έως το 2013 .

Το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (Π.Α.Α.) 2007-2013 είναι ένα από τα τομεακά επιχειρησιακά προγράμματα του εθνικού στρατηγικού πλαισίου αναφοράς (Ε.Σ.Π.Α) 2007-2013. Το Εθνικό Σχέδιο Στρατηγικής Αγροτικής Ανάπτυξης (Ε.Σ.Σ.Α.Α.) 2007-2013 αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση του προγράμματος και όλοι οι στόχοι του έχουν ενσωματωθεί στο πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης, ενώ τα περιεχόμενα του προγράμματος ευρίσκονται σε συμφωνία με το άρθρο 16 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2005 (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2006). Το πρόγραμμα αποσκοπεί στην υλοποίηση της στρατηγικής για την αγροτική ανάπτυξη της Ελλάδας μέσω τεσσάρων γενικών στόχων, οι οποίοι ταυτίζονται και με τους τέσσερις άξονες του. Οι γενικοί αυτοί στόχοι είναι:

- Η διατήρηση και βελτίωση της γεωργίας, της δασοκομίας και του αγροδιατροφικού τομέα.
- Η προστασία του περιβάλλοντος και η αειφόρος διαχείριση των φυσικών πόρων.
- Η βελτίωση της ποιότητας ζωής στις αγροτικές περιοχές και η ενθάρρυνση της διαφοροποίησης της αγροτικής οικονομίας.
- Η δημιουργία τοπικών ικανοτήτων για την απασχόληση και τη διαφοροποίηση στις αγροτικές περιοχές μέσω της προσέγγισης LEADER.

Η υλοποίηση αξόνων και μέτρων του Π.Α.Α. 2007-2013 που αφορούν στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές γίνεται με βάση τους ορισμούς του άρθρου 50 του Κανονισμού (ΕΚ) 1698/2006. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο κανονισμό, «οι ορεινές, είναι περιοχές που χαρακτηρίζονται από σημαντικό περιορισμό των δυνατοτήτων χρησιμοποίησης της γης και από σημαντική αύξηση του κόστους λόγω δυσχερών κλιματικών συνθηκών, υψομέτρου ή απότομων κλίσεων ή συνδυασμού των παραπάνω παραγόντων (Χατζηθεοδωρίδης, κ.α., 2006).

Σύμφωνα με το Π.Α.Α. 2007-2013, στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας παρατηρείται αναπτυξιακός δεισιμός, όπου από τη μία διαπιστώνεται σχεδόν πλήρης εγκατάλειψη πολλών τέτοιων περιοχών και από την άλλη σημειώνεται σε άλλες ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, σημαντική ανάπτυξη ήπιων τουριστικών δραστηριοτήτων, βιολογικής γεωργίας και μεταποίησης που βασίζεται σε παραδοσιακά πρότυπα. Για τις περιοχές αυτές το πρόγραμμα υιοθέτησε μέτρα κυρίως για την ενδυνάμωση της γεωργίας και τη διαφοροποίηση της παραγωγικής βάσης, στοχεύοντας σε ένα πολυλειτουργικό μοντέλο, με έμφαση στην παραγωγή ειδικών προϊόντων. Επίσης, η ανάπτυξη τους συνδέεται άμεσα με τη δημιουργία έργων υποδομής και την προώθηση βιώσιμων προτύπων παραγωγής και διαβίωσης (ΥΠ.Α.Α.Τ. 2007β, 2009α).

Στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης 2007-2013, υλοποιούνται άξονες και μέτρα που έχουν αποκλειστικά ή κύρια ως περιοχές εφαρμογής/παρέμβασης, ορεινές, μειονεκτικές περιοχές της χώρας. Τα μέτρα αυτά αναφέρονται σε ειδικές ενισχύσεις που λαμβάνουν οι κάτοικοι των ορεινών (μέτρο 211) και των μειονεκτικών (μέτρο 212) περιοχών και οι οποίες αποσκοπούν να αντισταθμίσουν την απώλεια εισοδήματος τους που προέρχεται από τις φυσικές μειονεξίες της περιοχής τους. Ενώ τα μέτρα 3 και 4 βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με την προτεραιότητα της Ε.Ε. για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των αγροτικών περιοχών, μέσω της διαφοροποίησης της οικονομικής βάσης, της παροχής υπηρεσιών που σχετίζονται με την βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των αγροτικών περιοχών και την προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής συνοχής στον Ευρωπαϊκό χώρο (Πίνακας 4.13) (Χατζηθεοδωρίδης κ.α., 2006).

Πίνακας 4.13: Άξονες και μέτρα του Π.Α.Α. 2007-2013 που εφαρμόζονται αποκλειστικά ή κύρια σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

Άξονας Μέτρο	Τίτλος	Γεωγραφικό Πεδίο	Δημόσια Δαπάνη €
211	«Ενισχύσεις στους γεωργούς ορεινών περιοχών για φυσικά μειονεκτήματα»	Ορεινές περιοχές της οδηγίας 85/148/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.	344.976.353

212	«Ενισχύσεις στους γεωργούς περιοχών με μειονεκτήματα, εκτός των ορεινών περιοχών»	Περιοχές της οδηγίας 85/148/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με τις ενδείξεις «πίνακας μειονεκτικών περιοχών (3/4) και (3/5)». Το μέτρο θα αναθεωρηθεί με τις ενδιάμεσες περιοχές όπως θα καθοριστούν από 1-1-2010 (άρθρο 50.3 Καν. 1698/2005 και άρθρο 93 παρ.1).	79.995.749
3	Άξονας 3 «Ποιότητα ζωής στις αγροτικές περιοχές και διαφοροποίηση αγροτικής οικονομίας» (Ο.Π.Α.Α.Χ. 3ου Κ.Π.Σ.)	Αφορά σε γεωγραφικά οριοθετημένες αγροτικές περιοχές και κυρίως σε: -ορεινές και μειονεκτικές περιοχές σύμφωνα με το Άρθρο 50 του Καν. 1698/2005, - περιοχές που ο πρωτογενής τομέας παρουσιάζει μεγάλη σημασία στην τοπική οικονομία, -περιοχές με πληθυσμιακή συρρίκνωση και με απόσταση από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Ειδικότερα, η εφαρμογή των Μέτρων αφορά περιοχές παρέμβασης των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ) του Ε.Π. «Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000-2006» (ΕΠΑΑ-ΑΥ) και των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) 2000-2006 σε συνέχεια των αναπτυξιακών μελετών που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο εφαρμογής αυτών.	966.652.025
4	Άξονας 4 «Προσέγγιση LEADER»	Αφορά ορεινές, μειονεκτικές, αλλά και πεδινές, συμπεριλαμβανομένων νησιωτικών περιοχών της Χώρας, με ιδιαίτερη μέριμνα για τις περιπτώσεις πυρόπληκτων περιοχών από τις πυρκαγιές Ιούλιου – Αυγούστου 2007. Ο πληθυσμός των περιοχών κυμαίνεται μεταξύ 5.000 έως 150.000 κατοίκων. Οι σχετικές παρεμβάσεις θα υλοποιηθούν σε Δημοτικά Διαμερίσματα μέχρι 5.000 κατοίκους.	295.266.850

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων 2009.

Εκτός από τα μέτρα και τους άξονες του Π.Α.Α. 2007-2014, που απευθύνονται αποκλειστικά ή κύρια στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας, στο πλαίσιο του επιχειρησιακού προγράμματος υφίστανται μέτρα που προβλέπουν ειδική ενίσχυση για τους δικαιούχους των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών, έναντι των δικαιούχων της υπόλοιπης επικράτειας. Τα μέτρα αυτά σχεδιάστηκαν ήδη από τη δεύτερη προγραμματική περίοδο και αποτελούν συνέχεια αντίστοιχων μέτρων που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο των επιχειρησιακών προγραμμάτων του 2ου και 3ου κοινοτικού πλαισίου στήριξης. Ποιο συγκεκριμένα τα μέτρα αυτά φαίνονται στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 4.14).

Πίνακας 4.14: Μέτρα του Π.Α.Α. 2007-2013 που προβλέπουν ειδικές ενισχύσεις για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές.

ΜΕΤΡΑ ΠΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΟΥΝ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΡΕΙΝΕΣ ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΕΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ			
Μέτρο	Τίτλος	Ειδική ενίσχυση – Διαφοροποίηση	Δημόσια Δαπάνη €
112	«Εγκατάσταση νέων γεωργών»	Το μέγιστο ύψος ενίσχυσης ανέρχεται σε 40.000 € και το ελάχιστο σε 10.000€. Το ύψος της ενίσχυσης διαφοροποιείται ανάλογα με : - τον τόπο μόνιμης κατοικίας (κατηγορίες: ορεινή- μειονεκτική- λοιπές) - την παραγωγική κατεύθυνση της εκμετάλλευσης (κτηνοτροφική, φυτική) και - το συνολικό εισόδημα της εκμετάλλευσης.	304.989.343
121	«Εκσυγχρονισμός γεωργικών εκμεταλλεύσεων»	Οι νέοι γεωργοί που διαμένουν σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές λαμβάνουν ενίσχυση 60%, ενώ οι νέοι γεωργοί των λοιπών περιοχών, 50%. Οι λοιποί δικαιούχοι που διαμένουν σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές λαμβάνουν ενίσχυση 50%, ενώ οι λοιποί δικαιούχοι των λοιπών περιοχών, 40%.	449.984.276

221	«Πρώτη δάσωση γεωργικών γαιών»	Η ενίσχυση χορηγείται με τη μορφή επιδότησης κεφαλαίου και το ύψος της μπορεί να φθάσει στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, το 80% των επιλέξιμων δαπανών (εάν δικαιούχος είναι δημόσια αρχή, φτάνει το 100%). Στις λοιπές περιοχές μπορεί να φτάσει το 70% των επιλέξιμων δαπανών.	139.992.560
223	«Πρώτη Δάσωση μη γεωργικών γαιών»	Η ενίσχυση χορηγείται με τη μορφή επιδότησης κεφαλαίου και το ύψος της φτάνει στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, το 80% των επιλέξιμων δαπανών (εάν δικαιούχος είναι δημόσια αρχή, φτάνει το 100%). Στις λοιπές περιοχές μπορεί να φτάσει το 70% των επιλέξιμων δαπανών.	29.998.406

Πηγή: Στοιχεία Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων 2009.

Η χωρική διάσταση αποκτά περισσότερο ουσιαστικό ρόλο στην περίπτωση των μέτρων που αναφέρονται αποκλειστικά ή κύρια στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές και ακόμα πιο συγκεκριμένα στην εφαρμογή των αξόνων 3 και 4. Οι δύο αυτοί άξονες αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, καθώς μέσω αυτών υλοποιείται ουσιαστικά η πολιτική της ολοκληρωμένης και τοπικής ανάπτυξης του αγροτικού χώρου, ενώ είναι ιδιαίτερα σημαντικοί από πλευράς χρηματοδοτικής βαρύτητας καθώς αντιπροσωπεύουν περίπου το 25% της συνολικής δημόσιας δαπάνης του προγράμματος (Χατζηθεοδωρίδης, κ.α., 2006).

Κεφάλαιο 5

Προτάσεις Ανάπτυξης Μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα

Παρά το γεγονός ότι οι ορεινές περιοχές έχουν σημαντική παρουσία στην χώρα, οι πολιτικές και οι κατευθύνσεις που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα στη χώρα μας δεν έχουν καταφέρει να αντιμετωπίσουν τα σοβαρά προβλήματα των περιοχών αυτών. Καμία από τις πολιτικές δεν κατάφερε ποτέ να εντάξει αποτελεσματικά τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής με αποτέλεσμα η ανάπτυξη να μην έχει φτάσει στα επιθυμητά επίπεδα (Τσιάκαλος, 2016).

Για να πετύχουμε μία ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη στον ορεινό όγκο της χώρας μας καθίσταται αναγκαία η χρήση του εργαλείου χωρικού σχεδιασμού. Μια ανάπτυξη που θα πρέπει ταυτόχρονα να πετυχαίνει οικονομική, κοινωνική, τεχνολογική, πολιτική, και πολιτιστική ανάπτυξη των ορεινών μειονεκτικών περιοχών, με γνώμονα πάντα την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού τους περιβάλλοντος (Παπαδημάτου και Ρόκος, 2001). Συμπεραίνοντας λοιπόν, ο σχεδιασμός που θα γίνει για τις περιοχές αυτές θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του όλους τους τομείς ανάπτυξης και να μην στηρίζεται μόνο στην οικονομική ανάπτυξη.

Επιπρόσθετος, επισημαίνεται η ανάγκη δημιουργίας μιας χωροταξικής πολιτικής για τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές της χώρας μας, η οποία θα δράσει αναπτυξιακά, αντιμετωπίζοντας τα φαινόμενα που οδήγησαν σε υπονόμευσή τους. Η πολιτική πρέπει να είναι σύντομη, καινοτόμα, συνεχής και ευέλικτη καθώς πρέπει να εξετάζει και να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε τόπου. Μια πολιτική που θα διαμορφώνεται με σύγχρονες διαδικασίες, εκμεταλλεζόμενη σύγχρονα μέσα έρευνας και τεκμηρίωσης, θα συντονίζει τα προγράμματα δράσης και τους φορείς διαχείρισης και θα αξιοποιεί ορθά τις πηγές χρηματοδότησης (Μπεριάτος, 2005).

Μια τέτοια ολοκληρωμένη χωροταξική πολιτική θα πρέπει να βασίζεται και σε ανάλογες κατευθύνσεις. Οι βασικές κατευθύνσεις είναι οι εξής:

- Χάραξη μιας ενιαίας στρατηγικής για τον ορεινό όγκο που θα τον αναγνωρίζει ως ενιαίο κομμάτι, καθώς και την αποκέντρωση της διαχείρισης του, δημιουργώντας

ένα δίκτυο υπερ-τοπικών ορεινών κέντρων, δηλαδή να υπάρξει αποκέντρωση και ανακατανομή αρμοδιοτήτων από την κεντρική εξουσία στους δήμους και κατ' επέκταση στις περιφέρειες, ώστε να δημιουργηθεί ένας ενιαίος φορέας διαχείρισης για τα ορεινά τμήματα της χώρας

- Συντονισμός των υπηρεσιών και των φορέων που ειδικεύονται και διαχειρίζονται εθνικά και κοινοτικά προγράμματα και τις χρηματοδοτήσεις αυτών
- Δημιουργία ενός εθνικού φορέα με ευρωπαϊκά πρότυπα, ο οποίος θα αναλάβει την σύνθεση τομεακών πολιτικών για τις μειονεκτικές περιοχές, τον έλεγχο και την αξιολόγηση
- Βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών
- Εξασφάλιση της βιοποικιλότητας των ορεινών περιοχών
- Ορθή διαχείριση φυσικών πόρων και προστασία του περιβάλλοντος

5.1 Οικονομική Ανάπτυξη

Για να επιτευχθεί η τοπική ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών πρέπει να αξιοποιηθούν οι τοπικοί παραγωγικοί συντελεστές αλλά παράλληλα η διαχείριση τους να γίνει ορθολογικά. Όμως το παραγόμενο προϊόν μπορεί να αξιοποιηθεί καλύτερα με την βελτίωση της τεχνολογίας η οποία χρησιμοποιείται. Δυο άλλες έννοιες, που είναι στενά συνδεδεμένες με την τοπική ανάπτυξη είναι η καινοτομία, η επιχειρηματικότητα και η ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου. (Πολύζος, 2011)

Η απουσία οικονομικής ανάπτυξης, καθώς και το αναλλοίωτο του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, δημιουργούν την πρόκληση για μια ολοκληρωμένη, αειφορική και βάση σχεδιασμού πρόταση ανάπτυξης. Πρέπει όμως να ληφθεί σοβαρά υπόψη ότι οι μικρές απομονωμένες ορεινές οικονομίες μπορούν να έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα σε δραστηριότητες που δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από το μέγεθος για να είναι ανταγωνιστικές (Κότιος, 2000).

Από τα παραπάνω προκύπτει έντονη ανάγκη για ολοκληρωμένη προσπάθεια δημιουργίας μιας ζωντανής και εξελισσόμενης ζώνης στις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές με προοπτική ανάπτυξης που θα λαμβάνει υπόψη παράγοντες όπως:

- Δημιουργία συνθηκών και προϋποθέσεων για την αναστροφή των δυσμενών δημογραφικών εξελίξεων,

- Ανάδειξη του σε πόλο συνεργασιών που αφορούν στον πρωτογενή (ιδιαίτερα αγροτικό και κτηνοτροφικό) τομέα και στη μεταποιητική δραστηριότητα τοπικών προϊόντων ποιότητας με τη χρήση καινοτομικών μεθόδων καθώς και στον εναλλακτικό τουρισμό.

- Δημιουργία δυνατοτήτων αξιοποίησης των φυσικών πόρων με ρυθμούς που θα επιτρέπουν την διατήρηση του φυσικού χώρου και του περιβάλλοντος.

- Ολοκληρωμένη και αειφόρος ανάπτυξη των ορεινών περιοχών με ανάδειξη και αξιοποίηση των τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων σε συνάρτηση με τον ευρύτερο οικονομικό-λειτουργικό της χώρο.

- Προστασία και ανάδειξη των, μοναδικής αξίας, φυσικών και πολιτιστικών πόρων και αξιών (ήθη, έθιμα, ιστορικές μνήμες) που συνιστούν, από κοινού, αδιαμφισβήτητο συγκριτικό πλεονέκτημα.

- Αύξηση της ελκυστικότητας του ορεινού χώρου για την προώθηση επιχειρηματικών δράσεων στους ανωτέρω κλάδους

- Προώθηση ίσων ευκαιριών μεταξύ των δυο φύλων.

Οι μικρές απομονωμένες ορεινές οικονομίες μπορούν να έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα μόνο σε δραστηριότητες που δεν εξαρτώνται από το μεγάλο μέγεθος για να είναι ανταγωνιστικές. Οι περιοχές αυτές εξοπλισμένες με ικανοποιητικό δίκτυο υποδομής υπηρεσιών και με ένα προηγμένης τεχνολογίας ευέλικτο επικοινωνιακό εξοπλισμό, θα αποτελούσαν δίκτυα ενδογενούς, πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, ο συντονισμός των οποίων θα διευκόλυνε τη διάχυση της πληροφόρησης την ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών και την προώθηση πρωτοπόρων δραστηριοτήτων, προσαρμοσμένων στις περιορισμένες έστω δυνατότητες των απομακρυσμένων ορεινών περιοχών (Γουργιώτης, 2012).

α) Πρωτογενής τομές

Όπως είδαμε παραπάνω ο πρωτογενής τομέα στις μειονεκτικές περιοχές αποτελεί βασικό πυλώνα στην οικονομία τους, παρόλο αυτά αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη του τομέα αυτού δεν είναι μόνο ανάγκη αλλά και εφικτός στόχος. Η αντίληψη για μια ενιαία προσέγγιση των τομέων της γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοπονίας, άρχισε να εμφανίζεται σε ψηφίσματα και αποφάσεις της Ε.Ε. τα τελευταία

χρόνια. Ενώ θεωρητικά αναγνωρίζεται η διαλεκτική σχέση και η πολυδιάστατη αλληλεξάρτηση των τομέων αυτών, στην πράξη τα μέτρα που λαμβάνονται είναι ακόμα κυρίως τομεακά και αποσπασματικά.

Μία ακόμη πολιτική που μπορεί να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση για ανάπτυξη είναι η αγροτική πολιτική. Η δημιουργία μιας αγροτικής πολιτικής, η οποία θα στοχεύει στη βιώσιμη και ολοκληρωμένη ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, στη συγκράτηση του πληθυσμού στις ορεινές περιοχές και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τομέα, θα έλυνε τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο βασικός τομέας (αγροτικός τομέας) στον οποίο στηρίζεται η οικονομία των ορεινών μειονεκτικών περιοχών (Τσιάκαλος, 2016).

Προϋπόθεση για τη χάραξη ολοκληρωμένης πολιτικής γης στους τομείς της γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοκομίας, είναι η συστηματική συλλογή, χαρτογράφηση, παρακολούθηση, ανάλυση και ερμηνεία των απαραίτητων αξιόπιστων, διαχρονικών και διαρκώς ενημερωμένων στοιχείων που αφορούν στη συγκεκριμένη φυσική και κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των ορεινών περιοχών και στην κατάσταση της ελληνικής γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοπονίας. Πέρα από τα στατιστικά στοιχεία τα οποία υπάρχουν, χρειάζεται συστηματική χαρτογράφηση και παρακολούθηση των χρήσεων γης, με τη βοήθεια των μελλοντικών τεχνικών της φωτοερμηνείας και της τηλεπισκόπησης σε περιβάλλον Γεωγραφικών Συστημάτων Πληροφοριών (GIS). Η ολοκλήρωση των δυνατοτήτων των φωτοερμηνευτικών και τηλεπισκοπικών μεθόδων και τεχνικών και των γεωγραφικών συστημάτων πληροφοριών για τη συγκρότηση της απαραίτητης ολοκληρωμένης υποδομής μετρητικών και ποιοτικών πληροφοριών για τις ορεινές περιοχές, μπορεί να αποτελέσει σημαντικότερο εργαλείο για τη χάραξη αξιόπιστης πολιτικής γης (Ρόκος, 1996).

Η βιολογική γεωργία επίσης προωθείται ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές. Όμως, δεν φαίνεται η λύση αυτή να εξασφαλίζει ένα σταθερό και ικανοποιητικό εισόδημα στους αγρότες των ορεινών περιοχών. Εκεί που θα έπρεπε ίσως να στραφεί το ενδιαφέρον των κατοίκων ορεινών περιοχών στις οποίες υπάρχουν οι κατάλληλες συνθήκες (κλίμα, έδαφος, ανάγλυφο, προσανατολισμός, σχετική παράδοση κτλ.) είναι στην καλλιέργεια με βιολογικές μεθόδους οινόμελων για παραγωγή οίνων ποιότητας. Και σε αυτή την περίπτωση πρέπει να εξασφαλιστούν πρώτα οι απαραίτητες συνθήκες και υποδομές για τη διευκόλυνση της παραγωγής, προβολής, διακίνησης και εμπορίας των προϊόντων.

Πάντως παρά τη μέχρι στιγμής περιορισμένη αγορά των βιολογικών προϊόντων και γενικότερα των προϊόντων ποιότητας λόγω των υψηλότερων τιμών τους, μάλλον η κατάσταση αυτή θα αλλάξει. Επομένως η αξιοποίηση της δυνατότητας των ορεινών περιοχών για παραγωγή τέτοιων προϊόντων δεν πρέπει να καθυστερήσει, ώστε η αγορά να μην έχει ήδη κατακλυστεί και κορεστεί από άλλα αντίστοιχα ή και κατώτερης ποιότητας προϊόντα, από την Ελλάδα ή το εξωτερικό (Μιχαηλίδου, 2008).

Επιπλέον, σχετικά με την γεωργία, η αξιοποίηση τομέων που φαίνεται να ευνοούνται από τις γεωμορφολογικές και κλιματικές συνθήκες, όπως η αμπελουργία και η μελισσοουργία, τομείς που έχουν ελάχιστη έως μηδενική συμμετοχή στην πρωτογενή παραγωγή της περιοχής, πρέπει να αυξηθούν στο πρωτογενή τομέα. Όπως επίσης, και η καλλιέργεια των αρωματικών και φαρμακευτικών φυτών, τα οποία εμφανίζονται σε μεγάλη πληθώρα στην περιοχή. Η μεγάλη αξία τους έγκειται στο γεγονός ότι συντελούν στην αναδιάρθρωση των καλλιεργειών, αξιοποιούν φτωχά και εγκαταλειμμένα χωράφια αυξάνοντας παράλληλα και το γεωργικό εισόδημα (Κότιος, 2000).

Η κτηνοτροφία μπορεί και αυτή να αποτελέσει σημαντικό κομμάτι της οικονομικής ανάπτυξης των περιοχών αυτών μέσω των παραγόμενων προϊόντων της. Η σύνδεση της ορεινής κτηνοτροφίας με την τυροκομία αποτελεί μία πτυχή που προωθείται όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια. Αρχικά θα πρέπει να εξασφαλιστεί η αγορά τέτοιων προϊόντων και ο τρόπος διακίνησής τους. Αυτό σημαίνει ότι χρειάζεται επαρκής οδοποιία για τη μεταφορά τους και ενημέρωση- προώθηση- διαφήμιση, που δεν είναι δυνατόν σε όλες τις περιπτώσεις να υλοποιηθεί από τους ίδιους τους παραγωγούς. Επιπλέον πρέπει ο καταναλωτής να πειστεί ότι αξίζει να πληρώσει περισσότερα προκειμένου να αγοράσει υψηλής ποιότητας προϊόντα, τη στιγμή που κυκλοφορούν ευρέως προϊόντα τα οποία φέρονται ως αντίστοιχα των παραδοσιακών και σε πολύ χαμηλότερες τιμές, τα οποία είναι αμφίβολης παρασκευής και «αγνότητας», αλλά στα οποία υπάρχει πολύ εύκολη πρόσβαση (Μιχαηλίδου, 2008).

Τα παραδοσιακά αγροτικά προϊόντα των ορεινών περιοχών είναι σημαντική πηγή εισοδήματος για τους γεωργούς δημιουργώντας ζήτηση για ένα διαφοροποιημένο προϊόν (Byers and Sainju 1994, Nastis 2009). Τα περισσότερα από τα προϊόντα προέλευσης ΠΟΠ (Προϊόντα Ονομασίας Προέλευσης) ή προϊόντα από συγκεκριμένη περιοχή ΠΓΕ

(Προϊόντα Γεωγραφικής Ένδειξης) της Ελλάδος προέρχονται συνήθως από ορεινές και λιγότερο ευνοημένες περιοχές (Βακουφάρης και Κίζος 2008).

Στην Ελλάδα υπάρχουν 64 ΠΟΠ και 23 ΠΓΕ προϊόντα (στις 26 Φεβρουαρίου του 2008) (Βακουφάρης και Κίζος 2008). Υπάρχουν ορισμένα προϊόντα που παράγονται σε πολύ μεγάλες γεωγραφικές περιοχές (π.χ. η φέτα ΠΟΠ σε 114.379 Km²), ενώ άλλα παράγονται σε μια και μόνο περιορισμένη αγροτική περιοχή και ως αποτέλεσμα πολλά από τα προϊόντα και τις περιοχές να είναι άγνωστα στους καταναλωτές. Πέρα από τα παραπάνω όλα τα προϊόντα εκτός από τρία, είναι ως επί το πλείστον προϊόντα που παράγονται σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, ενώ 48% από αυτά παράγονται αποκλειστικά σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές. Πέραν αυτών, 24 από τα 64 ΠΟΠ παράγονται μόνο στη νησιωτική περιοχή και 3 από αυτά στη νησιωτική αλλά και στην ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ 10 από τα 23 ΠΓΕ υπάρχουν μόνο στη νησιωτική περιοχή. Επιπλέον, 14 κρασιά παράγονται αποκλειστικά στη νησιωτική χώρα (Βακουφάρης και Κίζος 2008). Ταυτόχρονα, γενικότερα η Ελλάδα πρέπει να συνεχίσει τις προσπάθειες για αναγνώριση περισσότερων τυριών της (τα οποία ως επί το πλείστον παρασκευάζονται από γίδινο και πρόβειο γάλα) ως Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης (Μιχαηλίδου, 2008). Η ύπαρξη προϊόντων προστατευόμενης ή καθορισμένης γεύσης προφανώς μπορεί να περιλαμβάνει ειδικές τεχνικές στις διαδικασίες παραγωγής που σχετίζονται με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές ή ειδικά προϊόντα. Εάν π.χ. το προϊόν αναγνωρίζεται ως ποιοτικό δημιουργεί προϋποθέσεις ανάπτυξης των αγροτικών επιχειρήσεων που συμμετέχουν στη διαδικασία παραγωγής του. Στις περισσότερες περιπτώσεις η αναγνώριση ενός παραδοσιακού αγροτικού προϊόντος ως ΠΟΠ ή ΠΓΕ έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της τιμής, αυξημένη παραγωγή και προσέλκυση επισκεπτών στην περιοχή, δημιουργία θέσεων εργασίας, διατήρηση του τοπικού πληθυσμού, αύξηση εισοδημάτων (Nastis 2009). Προϊόντα ονομασίας προέλευσης παρέχουν επιπλέον εισόδημα και συμβάλουν στην οικονομική ανάπτυξη ειδικά στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές.

Πίνακας 5.1: Ταξινόμηση των Ελληνικών προϊόντων ονομασίας προέλευσης, που παράγονται σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές

	ΠΟΠ	ΠΓΕ
Αριθμός προϊόντων	64	23
Υπάρχουν μόνο στα νησιά	24	23
Υπάρχουν τόσο στα νησιά όσο και στην ηπειρωτική Ελλάδα	3	
Παράγεται μόνο σε μία περιοχή	12	
Παράγεται σε πολλές περιοχές	103	

Πηγή: Βακουφάρης και Κίζος (2008)

Επιπλέον, μπορούν να δοθούν κίνητρα για την ενασχόληση με άλλες δραστηριότητες που σχετίζονται με ορεινές και δασικές εκτάσεις, όπως είναι η εμπορία μανιταριών, δασικών καρπών κτλ. Τέλος, χρειάζεται ο θεσμικός καθορισμός ποιοτικών κριτηρίων για τα δασικά προϊόντα έτσι ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της αγοράς και να εξασφαλίζουν υψηλότερα εισοδήματα στους απασχολούμενους στον τομέα αυτό. Ακόμη, απαιτείται να επιλυθούν νομοθετικά προβλήματα τα οποία προκύπτουν από το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και σχετίζονται με το καθεστώς βόσκησης και την κατάταξη των βοσκοτόπων αδιακρίτως στις δασικές εκτάσεις, αλλά και να αναπτυχθεί η συνειδητοποίηση των κτηνοτρόφων για την ανάγκη προστασίας των δασών και των δασικών εκτάσεων (Μιχαηλίδου, 2008).

β) Τουρισμός

Ο τουρισμός σε κάποιες μειονεκτικές περιοχές έχει ήδη συμμετάσχει στη ανάπτυξη του εισοδήματος των κατοίκων. Η βιώσιμη ανάπτυξη του τουρισμού, είναι ο βασικός στόχος για την ανάπτυξη αυτού του τομέα στις μειονεκτικές περιοχές, η οποία θα λειτουργήσει ως μέσο συγκράτησης του πληθυσμού, δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, ενίσχυσης των εισοδημάτων των ντόπιων, βελτίωσης του ανθρώπινου δυναμικού και καλύτερης εκπαίδευσης και κατάρτισης του σε θέματα τουρισμού, βελτίωσης του επιπέδου διαβίωσης και ποιότητας ζωής στα νησιά με ταυτόχρονη διαφύλαξη και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος και των πολιτισμικών στοιχείων τους, τα οποία λειτουργούν ως πόλοι έλξης τουριστών (Τσάρτας, 2006).

Για την επίτευξη μιας βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, βασικά εργαλεία καθορισμού των χαρακτηριστικών και των μεγεθών αυτής, αποτελούν η εκτίμηση της φέρουσας ικανότητας, ο έλεγχος των τουριστικών ροών, οι αναγκαίοι περιορισμοί, καθώς και η ανάπτυξη μηχανισμών για την άμβλυνση των συγκεντρώσεων μεταξύ τουρισμού και των ανταγωνιστικών χρήσεων γης, ιδιαίτερα δε σε περιοχές όπου η ανάπτυξη συνδέεται άμεσα με την αξιοποίηση του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος ως τουριστικού πόρου (Κοκκώσης, 2000).

Ο ορεινός χώρος αποτελεί εν δυνάμει ζώνη διαμόρφωσης εναλλακτικών τουριστικών προϊόντων με ρόλο συμπληρωματικό του παράκτιου τουρισμού, ικανών να ενισχύσουν την πολυθεματικότητα στο σύνολο της χώρας και να αποτελέσουν μέσα ανάδειξης της τοπικής ταυτότητας των ορεινών οικισμών και ενίσχυσης της οικονομίας τους (Γουργιώτης, 2012).

Ο τουρισμός των μειονεκτικών περιοχών πρέπει όμως να αναπτυχθεί μέσω του εναλλακτικού τουρισμού και όχι μέσω του μαζικού τουρισμού. Ο εναλλακτικός τουρισμός, δηλαδή ο τουρισμός που ακολουθεί διαφορετικό τρόπο οργάνωσης από αυτό του μαζικού τουρισμού και στηρίζεται κατά κανόνα στην αξιοποίηση διαφορετικών πόρων από το κυρίαρχο μοντέλο τουρισμού (ήλιος – θάλασσα) με ήπιο τρόπο, αποτελεί πλέον ένα υπολογίσιμο τμήμα της τουριστικής αγοράς. Τόσο οι τουριστικοί προορισμοί της κατηγορίας αυτής, οι οποίοι διαθέτουν τους ανάλογους πόρους και τις υποδομές, βελτιώνονται και αυξάνουν τις τουριστικές ροές που δέχονται, όσο και η τουριστική ζήτηση για μετάβαση σε αυτούς τους προορισμούς αυξάνεται (Τσάρτας κ.α. 2004).

Στον μαζικό τουρισμό συμμετέχουν πολυάριθμα σύνολα ταξιδιωτών που δεν ενδιαφέρονται να αισθανθούν οικεία με τον τοπικό πληθυσμό και μεταφέρονται από προορισμό σε προορισμό, πάντα βάσει προγράμματος, χωρίς χρονοτριβή και για συγκεκριμένο χρόνο. Σε αντιδιαστολή, στον εναλλακτικό τουρισμό, ολιγάριθμα σύνολα ταξιδιωτών, επισκέπτονται συγκεκριμένες περιοχές, για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, προσπαθώντας να επικοινωνήσουν με τους κατοίκους και ακολουθώντας τις τηρούμενες παραδόσεις, ήθη και έθιμα (Μαντρατζής, 2016).

Ο ταξιδιώτης που επιλέγει τον εναλλακτικό τουρισμό, φαίνεται σε σχέση με τον τουρίστα του μαζικού τουρισμού (Σπιλάνης, 2000):

(α) να έχει υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης,

- (β) να προσδοκά διακοπές με ενεργό συμμετοχή του,
- (γ) να θέλει να ασχοληθεί περισσότερο με την τοπική κοινωνία, τον τοπικό πολιτισμό, το περιβάλλον και τον υγιεινό τρόπο ζωής,
- (δ) να εισπράττει μεγαλύτερο εισόδημα και συνεπώς διαθέτει μεγαλύτερη αγοραστική δύναμη, άρα οι εκάστοτε επιλογές του να προσδιορίζονται ισομερώς από το κριτήριο του κόστους και του ενδιαφέροντος,
- (ε) να επιδιώκει την απόλαυση αγαθών και υπηρεσιών που είναι προσαρμοσμένα στις δικές του απαιτήσεις

Σχήμα 5.1: Συγκριτικό διάγραμμα του μαζικού και του εναλλακτικού τουρίστα

Πηγές: Μαντρατζής από δεδομένα που δημοσίευσε ο Σπιλάνης το 2000

Ως σημαντικότερες μορφές του εναλλακτικού τουρισμού που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στις μειονεκτικές περιοχές είναι οι εξής:

(α) ο αγροτουρισμός: Ο αγροτουρισμός θεωρείται μια από τις σημαντικότερες και ολοένα αυξανόμενες εναλλακτικές πηγές εισοδήματος για τους ευρωπαϊούς γεωργούς (Huylenbroeck and Durand 2003). Η συμβολή του στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης της Ελληνικής υπαίθρου (Εικ.1) έχει από καιρό αναγνωρισθεί και συμβάλει

ουσιαστικά στην περιφερειακή ανάπτυξη (Σδράλη κ.ά. 2008). Είναι μια μορφή τουρισμού όπου θεωρητικά και πρακτικά δεν είναι δυνατόν να προσφέρονται όλες οι ορεινές περιοχές για αγροτουριστική ανάπτυξη.

(β) ο οικοτουρισμός - οικολογικός τουρισμός: Ονομάζεται η μορφή του εναλλακτικού τουρισμού στη φύση που σε αντίθεση με το συμβατικό (μαζικό) τουρισμό, (α) δεν υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής στην οποία εφαρμόζεται, (β) περιλαμβάνει επίσκεψη σε φυσικές περιοχές και (γ) αποσκοπεί στην απόλαυση και εκτίμηση της φύσης και των πολιτισμικών και ανθρωπογενών στοιχείων του παρόντος και του παρελθόντος.

Ως δραστηριότητα προάγει τη διατήρηση της φύσης στους τουριστικούς προορισμούς, έχει χαμηλή επίδραση επισκεπτών και παρέχει χρήσιμη ενεργή κοινωνική και οικονομική ανάμιξη των επισκεπτών με τον τοπικό πληθυσμό, διατηρώντας την πολύτιμη για κάθε χώρα συνοχή του κοινωνικού ιστού, ενώ παράλληλα συνεισφέρει σημαντικά έσοδα στον τοπικό πληθυσμό (Πολύζος, 2014).

(γ) ο θρησκευτικός τουρισμός: Περιλαμβάνει όλες τις τουριστικές δραστηριότητες που άμεσα ή έμμεσα αφορούν τις επισκέψεις τουριστών σε μνημεία, χώρους και εκδηλώσεις θρησκευτικής σημασίας. Υπάρχουν μορφές του εναλλακτικού τουρισμού, οι οποίες μπορούν να συνδυασθούν με τον θρησκευτικό τουρισμό, όπως ο πολιτιστικός τουρισμός, ο αγροτουρισμός, ο εκπαιδευτικός τουρισμός, ο επιστημονικός τουρισμός, ο ορεινός και χειμερινός τουρισμός και ο περιηγητικός τουρισμός. Ο συνδυασμός αυτός θα βοηθήσει τα βασικά κίνητρα που συγκροτούν τη ζήτηση για τον εναλλακτικό τουρισμό και θα δημιουργήσει προϋποθέσεις αύξησης των τουριστικών ροών προς μειονεκτικές και ορεινές περιοχές που διαθέτουν τους ανάλογους πόρους (Πολύζος, 2010).

(δ) ο πολιτιστικός τουρισμός: σχετίζεται με την επίσκεψη σε έναν τόπο με στόχο την επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία του (αρχιτεκτονική, ιστορία, γράμματα και τέχνες, τοπικά προϊόντα, αρχαιότητες, εκδηλώσεις, παράδοση, ήθη και έθιμα και κοινωνικό χαρακτήρα) και συνήθως δεν εμφανίζεται μεμονωμένα, αλλά συμπληρωματικά με κάποιο άλλο είδος τουρισμού. Αυτού του είδους τουρισμού όπως είδαμε και στο κεφάλαιο 4.1.3.1 έχει θετική σχέση με το επίπεδο ευημερία άρα πρέπει να γίνουν ενέργειες αξιοποίησης του για αυτές τις περιοχές. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ελλάδα καταλαμβάνει την έκτη θέση

παγκοσμίως με τα περισσότερα μνημεία παγκόσμιας φυσικής κληρονομιάς, έτσι αυτό δίνει ακόμη περισσότερο κίνητρο για την ανάπτυξη του.

(ε) ο αθλητικός τουρισμός – τουρισμός περιπέτειας: Σχετικά με τις μειονεκτικές περιοχές η ως αυτού του είδους τουρισμού αποτελεί το σύνολο των δραστηριοτήτων ψυχαγωγίας (όπως ράφτινγκ, ορεινή ποδηλασία, μόνοραφτ, διάσχιση φαραγγιού, κανόε-καγιάκ, υποβρύχιες καταδύσεις, θαλάσσιο σκι, ιστιοσανίδα, μπαντζι-τζάμπινγκ, παράντε, κάρτ σέρφ) (Μαντρατζής, 2016). Ιδιαίτερα για την ορεινή ποδηλασία την τελευταία πενταετία το ποσοστό που ενασχολείται με το άθλημα έχει αυξηθεί και ορισμένες περιοχές της ΕΕ αποτελεί πηγή εσοδών για τις τοπικές ορεινές κοινωνίες. Για παράδειγμα σε παραμεθόριες περιοχές της βόρειας Τσεχίας, μέσω της δημιουργίας ορεινών μονοπατιών για αυτού του είδους το άθλημα, οι μειονεκτικές περιοχές έχουν αναπτυχθεί οικονομικά σημαντικά.

(στ) ο χειμερινός τουρισμός: Περιλαμβάνει (α) το χιονοδρομικό τουρισμό, (β) τον τουρισμό παραχείμανσης και (γ) τον τουρισμό χειμερινών αθλημάτων. Οι τουρίστες αυτοί προέρχονται από τάξεις μεσαίας ή και μεγάλης σταθερής οικονομικής επιφάνειας, δεδομένου ότι τα χειμερινά σπορ απαιτούν σημαντικά έξοδα για την διεξαγωγή τους και συνεπώς η τουριστική τους συμπεριφορά είναι ανεπηρέαστη από τις διακυμάνσεις της οικονομίας. Η Ελλάδα κατατάσσεται στις τελευταίες θέσεις στην ανάπτυξη του χειμερινού τουρισμού στην Ευρώπη και τα περιθώρια βελτίωσης και οικονομικών ωφελειών είναι ιδιαίτερα μεγάλα (Μαντρατζής, 2016).

(θ) ο θεραπευτικός - ιαματικός τουρισμός: Εμπεριέχει την προσφορά υπηρεσιών από δημόσια ή ιδιωτικά υδροθεραπευτήρια, κέντρα ευεξίας, θαλασσοθεραπείας, κέντρα αναζωογόνησης σώματος με χρήση μεταλλικών, ιαματικών νερών (spa), με απώτερο στόχο την επανάκτηση ψυχικών και σωματικών δυνάμεων των τουριστών, αλλά και την ίαση από σωματικές, κυρίως δερματικές παθήσεις και παθήσεις του ερειστικού συστήματος. Λόγω της ιδιαίτερης γεωφυσικής της θέσης, η χώρα μας διαθέτει σε όλη την έκτασή της, ιαματικούς φυσικούς πόρους, σημαντικό κομμάτι του φυσικού πλούτου της, που ήταν πασίγνωστες για τις θεραπευτικές ιδιότητες από τους προχριστιανικούς αιώνες (Μαντρατζής, 2016).

Πιο συγκεκριμένα ο ορεινός τουρισμός και κυρίως η χιονοδρομία, ο ιαματικός και ο θρησκευτικός υποστηρίζονται σχεδόν αποκλειστικά από τον εγχώριο πληθυσμό ενώ ο

αγροτουρισμός, ως η πιο οργανωμένη μορφή οικοτουρισμού αρχίζει να αφορά και στον εξωτερικό τουρισμό τα τελευταία χρόνια (Γουργιώτης, 2007).

γ) Τεχνικές Υποδομές

Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή οποιασδήποτε αναπτυξιακής πολιτικής, για να έχει επιθυμητά αποτελέσματα, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας στέρεας βάσης, που εξασφαλίζεται από τις ελάχιστες τεχνικές και κοινωνικές υποδομές, που θα καλύπτουν τις ανάγκες των κατοίκων της περιοχής.

Επομένως οι αρχικές προσπάθειες για την ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών θα πρέπει να επικεντρωθούν στη βελτίωση του οδικού δικτύου, αλλά και όλων των τεχνικών έργων που θα εξυπηρετούν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων. Προώθηση έργων περιβαλλοντικής υποδομής που είναι αναγκαία για τη βιώσιμη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, όπως είναι ιδίως έργα ύδρευσης και αποχέτευσης, έργα διάθεσης υγρών και στερεών αποβλήτων, έργα απορρύπανσης του εδάφους και εγγειοβελτιωτικά έργα.

Επίσης, για την ενεργειακή αναβάθμιση των περιοχών θα πρέπει να προωθηθεί το ολοκληρωμένο πρόγραμμα ενεργειακής εξοικονόμησης (ενεργειακή διαχείριση, βιοκλιματικός σχεδιασμός κτιρίων, ανακύκλωση). Στο πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνεται κατά περίπτωση η παροχή οικονομικών κινήτρων για τη χρήση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και την εξοικονόμηση ενέργειας. Επιπλέον, στόχος είναι και η μείωση της εξάρτησης από τις παραδοσιακές πηγές ενέργειας μέσω της βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης και της χρησιμοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Για το σκοπό αυτό, ενισχύονται έργα βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης σε κτίρια και οικισμούς καθώς και αναπτυξιακά μοντέλα με χαμηλή ένταση ενέργειας, ενώ παραλλήλως ενθαρρύνεται η χωροθέτηση εγκαταστάσεων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του Ειδικού Πλαισίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις ΑΠΕ (Γουργιώτης, 2012).

δ) Μεταποιητικές δραστηριότητες

Στον δευτερογενή τομέα οι ενέργειες που θα οδηγήσουν στη σωστή ανάπτυξη των περιοχών πρέπει να επικεντρωθούν σε δυο κλάδους. Καταρχήν στη σύνδεση της

μεταποίησης με την αγροτική παραγωγή. Παράλληλα, κρίνεται ότι η ανάπτυξη της οικοτεχνίας θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά στο τοπικό εισόδημα.

Η στήριξη της οικοτεχνίας και μεταποιητικών δραστηριοτήτων μικρής κατά κανόνα κλίμακας με τη δημιουργία νέων και τον εκσυγχρονισμό των υφιστάμενων μονάδων μπορούν να αναπτύξουν τις μεταποιητικές δραστηριότητες. Επίσης, προτείνεται η αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου (κοιτάσματα μεταλλευμάτων, βιομηχανικά ορυκτά, αδρανή υλικά, διακοσμητικά πετρώματα) με βιώσιμο τρόπο. Και η σύνδεση της μεταποιητικής δραστηριότητας στον ορεινό χώρο με τον πρωτογενή τομέα, από όπου προέρχεται ο κύριος όγκος των εισροών της, αλλά και τον τουρισμό που αποτελεί άμεση αγορά αλλά και δίαυλο διάδοσης των προϊόντων της (Γουργιώτης, 2012).

δ) Τεχνολογία

Οι νέες τεχνολογίες πλέον αποτελούν μοχλό βιώσιμης ανάπτυξης, οι διαστάσεις κατά τις οποίες οι νέες τεχνολογίες και διαδικτυακές υπηρεσίες (e-services) συμβάλουν στην αιφορική ανάπτυξη είναι μεταξύ άλλων η αφύπνιση περιβαλλοντικής συνείδησης, η ολοκληρωμένη περιβαλλοντική παρακολούθηση, η εκτίμηση μελλοντικών περιβαλλοντικών σεναρίων, η μείωση της κατανάλωσης ενέργειας, η αποτελεσματική επικοινωνία, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, το ηλεκτρονικό εμπόριο. Οι θεματικές ενότητες που μπορούν να αξιοποιηθούν μεταξύ άλλων είναι τα παραδοσιακά προϊόντα, η μεταποίηση και η εμπορία των προϊόντων (Πολύζος, 2016).

Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη δεν αποτελεί συντηρητική έννοια ούτε καταδικάζει ανεξαιρέτως τις νέες τεχνολογίες όταν αυτές προάγουν και υποστηρίζουν τις αρχές της. Έτσι και στην προκειμένη περίπτωση τα ευρυζωνικά δίκτυα προσφέρουν ποιοτική επικοινωνία και παρουσιάζουν συνεχώς αυξανόμενους ρυθμούς διείσδυσης στη χώρα μας. Ειδικότερα, τα δίκτυα και η ευρυζωνικότητα μπορούν να αξιοποιηθούν για προγράμματα εκπαίδευσης από απόσταση (e-learning) που συνεισφέρουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων σε απομακρυσμένες περιοχές, οι ορεινές περιοχές και τα νησιά (Ανδρεοπούλου, 2010). Μπορεί επίσης, να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο για την διαφήμιση, εμπορία και προώθηση των τοπικών προϊόντων, αλλά και γενικότερα για την επικοινωνία των ορεινών με τις υπόλοιπες περιοχές σε θέματα που αφορούν στη γεωργία,

την κτηνοτροφία και τη δασοπονία αλλά και σε όλους τους τομείς της ζωής των κατοίκων των ορεινών περιοχών (υγεία, εκπαίδευση κλπ.) (Μιχαηλίδου, 2008).

Επιπλέον, οι τεχνολογικές αλλαγές που θα επιτρέπουν να επανεκτιμηθεί η βαρύτητα αρχών, όπως η οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης όσον αφορά την οργάνωση του χώρου και της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτές οι αλλαγές θα επιτρέψουν, την εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στους τομείς των επικοινωνιών και πληροφόρησης αλλά και η εφαρμογή τους στο τομέα της παραγωγής όπου μπορεί να αναβαθμίσει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Επίσης, οι αλλαγές στην τεχνολογία μπορεί να επηρεάσει και τους τομείς της παιδείας, της υγείας, της μεταφοράς πληροφοριών κάτι που θα συμβάλει στην μείωση σε μεγάλο βαθμό της απομόνωσης που υφίστανται αυτές οι περιοχές. Η ανάπτυξη νέων μορφών ενέργειας και η πρόοδος στο τομέα των μεταφορών μέσω των νέων τεχνολογιών, μπορούν να εκσυγχρονίσουν τις μειονεκτικές περιοχές (Σπιλάνης, κ.α., 2004).

Κατάλληλες φθηνές και ήπιες νέες τεχνολογίες μπορούν να ενταχθούν αρμονικά και να συνεισφέρουν σημαντικά στην προσπάθεια για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών. Στην κτηνοτροφία η χρήση περισσότερο αυτοματοποιημένων μεθόδων άρμεξης και συλλογής του γάλατος ή παρασκευής των τυροκομικών προϊόντων (σε βαθμό όμως που να μην αλλοιώνεται το τοπικό και παραδοσιακό στοιχείο) θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει καλύτερες και ευκολότερες συνθήκες εργασίας και ζωής σε τελευταία ανάλυση με ευνοϊκές συνέπειες και στις κοινωνικές τους σχέσεις. Όσον αφορά στη γεωργική παραγωγή, η μηχανική για παράδειγμα συλλογή των καρπών, όπου αυτό είναι εφικτό από οικονομικής και εδαφοκλιματικής άποψης, μπορεί να εξισορροπήσει έως ένα σημείο την έλλειψη εργατικών χεριών (Μιχαηλίδου, 2008).

ε)Επιχειρηματικότητα

Αναφορικά με την επιχειρηματικότητα, οι μειονεκτικές περιοχές δεν έχουν αναπτυγμένο αυτό τον κλάδο, παρόλο που είναι από τους σημαντικότερους για την ανάπτυξη των περιοχών αυτών. Οι κατευθύνσεις για την ενάσκηση της επιχειρηματικότητας, πρέπει να είναι μέσα από τη διαμόρφωση πλαισίου κατευθύνσεων που αφορούν ιδίως στον προσδιορισμό προτεραιοτήτων χωρικής ανάπτυξης με σεβασμό στο περιβάλλον και στην άρση των συγκρούσεων χρήσεων γης (Γουργιώτης, 2012).

Οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από ένα ιδιόμορφο γεωμορφολογικό περιβάλλον το οποίο επηρεάζει σημαντικά τις συνθήκες της οικονομικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης. Οι συνεταιρισμοί, ως επιχειρήσεις βασισμένες στα μέλη τους, έχουν τις ρίζες τους σε αυτές τις τοπικές κοινωνίες και προσπαθούν με τα μέσα που διαθέτουν να βρουν λύσεις στα σημαντικά προβλήματα αυτών των περιοχών. Ωστόσο οι συνεταιρισμοί στην πλειοψηφία τους, με την σημερινή τους μορφή και την πληθώρα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν μέσα στο έντονο ανταγωνιστικό περιβάλλον στο οποίο καλούνται να δραστηριοποιηθούν, δεν είναι οικονομικά βιώσιμοι. Γι' αυτό είναι σημαντικό να στρέψουν την προσοχή τους σε άλλες μορφές συνεργασίας που με τις κατάλληλες προϋποθέσεις μπορούν να τους εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα τους. Αυτές οι εναλλακτικές μορφές συνεργασίας ή συλλογικής επιχειρηματικότητας, διαφέρουν από τους παραδοσιακούς αγροτικούς συνεταιρισμούς ως προς τα με πιο ξεκάθαρο τρόπο ορισμένα ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μελών τους, με σκοπό την παροχή επενδυτικών και άλλων κινήτρων προς τους ιδιοκτήτες-μέλη (Σεργάκη και Ηλιόπουλος, 2010).

Τέλος, η εφαρμογή της ηλεκτρονικής επιχειρηματικότητας σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές μέσω των νέων τεχνολογιών στην επιχειρηματική δραστηριότητα της υπαίθρου είναι καθοριστική ακόμα και σε παραδοσιακούς τομείς της παραγωγής, με τη διαφήμιση τοπικών προϊόντων ή την εισαγωγή τεχνολογίας για την αγροτική ή μικρή βιοτεχνική παραγωγή. Επιπλέον, χάρη στο διαδίκτυο δημιουργούνται νέες υπηρεσίες, όπως το ηλεκτρονικό εμπόριο. Έτσι, η παραγωγή και άλλες υπηρεσίες αποκτούν ένα παγκόσμιο ακροατήριο. Η ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας δίνει την δυνατότητα στον αγροτικό πληθυσμό να μείνει στο τόπο του, να παράγει και να προοδεύει. Παράλληλα, εξαλείφεται η ανασφάλεια των κατοίκων, που είτε βλέπουν παραδοσιακές δομές του κοινωνικού κράτους να μην επαρκούν, είτε βλέπουν νέα ανταγωνιστικά προϊόντα που εισβάλλουν σε μια μέχρι τώρα προστατευμένη αγορά (Κυχος, κ.α., 2010).

5.2 Φυσικό περιβάλλον και η προστασία του

Η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος είναι από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την αειφορική ανάπτυξη. Για επιτυχή έκβαση κάθε επενδυτικού σχεδίου προϋπόθεση είναι η συγκατάβαση των κατοίκων της υπαίθρου στα περιβαλλοντικά προβλήματα. Κατά συνέπεια, είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας των περιοχών που

πρέπει να εφαρμοστεί ενώ ταυτόχρονα απαιτείται και η κατασκευή των αναγκαίων υποδομών που θα εξασφαλίσουν την προστασία του περιβάλλοντος για αυτές τις περιοχές (Νάσσης και Παπαναγιώτου, 2010).

Η ανάγκη χάραξης μιας εθνικής στρατηγικής σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, απορρέει μεταξύ των άλλων και από τη σχετικά μεγάλη έκταση και ποικιλία της φυσικής κληρονομιάς της χώρας, τη δυνατότητα αξιοποίησής της για στήριξη της τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης, την ανάγκη προστασίας της υγείας των πολιτών που βλάπτεται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και φυσικά τις διεθνείς και κοινοτικές υποχρεώσεις της Ελλάδας (Μπεριάτος, 2005γ).

Για την προστασία του περιβάλλοντος στις ορεινές περιοχές θα πρέπει να τεθούν σε εφαρμογή πολιτικές για τη διαχείριση των υδάτων και τη διάθεση των αποβλήτων καθώς και την προστασία της φύσης, των ειδών, του τοπίου και της βιοποικιλότητας με την έκδοση των απαιτούμενων κατά περίπτωση διοικητικών πράξεων και υλοποίηση έργων υποδομής από τους καθ' ύλην αρμόδιους φορείς απαραίτητων για τη συμμόρφωση προς την ισχύουσα περιβαλλοντική νομοθεσία στους πιο πάνω τομείς. Προώθηση κατά προτεραιότητα εξειδικευμένων δράσεων προστασίας, διατήρησης και αποκατάστασης, των πληγέντων ορεινών περιοχών από σεισμούς, πλημμύρες, κατολισθήσεις, διάβρωση και απερίμωση, όπως και η λήψη κατάλληλων μέτρων για την αποφυγή και την αποτελεσματική αντιμετώπισή δασικών πυρκαγιών.

Επιπλέον, ο ελληνικός ορεινός χώρος αντιμετωπίζει προβλήματα υποβάθμισης στο Τοπίο του έτσι, θα πρέπει να αναγνωριστούν όλα τα Τοπία του ορεινού χώρου, η ολοκληρωμένη και ορθολογική ένταξη του τοπίου στο σχεδιασμό, καθώς και στην οριζόντια ενσωμάτωσή του σε όλες τις τομεακές πολιτικές (Γουργιώτης, 2012). Αναφορικά με το ορεινό αγροτικό τοπίο, υπάρχει αλλοίωση του μέσω της εγκατάλειψη των αγροτικών δραστηριοτήτων στην ορεινή ζώνη Ένα αναπτυξιακό μοντέλο οπωσδήποτε πρέπει να λαμβάνει υπόψιν του και τη διατήρηση του αγροτικού τοπίου, που είναι μία μορφή προστασίας του περιβάλλοντος (Νάσσης και Παπαναγιώτου, 2010).

5.3 Κοινωνική Ανάπτυξη

Οι μειονεκτικές περιοχές όσον αφορά τα κοινωνικά δεδομένα χαρακτηρίζονται από μη κοινωνική ισορροπία, ανεπαρκής εκπαίδευση των κατοίκων τους και σχετικά με τον

πολιτιστικό πλούτο που κατέχουν οι περιοχές αυτές υπάρχει αδράνεια και μη σωστή αξιοποίησης τους.

α) Πολιτισμός

Η συστηματική προστασία, αποκατάσταση, διατήρηση και ανάδειξη των περιοχών, οικισμών, τοπίων που διαθέτουν στοιχεία φυσικής πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελεί βασική προτεραιότητα για να αποτελέσουν δίκτυα ενδογενούς, πολιτιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Η αξιοποίηση των πλούσιων πολιτιστικών πόρων των περιοχών αυτών μπορεί να γίνει μέσω, της δημιουργία δικτύων φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, οργάνωση χώρων και διαδρομών και εν γένει ανάδειξη και αξιοποίησή τους με συνεργασία των αρμόδιων αρχών, την καθιέρωση τυπολογίας τοπίων, καταγραφή και αναγνώριση αυτών που χρήζουν παρεμβάσεων ανάδειξης και προστασίας (Γουργιώτης, 2012).

Σχετικά με τις χρηματοδοτήσεις που αφορούν τους πολιτιστικούς πόρους, αυτές μπορούν να αποτελέσουν αρωγούς στην αποστασία τους αλλά και στην σωστή αξιοποίηση τους, μάλιστα οι ευρωπαϊκές ενισχύσεις αφορούν σε παραδοσιακά προϊόντα υψηλής ποιότητας και προωθούν τη στέγαση σε παραδοσιακά κτίρια για τη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η πολιτική αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει σημαντική διέξοδο για ορισμένες ορεινές περιοχές. Υπάρχουν όμως προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο που σχετίζονται με την υπάρχουσα υποδομή (Μιχαηλίδου, 2008).

Επιπλέον, η δέσμευση και ενεργή δραστηριοποίηση του συνόλου των τοπικών φορέων με την εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής συμμετοχής σε τοπικό, περιφερειακό και φυσικά εθνικό επίπεδο, από φορείς άσκησης πολιτικής και όχι μόνον, θα κρίνει σε σημαντικό βαθμό την επιτυχία της όλης προσπάθειας ανάπτυξης των μειονεκτικών περιοχών (Τσάρτας και Σταυρινούδης, 2006).

β) Κοινωνική Ισότητα

Η ανασυγκρότηση του κοινωνικού ιστού, η εξομάλυνση της κοινωνικής πυραμίδας με παράλληλη ποιοτική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού θα συμβάλουν στην κοινωνική ισότητα. Η κοινωνική ισότητα που αποτελεί έναν από τους πυλώνες της αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης περιλαμβάνει πολιτικές σχετικά με το

ρόλο των γυναικών και των νέων (Σπιλάνης, κ.α.,2004). Η αξιοποίηση της εφεδρικής «εν αναμονή» εργασίας συνάδει με την ανάπτυξη της περιφερειακής επιχειρηματικότητας που ταυτόχρονα εξασφαλίζει ευκαιρίες απασχόλησης και οικονομική ανεξαρτησία βελτιώνοντας την κοινωνική συνοχή. Οι νέοι της υπαίθρου αποτελούν την ελπίδα για την υιοθέτηση καινοτομιών και την προώθηση δραστηριοτήτων που διευρύνουν την οικονομική βάση πέρα από τη γεωργία (Paradaki-Klavdianou and Yiasemi 1991) και εξασφαλίζουν τη μελλοντική βιωσιμότητα, που είναι και προτεραιότητα της ΕΕ. Ο ρόλος της νέας γενιάς των γεωργών στην υιοθέτηση των καινοτόμων τεχνολογιών και στον εκσυγχρονισμό των εκμεταλλεύσεων για αειφορική εκμετάλλευση των ορεινών και μειονεκτικών περιοχών είναι πολύ σημαντικός (Νάσσης και Παπαναγιώτου, 2010).

γ) Εκπαίδευση

Η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτισή τους είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία ανταγωνιστικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων και την εξασφάλιση ποιότητας ζωής. Η εξ' αποστάσεως εκπαίδευση (e-learning) μπορεί να συμβάλλει θετικά στη στρατηγική τοπικής ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών καθώς οι νέες τεχνολογίες και ο βαθμός διείσδυσης τους στον ελληνικό χώρο δίνουν θετικές προοπτικές για την υλοποίηση των απαραίτητων σχετικών υποδομών. Η δημιουργία κατάλληλα εξοπλισμένων κέντρων εξ' αποστάσεως εκπαίδευσης μπορεί να προάγει την τοπική ανάπτυξη και τη δια βίου μάθηση δίνοντας νέες ευκαιρίες για επαγγελματική επανένταξη στους κατοίκους με την επανακατάρτισή τους και την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων και ειδικών γνώσεων, την παροχή κινήτρων για την εμπορική αξιοποίηση των τοπικών προϊόντων και του φυσικού περιβάλλοντος, με άμεσο αποτέλεσμα την συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού. Η εμπειρία της αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών σε χώρες της ΕΕ μπορεί να αποτελέσει το πρότυπο για ανάλογες πρωτοβουλίες σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές στη χώρα μας (Ανδρεοπούλου, 2010).

Τέλος, όσον κι αν ασκούνται πιέσεις από τα ανώτερα επίπεδα διοίκησης, οι τοπικοί φορείς, ιδιαίτερα εάν απαρτίζονται από ανθρώπους ικανούς και συνειδητοποιημένους, μπορούν εκμεταλλευόμενοι τα κοινοτικά προγράμματα και οποιαδήποτε άλλη ευκαιρία δίδεται από το κράτος, την κοινότητα ή από άλλο φορέα, να αναδείξουν τις τοπικές

ιδιαιτερότητες, να συγκρατήσουν ή ακόμα και να αυξήσουν τον τοπικό πληθυσμό και να θέσουν τα θεμέλια για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη του τόπου τους (Μιχαηλίδου, 2008).

Κεφάλαιο 6

Συμπεράσματα

Η Ελλάδα είναι μια κατεξοχήν ορεινή χώρα, με τις ορεινές περιοχές της να παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα που τις κάνουν να βιώνουν σε ένα δυσμενές οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον. Ο πληθυσμός των μειονεκτικών αυτών περιοχών τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζει σημαντικές μειώσεις κάτι που αντικατοπτρίζει την ανάπτυξη που βιώνουν αυτές οι περιοχές.

Παρά το γεγονός ότι οι ορεινές περιοχές έχουν σημαντική παρουσία στην χώρα, οι πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα δεν έχουν καταφέρει να αντιμετωπίσουν τα σοβαρά προβλήματα των περιοχών αυτών. Καμία από τις πολιτικές δεν κατάφερε ποτέ να εντάξει αποτελεσματικά τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής με αποτέλεσμα η ανάπτυξη να μην έχει φτάσει στα επιθυμητά επίπεδα. Η έλλειψη πολιτικών για αυτές τις προβληματικές περιοχές, επεκτείνεται και στον τομέα των θεσμικών οργάνων και των μηχανισμών. Αυτό οδήγησε τις ορεινές περιοχές σε κατάσταση απομόνωσης και περιθωριοποίησης.

Το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια γίνονται προσπάθειες για αντιμετώπιση των προβλημάτων των ορεινών περιοχών, με στόχο την ανάπτυξη τους και την καλύτερη διαβίωση των κατοίκων τους, λόγω της έλλειψης οργάνωσης του ελληνικού κρατικού μηχανισμού, υπονομεύτηκαν και δεν απέδωσαν τα βέλτιστα δυνατά για μια ολοκληρωμένη στρατηγική αντιμετώπισης. Επομένως, όπως γίνεται σαφές, κρίνεται αναγκαία η στοχευμένη διαχείριση των προβλημάτων μέσω οργανωμένων πολιτικών και στρατηγικών.

Η ανάπτυξη των μειονεκτικών περιοχών στην Ελλάδα μπορεί να επιτευχθεί μέσω των απαραίτητων κατευθύνσεων με στόχο, την επίτευξη ίσων ευκαιριών ανάπτυξης στον ορεινό χώρο, με εκείνες του λοιπού χώρου, μέσα από την αξιοποίηση του δυναμικού των περιοχών αυτών, επιτρέποντας στις ορεινές περιοχές να ενισχύσουν τον οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό τους ρόλο. Την αξιοποίηση του εγχώριου δυναμικού, για την εξέλιξη των ορεινών κοινωνιών, χωρίς απότομη ρήξη με το παρελθόν τους, τις παραδόσεις τους, αλλά προστατεύει και ανανεώνει επίσης τον πολιτισμό και την ταυτότητα τους,

Η περεταίρω ανάλυση και εξειδίκευση, σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες κάθε ορεινής περιοχής, μπορεί να αποτελέσει τη κινητήριο δύναμη στην εξέλιξη και πρόοδο των τοπικών κοινωνιών των περιοχών αυτών, αλλά και τη δυνατότητα πρόσβασης σε επίπεδα και συνθήκες διαβίωσης παρόμοια με εκείνα άλλων ανεπτυγμένων περιοχών, επιτυγχάνοντας έτσι υπηρεσίες και προϊόντα υψηλής ποιότητας. Τέλος, κρίσιμη θεωρείται η ενεργοποίηση των πολιτών που κατοικούν στις μειονεκτικές περιοχές, αλλά και η συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων για να αναπτύξουν σχέσεις συνεργασίας μεταξύ τους ώστε να συμμετέχουν και αυτοί με την σειρά τους στην προσπάθεια ανάπτυξης των περιοχών τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος Σ., Σούτσας Κ. και Παυλούδη Α. (2010), 'Χρηματοδοτική Ενίσχυση των Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων: Κοινωνικοοικονομικοί Ανάλυση των Σχεδίων Βελτίωσης Στην Κεντρική Μακεδονία', στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Ανδρεοπούλου Ζ. (2010), 'Ευζωνικά Δίκτυα Και E-Learning Για Την Τοπική Ανάπτυξη Και Τη Δια Βίου Μάθηση Στις Ορεινές Και Μειονεκτικές Περιοχές', στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Αραμπατζής Γ. και Πολύζος Σ. (2008,2016) Φυσικοί Πόροι, Περιβάλλον και Ανάπτυξη, Εκδόσεις Τζιόλα

Βακουφάρης, Χ. (2007) "Τα Διαρθρωτικά Χαρακτηριστικά Των Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών Της Ελλάδος", στο: Κίζος Θ., Ιωσηφίδης Θ., Σπιλάνης Γ. (επ.) Ειδικά θέματα ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός

Βακουφάρης, Χ. και Κίζος Α. (2008). Υπάρχουν εναλλακτικές αγρο-διατροφικές γεωγραφίες; Μια πρώτη προσέγγιση των προϊόντων ονομασίας προέλευσης και γεωργαφικής ένδειξης στην Ελλάδα, 10ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΕΤΑΓΡΟ, Θεσσαλονίκη.

Βλάχος Η, Κουλοχέρα Α., Βλαδίκα Α., (2010) 'Εφαρμογές Ηλεκτρονικής Επιχειρηματικότητας Σε Ορεινές Και Μειονεκτικές Περιοχές: Η Περίπτωση των Επιχειρήσεων Τροφίμων Και Ποτών', στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Γάκη Δ. (2013), Διδακτορική Διατριβή: Εδαφική προσέγγιση στην οργάνωση, διαχείριση και αξιοποίηση τοπικών παραγωγικών συστημάτων στις ορεινές περιοχές, Βόλος 2013

Γουργιώτης Α. (2007) "Η ανάπτυξη του ορεινού χώρου: το παράδειγμα εφαρμογής της Αράχωβας", Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

- Γουργιώτης Α. (2012) 'Χάρτα για την ανάπτυξη του ορεινού χώρου', *αιχώρος*, (17) 34 – 63
- Ζιωγανάς, Χ., (2002), 'Δυνατότητες ανάπτυξης των ορεινών περιοχών της χώρας μας: προβλήματα, πολιτική και σκοποί' στα Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Λιβαδοπονικού Συνεδρίου, Καρπενήσι 2002, σελ.37-45
- Καββαδίας Π. (1992), "Δείκτες Περιφερειακής Ανάπτυξης στην Ελλάδα". ΚΕΠΕ, Αθήνα
- Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 2019/93 για τη θέσπιση ειδικών μέτρων για ορισμένα γεωργικά προϊόντα προς όφελος των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους, Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L184, 27.07.1993.
- Καστάνιας Σ. (2006), Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης – Θεσμός Ανάπτυξης της Οικονομίας: Συγκριτική Αποτίμηση των Κ.Π.Σ. στην Ελλάδα (1989 – 2006) και αξιολόγηση της πορείας υλοποίησης του Γ' Κ.Π.Σ. με τη βοήθεια Στατιστικών Μοντέλων. Προοπτικές 4ης Προγραμματικής Περιόδου, Εθνικό Κέντρο Δημοσίας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, Αθήνα 2006
- Καρτσιούνης Α. (2012) Συμβολή Των Αναπτυξιακών Και Περιβαλλοντικών Προγραμμάτων Στην Αειφόρο Ανάπτυξη Των Ορεινών Περιοχών: Η Περίπτωση Των Γρεβενών
- Κομίλης Π.,(1986), " Χωρική ανάλυση του τουρισμού", ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Κοκκώσης Χ. (2000) "Τουριστική ανάπτυξη και φέρουσα ικανότητα στα νησιά", στο: Τσάρτας Π. (επ.) Τουριστική Ανάπτυξη: Επιστημονικές Προσεγγίσεις, Αθήνα: Εξάντας.
- Λαμπριανίδης Λ. (2006), «Οικονομική Γεωγραφία», εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
- Λουλάκης, Α. (2011) 'Οι ορεινές περιοχές της Ελλάδας: ορισμοί, χαρακτηριστικά, πολιτικές', Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Μιχαηλίδου Ε., 2008, Ορεινές Περιοχές της Ελλάδας. Χαρακτηριστικά και Στρατηγικές Ανάπτυξης, διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <http://www.ntua.gr/MIRC/keimena/Michailidou%20%20Greek%20mountainous%20regions.pdf>
- Μαντρατζή Π. (2016) Διπλωματική εργασία: Ο εναλλακτικός τουρισμός στην Ελλάδα: μεγέθη, εξέλιξη, προοπτικές, Βόλος 2016
- Μαραβέγιας, Ν., 1992. Η διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης και η Ελληνική Γεωργία στη δεκαετία του '90. Εκδ. Παπαζήση.

Μισούλη Α. (2014) Διπλωματική εργασία : ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΟΡΕΙΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΓΑΛΛΙΑΣ – ΕΛΒΕΤΙΑΣ – ΕΛΛΑΔΑΣ. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Ιανουάριος 2014

Μιχαηλίδου Ε., Ρόκος Δ., Πολιτική γης για την Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των ορεινών περιοχών στους τομείς της γεωργίας, κτηνοτροφίας και δασοπονίας, στα πρακτικά του 3ου Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου Μετσόβου ‘Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές, Θεωρία και Πράξη’, 7-10 Ιουνίου 2001, Μέτσοβο, , Μέτσοβο, Επιστημονική Επιμέλεια Καθ. Δ. Ρόκος, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2004.

Μιχαηλίδου Ε., Ρόκος Δ. (2010) ‘Κριτική Ανάλυση της Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις Ορεινές Περιοχές’, 6ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. Η ολοκληρωμένη ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, 16-19 Σεπτεμβρίου 2010, Μέτσοβο

Μπεριάτος Η. (επ.) (2005α) Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.

Μπεριάτος Η. (2005β) "Μια χωροταξική και περιβαλλοντική προσέγγιση για τον ορεινό χώρο", στο: Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μπεριάτος Η. (2005γ) "Σχεδιασμός και διαχείριση προστατευομένων περιοχών στην Ελλάδα: Θεσμικές εξελίξεις, προβλήματα και προοπτικές", στο: Ορεινός Χώρος: Περιβάλλον, Κοινωνία, Ανάπτυξη, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Νάστης, Σ., Παπαναγιώτου, Ε. (2010) ‘Πυλώνες αειφορικής αγροτικής ανάπτυξης σε ορεινές και μειονεκτικές περιοχές’, στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Παπαδασκαλόπουλος Α., Χριστοφάκης Μ. (2004). «Οι Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1990». Επιθεώρηση Οικονομικών Επιστημών - Review of Economic Sciences, Τεύχος 6 (2004)

Παπαδημάτου, Α., Ρόκος, Δ., (2001): «Βιώσιμη και Αξιοβίωτη Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές της Ελλάδος και του Κόσμου», 3ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του Ε.Μ.Π., «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές. Θεωρία και Πράξη», Συνεδριακό Κέντρο Μετσόβου, 7-10 Ιουνίου

Πασχαλίδου Α.(2010) 'Η Ερημοποίηση ως Παράγοντας Υποβάθμισης του Φυσικού Περιβάλλοντος Και Δημιουργίας Μειονεκτικών Περιοχών', στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Πολύζος, Σ. (2010) 'Θρησκευτικός τουρισμός στην Ελλάδα: Χωρική ανάλυση και συμβολή στην ανάπτυξη μειονεκτικών περιοχών', Σειρά ερευνητικών εργασιών, 16 (9),203-222

Πολύζος Σ. (2011) Περιφερειακή Ανάπτυξη, Εκδόσεις Κριτική

Ρόκος, Δ., 1996. Φωτοερμηνεία – Τηλεπισκόπηση. Ε.Μ.Π. Εργαστήριο Τηλεπισκόπησης, Αθήνα.

Ρόκος, Δ., 1998α. Η Διεπιστημονικότητα στην Ολοκληρωμένη Προσέγγιση και Ανάλυση της Ενότητας της Φυσικής και της Κοινωνικοοικονομικής Πραγματικότητας. Στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τομέας Φιλοσοφίας "Φιλοσοφία, Επιστήμες και Πολιτική", 24-27.5.1996, Συγκομιδή προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Ευτ. Μπιτσάκη (επιμ. Π.Νούτσος), Εκδ. Τυπωθήτω-Γ. Δαρδάνος, σελ. 403-437, Αθήνα, 1998.

Ρόκος Δ., (2001) "Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές: Θεωρία και Πράξη", 3ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο Ε.Μ.Π., Αθήνα.

Σδράλη Δ., Τουρή, Μ. και Αποστολόπουλος Κ. (2008), Η ανάπτυξη της ελληνικής υπαίθρου μέσω εναλλακτικών μορφών πολυδραστηριότητας, Η περίπτωση του συνεδριακού τουρισμού των Δελφών, 10ο Πανελλήνιο Συνέδριο ΕΤΑΓΡΟ, Θεσσαλονίκη.

Σεργάκη Π., Ηλιόπουλος Κ. (2010), 'Η Σημασία της Συλλογικής Επιχειρηματικότητας για τις Ορεινές και Μειονεκτικές Περιοχές', στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Συμακάκη Ό. (2009), Διπλωματική εργασία: Μελέτη της Εξέλιξης Των Περιφερειακών Ανισοτήτων στην Ελλάδα, Βόλος Σεπτέμβριος 2009

Σπιλάνης Ι., Κίζος Θ., Ιωσηφίδης Θ. (2003), Οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές διαστάσεις της ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, Συνέδριο «Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές και στρατηγικές ανάπτυξης», Μυτιλήνη, 21-22 Νοεμβρίου, σ.5-19

Στρατηγικές Ανάπτυξης σε Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές Επιμελητής: Γιάννης Σπιλάνης
Επιμελητής: Θεόδωρος Ιωσηφίδης Επιμελητής: Αθανάσιος Κίζος Εκδόσεις: Gutenberg

Συμβούλιο Ευρωπαϊκών κοινοτήτων, (1981) Οδηγία 81/645/ΕΟΚ «περί του κοινοτικού καταλόγου των μειονεκτικών γεωργικών περιοχών κατά την έννοια της οδηγίας 75/268/ΕΟΚ (Ελλάς)»,

Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1999). Κανονισμός 1257/1999 του Συμβουλίου της 17ης Μαΐου 1999 για τη στήριξη της Αγροτικής Ανάπτυξης από το ΕΓΤΠΕ και για την τροποποίηση και κατάργηση ορισμένων Κανονισμών, L160/80, 26/6/1999

Τσάρτας Π., Στογιαννίδου, Μ., Σταυρινούδης, Θ. (2004). «Οι λιγότερο ευνοημένες περιοχές ως τουριστικοί προορισμοί: Ζητήματα οργάνωσης και διαχείρισης», στο (επιμ.) Σπιλάνης Ι., Κίζος Α. και Ιωσηφίδης Θ. «Στρατηγικές ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές», Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα

Τσάρτας Π, Σταυρινούδης, Θ. (2006) 'Η εφαρμογή των αρχών της Τοπικής Ατζέντα 21 για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη Λιγότερο Ευνοημένων Περιοχών: Η περίπτωση των μικρών νησιών του Αιγαίου Πελάγους', , αειχώρος, (5), 38-57

Τσιάκαλος Δ. (2018), Διπλωματική Εργασία: Εξέλιξη πληθυσμών ορεινών οικισμών την περίοδο 1951-2011 και πρόταση χωροταξικής πολιτικής, Βόλος 2018

Υπουργείο Γεωργίας (2001). Συμπλήρωμα Προγραμματισμού Επιχειρησιακού Προγράμματος Αγροτική Ανάπτυξη - Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου 2000 2006, Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογής Κ.Π.Σ..

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2009α). Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδος 2007-2013, 4η Έκδοση. Αθήνα: Ειδική Γραμματεία Προγραμματισμού και Εφαρμογών ΚΠΣ.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2009β). Ετήσια έκθεση υλοποίησης ΠΑΑ 2007-2013 έτους 2008, Αθήνα: Διοικητικός Τομέας Κοινοτικών Πόρων και Υποδομών Υπηρεσία Διαχείρισης Π.Α.Α.

Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2009γ). Ετήσια έκθεση υλοποίησης ΕΠ ΑΛΕΙΑΣ έτους 2008, Αθήνα: Διοικητικός Τομέας Κοινοτικών Πόρων και Υποδομών Υπηρεσία Διαχείρισης Ε.Π. ΑΛΕΙΑΣ.

Χατζηθεοδορίδης Φ., Μιχαηλίδης Α., Τσιλοχρήστος Δ., Καζάκη Σ. (2006) Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης του Ελληνικού Αγροτικού Χώρου: Μια εμπειρική προσέγγιση στην εφαρμογή, τη διαχείριση και τα αποτελέσματά τους αειχώρος, (5), 58 – 91

Χατζηθεοδωρίδης Φ., Μιχαηλίδης Α. και Νάσσης Σ. (2010) ‘Διαρθρωτικά Προγράμματα Και Μετρά Για Την Ανάπτυξη των Ορεινών, Μειονεκτικών Και Νησιωτικών Περιοχών: Εφαρμογή Και Κρίσιμοι Παράγοντες’, στο Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών 2ος Τόμος, στα Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Επιμέλεια Αραμπατζής Γ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Χατζηνικολάου Ν. (2000), Διπλωματική Εργασία Με Θέμα: Τοπική Ανάπτυξη Ορεινών Μειονεκτικών Περιοχών: Το Παράδειγμα του Κέχρου Νομού Ροδόπη, Βόλος Σεπτέμβριος 2000

Ψωφογεώργου Α., (2014), Μεταπτυχιακή Διατριβή: Κριτική Ανάλυση Της Πολιτικής Για Τις Ορεινές Περιοχές Στην Ελλάδα, Βόλος, 2014

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Byers, E. and Sainju M. (1994). Mountain ecosystems and women: opportunities for sustainable development and conservation, Mountain Research and Development, 14(3):213-228.

CJC Consulting, 2003: The review of area-based Less Favoured Area payments across EU Member States. A Report for the LUPG, Land Use Policy Group.

Dax T. and P. Hellegers, 2000: Policies for Less Favoured Areas. In Brouwer F., Lowe P. (Eds), CAP regimes and the European countryside, Wallingford, CABI Publishing, 179- 197.

European Commission, (2013), ‘Rural Development in the EU, Statistical and Economic Information’, Report

Huylensbroeck, G.V. and Durand G. (2003). Multifunctionality Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development (Perspectives on Rural Policy and Planning), Ashgate Publishing, UK.

MacDonald, D., Crabtree, J. R., Wiesinger, J., Dax, T., Stamou, N., Fleury, P., Gutierrez Lazpita, J., Gibon, A. (2000) Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: Environmental consequences and policy response, Journal of Environmental Management, 59, 47-69

Nordregio, (2004), ‘Mountain Areas in Europe: Analysis of mountain areas in EU member states, acceding and other European countries’, Report, Stockholm, Ανακτήθηκε από: <http://www.nordregio.se/en/Publications/Publications-2004/Mountain-areas-inEurope/>

Nastis, S.A. (2009). Mountain Products: Global Success and Local Development, The Case of Mastiha, Mountain agricultural and agro-food products Conference, February 6th 2009, Agrapole Lyon, France.

Noula E. (2012), Graduate program in European Regional Development Studies: The evolution development of mountain areas in Greece, Volos, 2012

Papadaki-Klavdianou, A. and Yiasemi E. (1991). Educational Needs and Job Training of the Members of Women's Agrotouristic Cooperative in Notiochora, Chiou: An Example of Field Research (in Greek), Social Science Review 83

Ιστοσελίδες

Διαδικτυακός τόπος Αρχείων Nordregio (<http://archive.nordregio.se>)

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης (<http://europa.eu.int>)

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (<http://www.consilium.europa.eu>)

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (<http://www.europarl.eu.int>)

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Επιτροπής (<http://ece.europa.eu>)

Ιστοσελίδα EUROSTAT (<http://ec.europa.eu/eurostat/>)

Ιστοσελίδα ΕΛΣΤΑΤ (<http://www.statistics.gr>)

Ιστοσελίδα ΕΣΠΑ (<https://www.espa.gr>)

Ιστοσελίδα Υπουργείο Περιβάλλοντος Και Ενέργειας (www.ypeka.gr)

Ιστοσελίδα Nordregio (<http://www.nordregio.org/>)

Ιστοσελίδα Προγράμματος Interreg (<https://interreg.gr>)

Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκού δικτύου αγροτικής ανάπτυξης (<https://enrd.ec.europa.eu/>)

European association of Euromontana (<https://www.euromontana.org/>)

www.agrotikianaptixi.gr